

פירוש החלום / זיגמונד פרויד

פרק 1

הספרות המדעית על בעיות החלום

בעמודים הבאים בדעתי להוכיח שיש טכניקה פסיכולוגית המאפשרת לפרש חלומות, וכאשר מיישמים אותה מתברר שכל חלום הוא תבנית נפשית בעלת משמעות, שניתן לשבצה במעללי הנפש בהקיץ, בנקודה שאפשר לנקוב בשמה. כמו כן אנסה להבהיר את התהליכים שמהם נובעות זרות החלום וסתימותו, ולהסיק מהם מסקנות באשר לטבעם של הכוחות הנפשיים שפעולתם המשותפת, או המסוכסכת, יוצרת אותו. כאן אקטע את תיאורי, שכן אני מגיע לנקודה שבה בעיית החלום מתמזגת בבעיות מקיפות יותר, שלשם פתרון יש להשתמש בחומר אחר.

אפתח בסקירת פועלם של מחברים קודמים ושל מעמדן של בעיות החלום במדע בן זמננו, משום שבמהלך הדיון לא תימצאנה לי עילות רבות לחזור לעניין זה. שכן, חרף מאמץ בן אלפי שנים, לא חלה אלא התקדמות מועטה בהבנה המדעית של החלום. הואיל ורוב המחברים מודים בכך, דומה שמיותר לצטט כאן דברים בשם אומרם. בכתבים שאליהם אני מפנה את הקורא בנספח לחיבורי זה, יש הערות רבות המושכות את הלב ושפע של חומר מעניין הקשורים לענייננו, אך אין בהם דבר, או רק מעט, הנוגע במהות החלום או העשוי לפתור אחת ולתמיד ולו אחת מחידותיו. מובן שהרבה פחות מזה הגיע לידיעתם של משכילים שאינם אנשי מקצוע.

כיצד תפסו העמים הפרימיטיביים את החלום בימי קדם? וכיצד השפיע על עיצוב ראיית עולמם ונפשם, אלה שאלות מעניינות עד כדי כך שצר לי מאוד על שעלי להימנע מן הדיון בהן בהקשר הזה. כוונתי לעבודותיהם הנודעות של סיר ג'ון לובוק, הרברט ספנסר, א.ב. טיילור ואחרים (Lubbock, Spencer, Tylor); ולא אוסיף אלא זאת שטווח הבעיות והמחשבות האלה והיקפן יתבררו לנו רק אחרי שאשלים את המשימה העומדת לפני, זו של פירוש החלום.

הד לתפיסת החלום של הקדמונים נמצא ודאי ביסוד ההשקפה על החלום של עמי התקופה הקלאסית. הם הניחו כדבר מובן מאליו שהחלומות קשורים לעולם היצורים העל-אנושיים שבהם האמינו ונושאים עמם בשו'רות מטעם האלים והדמונים. הם הניחו גם שלחלומות יש כוונה משמעותית עבור החולם, המתבטאת בדרך כלל כבשורה לגבי העתיד. מובן שהמגוון הבלתי רגיל בתוכני החלומות וברשמים שהם מותירים אחריהם הקשה על בניית תפיסה אחידה של החלום. נדרשו הבחנות מגוונות בין החלומות וחלוקה שלהם לקבוצות על פי ערכם ואמינותם. ברור שדעתו של כל אחד מן הפילוסופים בעת העתיקה על החלום לא היתה מנותקת ממיידת ההערכה שלו את הגדת העתידות ככלל.

החלום היה כבר נושא לחקירה פסיכולוגית בשתי היצירות של אריסטו העוסקות בו.* נאמר לנו שהחלום אינו שלוח מטעם האל ואיננו אלוהי מטבעו, אלא דמוני, שכן הטבע דמוני ולא אלוהי. כלומר, החלום איננו נובע מהתגלות על-טבעית אלא פועל על פי חוקי הרוח האנושית, הקרובה אמנם לרוח האלוהית. החלום מוגדר כפעולת הנפש של האדם הישן, כל עוד הוא ישן.

אריסטו מכיר תכונות אחדות של חיי החלום, למשל, איך החלום משנה את משמעותם של גירויים קטנים המופיעים במהלך השינה, והופכם לגדולים ("נדמה שעוברים באש וחשים להט, בעוד שכל מה שקרה הוא התחממות קלה של איבר זה או אחר"). הוא מסיק מתופעה זו, שהחלומות עשויים לגלות לרופאים סימנים

ראשונים של שינוי גופני שנעלמו מן העין במשך היום.4

כידוע, קודמיו של אריסטו לא ראו את החלום כתוצר של הנפש החולמת, אלא כהשראה אלוהית, וכבר אצלם התגלו שני הזרמים המנוגדים בהערכת חיי החלום, זרמים שכמותם מופיעים בכל הזמנים. הם הבחינו בין חלומות אמיתיים ובעלי ערך שנשלחו אל החולם כדי להזהירו, או כדי לנבא את עתידו, לבין חלומות שווא, כוזבים וחסרי ערך, שמטרתם להטעותו או לשולחו לאבדון.

גרופה5 מביא בספרו חלוקה כזאת של החלומות, על פי מקרוביו וארטמידורוס איש דלדיס (Gruppe, 1906, כרך ב', עמ' 930): "היו מחלקים את החלומות לשתי קבוצות. לפי ההשערה, הקבוצה האחת מושפעת מן ההווה (או העבר) בלבד, אך חסרה כל משמעות לגבי העתיד; היא כללה את חלומות ה-euupua, ה-insomnia, המייצגים ישירות דימוי* נתון או את ניגודו - הרעב, למשל, או סיפוקו - וכן את חלומות ה-jantasmata, המרחיבים דימוי נתון בצורה פנטסטית - כמו, למשל, חלום הבלהות, ה-ephialtes. הקבוצה השנייה, לעומת זאת, נחשבת כקובעת את העתיד. לקבוצה זו שייכים: 1. הנבואה הנמסרת ישירות בחלום (oraculum, crhmatismox), 2. הניבוי של אירוע עתידי (visio, orama), 3. החלום הסמלי הדורש פרשנות (somnia, oneirox). תיאוריה זו נשתמרה משך מאות שנים."

המשימה של "פירוש חלום" היתה קשורה להערכות מתחלפות אלה.6 הואיל ובדרך כלל ציפו לקבל מידע חשוב מן החלומות, אך לא הבינו את כל החלומות באופן בלתי אמצעי, לא יכלו לדעת אם חלום בלתי מובן איננו מבשר בכל זאת דבר מה משמעותי. מכאן נובע המאמץ למצוא תוכן מובן ועם זאת משמעותי שיוכל להחליף את תוכנו הבלתי מובן של החלום. בשלהי העת העתיקה נחשב ארטמידורוס מדלדיס לבר-סמכא הגדול ביותר בפירוש החלום, ועבודתו המקיפה תשמש לנו פיצוי על אובדנם של כתבים אחרים בנושא זה.7 תפיסת החלום הקדם-מדעית של הקדמונים תאמה ודאי לחלוטין את השקפת עולמם הכוללת, שנטתה להשליך אל העולם החיצוני, כממשות, את מה שלא היתה לו ממשות אלא בחיי הנפש פנימה. יתרה מזו, היא התחשבה ברושם העיקרי שחיי הערות קולטים מזיכרון החלום שנותר בבוקר, שהרי בזיכרון זה החלום מציב את עצמו כניגוד לתוכני הנפש האחרים, כמשהו זר מעולם אחר. אגב, תהיה זו טעות להניח שחסידי התיאוריה המצדדת במוצאם העל-טבעי של החלומות פסו מן העולם בימינו. אפילו נתעלם מן הסופרים המיסטיים ויראי-השמים, הממשיכים, בצדק, להחזיק בשרידי תחומו של העל-טבעי - תחום נרחב בימים עברו, כל עוד לא נכבש כולו על ידי ההסברים של מדעי הטבע - עדיין ניתקל בבני אדם חריפי שכל, המסתייגים מכל דבר הרפתקני, והנה הם מנסים לבסס את אמונתם הדתית בקיומם של כוחות רוחניים על-אנושיים ובמעורבותם בחיינו, דווקא על העובדה שתופעות החלום אינן ניתנות להסבר (Haffner, 1887). ההוקרה שאסכולות פילוסופיות אחדות רוחשות לחלום - חסידי שלינג*, למשל - היא הד ברור לאמונה הבלתי מעורערת בטבעו האלוהי של החלום ששלטה בעת העתיקה. אפילו הדיון בכוח הנבואה של החלום לגבי העתיד לא נחתם עדיין - גם אם נטיות לבו של כל מי שהתמסר לדרך החשיבה

המדעית נוגדות סברה כזאת - משום שלא די בניסיונות ההסבר הפסיכולוגיים כדי להשתלט על כל החומר שנאסף.

קשה כל כך לכתוב את תולדות הידע המדעי בתחום בעיות החלום, שכן על אף ערכו הרב בעניינים מסוימים, לא ניתן להבחין בו התקדמות בכיוונים ברורים. הוא לא הגיע לכלל יצירת תשתית של תוצאות בטוחות שעל בסיסן יכול היה המדען הבא להמשיך ולבנות; כל מחבר חדש חוזר ועוסק באותן הבעיות עצמן, כאילו מבראשית. אילו רציתי להיצמד לסדר הכרונולוגי של המחברים ולמסור את תמצית השקפותיו של כל אחד מהם על בעיות החלום, הייתי נאלץ לוותר על שרטוט תמונה כוללת ובהירה של מצב הידע הנוכחי בתחום. לפיכך העדפתי להצמיד את התיאור לנושאים ולא למחברים, לציין את הבעיות הכרוכות בכל נושא, ולהציע את החומר המוצע בספרות לפתרון של בעיות אלו, אחת לאחת.

אך הואיל ולא עלה בידי להשתלט על כל הספרות הדנה בנושא בשל היותה מפוזרת וגולשת לתחומים אחרים - עלי לבקש את קוראי להסתפק במועט, כל עוד לא חמקה עובדת יסוד או נקודת מבט חשובה כלשהי מן התיאור שלי.

עד לא מכבר ראו רוב המחברים חובה לעצמם לדון בשינה ובחלום באותו הקשר, ובדרך כלל צירפו לכך גם דיון במצבים אנלוגיים הנוגעים בפסיכופתולוגיה ובהתרחשויות דמויות-חלום (כגון הלוצינציות, חזיונות וכו'). לעומת זאת, בחיבורים שנכתבו לאחרונה מתגלה השאיפה שלא לחרוג מגבולות הנושא ולבחור בעיה מוגדרת מתחום חיי החלום כמושא למחקר. אני נוטה לראות בשינוי זה ביטוי להכרה שבעניינים סתומים כאלה ניתן להגיע להבהרה ולהסכמה רק על ידי שורה של בדיקות מפורטות. כל מה שביכולתי להציע כאן אינו אלא בדיקה מדוקדקת כזאת, וכוונתי לבדיקה בעלת אופי פסיכולוגי בעיקרה. אף שבין מאפייניו של מצב השינה יש לכלול גם את השינוי בתנאי תפקודו של המנגנון הנפשי, לא היתה לי סיבה מספקת לעסוק בבעיית השינה בהיותה בעיה פיזיולוגית ביסודה. כך תישאר גם ספרות השינה מחוץ לדיון. ההתעניינות המדעית בתופעות החלום עצמן מוליכה אל השאלות הבאות, שבחלקן משתלבות זו בזו.

א. יחס החלום אל חיי הערות

לפי שיפוטו התמים של אדם המקיץ משנתו, החלום - גם אם מוצאו אינו בעולם אחר - הרחיק את הישן אל עולם אחר. הפיזיולוג הוותיק בורדך (Burdach, 1838), שהודות לו זכינו בתיאור קפדני ואנין של תופעות החלום, ביטא אמונה זו במשפט שמרבים לצטטו: "...חיי היום על טרדותיהם והנאותיהם, שמחותיהם ומכאוביהם, אינם חוזרים על עצמם לעולם; נהפוך הוא, החלום מבקש לשחררנו מכל אלה. אפילו אם נפשנו היתה כולה מלאה בדבר מסוים, כאב עמוק קרע את לבנו, או משימה כלשהי תבעה את כל כוחנו הרוחני, גם אז ייתן לנו החלום רק דבר זר ומוזר, ייטול רק יסודות בודדים מתוך המציאות לצורכי הצירופים שלו, או, לחלופין, יאמץ רק את גון צלילו של מצב רוחנו ויסמל את המציאות" (עמ' 499). באותו מובן ממש, מדבר פייכטה (Fichte, 1864, כרך א', עמ' 541) על חלומות משלימים ומכנה אותם אחד ממעשי החסד החשאיים של הריפוי העצמי הטבעיים ברוח האדם. 8 באופן דומה מתבטא גם שטרומפל (Str?mpell, 1877), במחקרו על טבעו של החלום והיווצרותו - מחקר שזכה, בצדק, להערכה רבה: "החולם פונה עורף לעולם התודעה הערה..." (עמ' 16). "זיכרון התוכן המסודר של התודעה הערה ושל

התנהגותה הנורמלית אובד בחלום כמעט לגמרי... (עמ' 17). "היפרדות הנפש בחלום מן התוכן ומן המהלך הרגיל של חיי הערות - היפרדות שהיא כמעט נטולת-זיכרונות..." (עמ' 19).

אבל הרוב המכריע של המחברים ייצג את הדעה המנוגדת בדבר יחס החלום אל חיי הערות. כך הפנה (Haffner, 1887): "בראש ובראשונה ממשיך החלום את חיי הערות. חלומותינו נצמדים תמיד לרעיונות שהיו בתודעתנו זמן קצר לפני כן. התבוננות מדויקת תאפשר כמעט תמיד למצוא חוט מקשר בין החלום לבין חוויות היום הקודם" (עמ' 245). וייגנט (Weygandt, 1893) סותר במפורש את הדברים שהובאו לעיל מפי בורדך, "שכן, לעתים קרובות ניתן להבחין, כמדומה, שהרוב המכריע של החלומות מחזיר אותנו דווקא לחיים הרגילים, במקום לשחררנו מהם" (עמ' 6). מורי (Maury, 1878) אומר בנוסחה תמציתית: " nous r?vons de ce que nous avons vu, dit, d'sir? ou fait]אנו חולמים על מה שראינו, אמרנו, התאווינו לו או עשינו" (עמ' 51). יסן (Jessen, 1855) מפרט מעט יותר בספרו פסיכולוגיה: "תוכן החלום נקבע תמיד, פחות או יותר, על ידי אישיותו האינדיווידואלית של החולם, גילו, מינו, מעמדו, השכלתו, אורח חייו, והאירועים וההתנסויות של כל חייו עד כה" (עמ' 539).

הפילוסוף י.ג.א. מאס (Maass, 1805) נוקט בעמדה החד-משמעית ביותר בשאלה זו: 9 "הניסיון מאשר את השערותנו שלעתים קרובות ביותר אנו חולמים על הדברים שאנו משתוקקים אליהם ביותר. מכאן מתברר שתשוקותינו משפיעות בהכרח על יצירת חלומותינו. השאפתן חולם על זרי הדפנה שזכה בהם (אולי רק בדמיונו), או עתיד עוד לזכות בהם, בעוד המאוהב מתעסק בחלומותיו במושא תקוותיו המתוקות... כל תאוות החושים וכל התועבות הרדומות בלב עלולות לגרום לכך שבעטיו של גירוי כלשהו, ייווצר חלום מן הדימויים שחברו אליהן, או שדימויים אלה יתערבו בתוך חלום שכבר קיים" (כרך א', עמ' 168, 173; מצוטט אצל: Winterstein, 1912).

גם הקדמונים לא חשבו אחרת על התלות של תוכן החלום בחיים. אצטט את רדשטוק (Radestock,) (1879): כאשר נסוג כורש מהחלטתו לצאת למסע נגד יוון, הודות לעצה טובה שקיבל, שבו חלומותיו ודחקו בו לעשות זאת; ארטבנוס, הזקן הפרסי, פותר החלומות הרציונלי, אמר לו כבר אז בצורה קולעת, שתמונות החלום מכילות בדרך כלל את מה שהאדם מהרהר בו בהקיץ (עמ' 134).

בשירו הדידקטי של לוקרציוס, "על הדברים שבטבע" [De rerum natura], מופיעות השורות הבאות:

Et quo quisque fere studio devinctus adhaeret,
aur quibus inrebus multum sumus ante morati
atque in ea ratione fuit contenta magis mens,
in somnis eadem plerumque videmur obire;
causidici causas agere et componere leges,
induperatores pugnare ac proelia obire, ... etc. etc

, (עמ' 962) IV, פרק (Lucretius)

[כמעט כל עיסוק שאדם דבק בו, כמעט כל העניינים שקודם הרבינו לטפל בהם, וכל עניין שרוחנו היתה שקועה בו במידה יתרה, אנו מדמים לעסוק בהם בחלום; המליצים עוסקים בעניינים ומחוקקים חוקים, המצביאים נלחמים ויוצאים לקרב, וכו' וכו'].

קיקרו (Cicero, De Divinatione II, lxxvii) אומר דברים דומים מאוד, כמו מורי שנים רבות אחר כך:

"Maximeque reliquiae earum rerum moventur in

animis et agitantur, de quibus vigilantes aut cogitavimus aut egimus."

[בנפש נעים ונדים שרידים רבים של הדברים שבהם הרהרנו ודנו בהיותנו ערים.]
למעשה, הסתירה בין שתי ההשקפות על יחס חיי החלום אל חיי הערות נראית בלתי פתירה. לכן כדאי להיזכר כאן בדברי פ.ו.ו. הילדברנט (Hildebrandt, 1875) הגורס, שלא ניתן לתאר את סגולותיו הייחודיות של החלום אלא דרך "שורה של [שלושה] ניגודים המחרפים, לכאורה, עד כדי סתירות ביניהם". "הסתירה הראשונה נוצרת על ידי היפרדותו או סגירתו המוחלטת של החלום מפני החיים המציאותיים והאמיתיים מחד גיסא, והסגת הגבול ביניהם ותלותם ההדדית המתמידות מאידך גיסא. החלום מבודד לגמרי מן המציאות הנחווית בהקיץ, הווה אומר, הוא ישות סגורה באופן הרמטי בתוך עצמה, מופרדת מן החיים האמיתיים על ידי פער שאינו ניתן לגישור. הוא פוטר אותנו מן המציאות, מוחק בנו את הזיכרון הנורמלי שלה, מציב אותנו בעולם אחר ובסיפור חיים אחר לגמרי, שלאמתו של דבר אין בינו לבין זה האמיתי ולא כלום..." (עמ' 8 ואילך). הילדברנט ממשיך ומסביר איך כל הווייתנו וצורות הקיום שלה נעלמות עם ההירדמות "כמו מאחורי דלת צונחת, בלתי נראית, הסוגרת עליהן". כך, למשל, עורך החולם בחלום מסע ימי לסנט הלנה, כדי להציע לנפוליאון השבוי שם מיינות מוֹזֵל המשובחים. הוא מתקבל על ידי הקיסר לשעבר בחביבות יתרה וכמעט מצר על שעליו להקיץ ולקטוע בכך את האשליה המעניינת. אבל עכשיו הוא משווה את המצב בחלום למציאות. מעולם לא היה סוחר יין, וגם לא רצה להיות כזה. מעולם לא ערך מסע ימי וסנט הלנה ודאי לא היתה משמשת לו יעד. אין הוא חש כל אהדה לנפוליאון, אלא דווקא שראה פטריוטית זעופה. ומעל הכול, החולם לא היה בחיים כשנפוליאון מת על האי; יצירת קשר אישי אתו לא היתה בגדר האפשר. כך נראית חוויית החלום כדבר זר ששולב בין שני קטעי חיים תואמים לחלוטין הממשיכים זה את זה (עמ' 8-9).

"ואף על פי כן, ממשיך הילדברנט, "מה שנראה, לכאורה, כהיפוכו של דבר גם הוא אמיתי ונכון באותה מידה. הרי אותה היפרדות וסגירות הולכות יד ביד עם הקשר ההדוק ביותר. מותר לומר בפירוש: לכל דבר ודבר שהוא מציע נוטל החלום את חומריו מן המציאות ומחיי הרוח המתגלגלים מהם... כל כמה שיתפרע ויפליא לעשות בהם, לעולם לא יוכל להתנתק כליל מעולם המציאות, ותבניותיו הנשגבות ביותר וגם המגוחכות ביותר תצטרכנה תמיד לשאול את חומרי היסוד שלהן ממה שעמד לנגד עיניו בעולם המוחשי, או ממה שכבר כבש לו מקום במהלך מחשבותינו בהיותנו ערים; במילים אחרות, ממה שכבר חווינו באופן חיצוני או פנימי" (עמ' 10).

ב. חומר החלום - הזיכרון בחלום

על עובדה אחת, לפחות, אין עוררין: החומר שממנו מורכב תוכן החלום נובע באופן כלשהו ממה שנחווה; כלומר, מה שנחווה משוחזר בחלום, חוזר בו בזיכרון. עם זאת, תהיה זו טעות להניח שקשר כזה בין תוכן החלום לבין חיי הערות מתברר בקלות מתוך השוואה ביניהם, כתוצאה בולטת לעין. להפך, את הקשר הזה יש לחפש בתשומת לב, ובמקרים רבים הוא מצליח להסתתר זמן רב. הסיבה לכך נעוצה בכמה סגולות, מיוחדות ליכולת הזיכרון בחלום, שחמקו עד כה מכל הסבר, אף על פי שהכול הבחינו בהן. כדאי להשקיע מאמץ בבחינה ובהערכה של תכונות אלה בפרוטרוט.

ראשית, לעתים עולה בחלום חומר שבהקיץ איננו מכירים בו כחלק מן הידע והחוויה העצמיים שלנו. אנו זוכרים אמנם שחלמנו משהו, אך איננו זוכרים מתי חוינו אותו, אם בכלל. המקור שממנו שאב החלום נותר אז מעורפל ואנו מתפתים להאמין בפעילות היוצרת העצמאית שלו. עד אשר - לעתים קרובות לאחר זמן רב - חוויה חדשה חוזרת ומעוררת את הזיכרון האבוד של החוויה הקודמת ומגלה בכך את מקור החלום. אזי עלינו להודות שבחלום ידענו וזכרנו דבר מה שחמק מן הזיכרון שלנו בהקיץ. 10.

דלבוף (Delboeuf, 1885, עמ' 107 ואילך) מביא דוגמה מרשימה במיוחד מסוג זה מתוך ההתנסות שלו בחלומות. בחלומו ראה את חצר ביתו מכוסה שלג ומצא שתי לטאות קטנות, קפואות למחצה, קבורות תחתיו. בהיותו חובב חיות הרים אותן, חימם אותן והחזירן לגומחה הקטנה המיועדת להן, בחומה. בנוסף לכך תחב להן לָשֶׁם כמה עלים של שרץ קטן שצמח על החומה, שהיה, כפי שידע, חביב עליהן מאוד. בחלום ידע את שם הצמח: *Asplenium ruta muralis*.

החלום נמשך, ואחרי סטייה לעניין אחר, חזר אל הלטאות והראה לדלבוף, להפתעתו, שתי לטאות חדשות שהתנפלו על שרידי השרץ. אחר כך הפנה את מבטו אל השדה הפתוח, ראה לטאה חמישית ושישית פונות בדרך אל החור בחומה ובסופו של דבר כוסה כל הרחוב בתהלוכת לטאות שהלכו כולן לאותו כיוון, וכן הלאה.

בהקיץ ידע דלבוף רק שמות צמחים מעטים בלטינית ולא היתה לו כל היכרות עם *Asplenium* כלשהו. למרבה פליאתו התברר לו, ששרץ בשם זה קיים באמת. כינויו הנכון היה *Asplenium ruta muraria* והחלום עיוות אותו מעט. אלא שלא היה אפשר לראות זאת כצירוף מקרים גרידא; מנין שאב בחלום את הידע על השם אספלניום - דבר זה נותר בגדר חידה בעיני דלבוף.

החלום אירע בשנת 1862; שש-עשרה שנים אחר כך, בעת ביקור אצל חבר, מבחין הפילוסוף באלבוס קטן של פרחים מיובשים, מאלה הנמכרים כמזכרות לזרים באזורים אחדים בשווייצריה. זיכרון עולה בו, הוא פותח את העשבייה, מוצא בה את האספלניום של חלומו ומזהה את כתב ידו בשם הלטיני הרשום תחתיו. עתה אפשר היה לקבוע את הקשר. בשנת 1860 - שנתיים לפני חלום הלטאות - ביקרה אחת מאחיותיו של אותו חבר את דלבוף במסע הכלולות שלה. האלבוס שיועד לאחיה היה אז בידה ודלבוף טרח וכתב את השם הלטיני תחת כל צמח מיובש, כפי שזה הוכתב לו על ידי בוטנאי.

הודות למקרייות זו, שעשתה את הדוגמה ראויה כל כך לדיווח, עלה בידו של דלבוף לחזור ולקשור גם חלק אחר של תוכן החלום אל מקורו הנשכח. יום אחד, בשנת 1877, נפל לידיו כרך ישן של כתב עת מאויר ובו ציור של כל תהלוכת הלטאות, כְּזו שראה בחלומו ב-1862. על הכרך צוינה השנה 1861, ודלבוף נזכר שנמנה עם המנויים של אותו כתב עת מיום הופעתו.

העובדה שזיכרונות שאינם נגישים בהקיץ עומדים לרשות החלום כה תמוהה וכה משמעותית מבחינה תיאורטית, עד שברצוני לחזק את תשומת הלב המופנית אליה על ידי דיווח חלומות "היפרמנסטיים" [זוכרי-יתר] נוספים. מורי (Maury, 1878, עמ' 142) מספר שזמן מה היתה המילה *Mussidan* עולה בדעתו במשך היום. הוא ידע רק זאת, שזה שמה של עיר צרפתית. לילה אחד חלם על שיחה עם אדם מסוים שאמר לו שהוא בא ממוסידן ולשאלתו של מורי היכן זו נמצאת, השיב: מוסידן היא עיר מחוז בנפת דורדון. כשהתעורר לא נתן אמון במידע שנתקבל בחלום, אך הלקסיקון הגיאוגרפי לימד אותו שהמידע היה נכון לגמרי. הידיעה היתרה של החלום זכתה לאישור במקרה זה, אך מקורו הנשכח של הידע לא נמצא.

יסן (Jessen, 1855) מספר על מקרה דומה מאוד של חלום מימים עברו: "לכאן שייך, בין השאר, חלומו של סקליגר האב, שכתב שיר תהילה לאנשים מפורסמים בְּרוֹנָה. בחלומו הופיע אדם שכינה עצמו בשם ברוגנולוס והתלונן על כי נשכח בשיר. אף על פי שסקליגר לא זכר ששמע את שמעו אי פעם, כתב כמה

חרוזים עליו. לבנו נודע אחר כך שלפנים אמנם חי בְּרוֹנָה מבקר נודע בשם זה" (עמ' 551; לפי Hennings, 1784, עמ' 300).

המרקיז הרואי דה סט. דניס (Hervey de St. Denis, 1867) מספר חלום היפרמנסטי 11 המצטיין בכך שזיכרון שנותר בו עלום מזוהה במלואו בחלום הבא בעקבותיו: "פעם חלמתי על אישה צעירה בעלת שיער בלונדיני זהוב שראיתה מפטפטת עם אחותי, תוך שהיא מראה לה עבודת רקמה. בחלום נראתה לי מוכרת מאוד, אפילו דימיתי שכבר ראיתה לעתים קרובות. בהקיצתי אני עדיין רואה את הפנים הללו חיות לנגד עיני אך אינני יכול לזהותן בשום אופן. אני שב ונרדם ותמונת החלום חוזרת. בחלום החדש אני פונה אל הגברת הבלונדינית ושואל אותה אם לא היה לי כבר העונג לפגוש אותה אי בזה. 'ודאי', עונה הגברת, 'יזכר נא בחוף הרחצה של פורניק'. התעוררתי מיד ובביטחון מלא ידעתי את כל הפרטים הקשורים אל הפנים החינניות הללו." (עמ' 305; לפי Vaschide, 1911, עמ' 232 ואילך).

אותו מחבר מדווח: מוזיקאי אחד ממכריו שמע פעם בחלומו נעימה שנשמעה לו חדשה לחלוטין. רק שנים רבות אחר כך מצא אותה רשומה בקובץ ישן של קטעי מוזיקה, אך לא זכר שהחזיק את הקובץ אי פעם בידו (שם, עמ' 306; לפי ושיד, שם, עמ' 233-234).

שמעתי שמאירס (Myers, 1892) פרסם אוסף שלם של חלומות היפרמנסטיים כאלה, במקום שלצערי אינו נגיש לי (Proceedings of the Society for Psychical Research). לדעתי, כל מי שעוסק בחלומות ייאלץ להכיר בכך שזוהי תופעה רגילה ביותר שהחלום מעיד על ידע ועל זיכרונות שהאדם הער אינו יודע כלל שהם ברשותו. בעבודה הפסיכואנליטית עם אנשים הסובלים מעצבנות (שעליה אדווח אחר כך) אני מוצא את עצמי, כמה פעמים בכל שבוע, מוכיח למטופלים - מתוך חלומותיהם - שהם בעצם מכירים היטב ציטטות ומילים גסות וכד' ומשתמשים בהן בחלום, אף על פי ששכחו אותן בחיי הערות. ברצוני לדווח כאן על מקרה נוסף, תמים, של היפרמנזיה בחלום, משום שניתן היה לגלות בו בנקל את המקור שממנו נבע הידע שהיה נגיש רק לחלום.

אחד המטופלים חלם בין השאר שבשבתו בבית קפה הזמין "Kontusz?wka", אך כשסיים את סיפורו ביקש לדעת מה זה בדיוק, שכן מעולם לא שמע את המילה. השבתי לו ש-Kontusz?wka הוא משקה חריף פולני, שם שלא ייתכן שהמציא בחלום, כי הוא היה מוכר לי מלוחות המודעות זה זמן רב. תחילה סירב להאמין לי. כעבור כמה ימים, אחרי שהגשים את חלומי בבית קפה, הבחין בַּשֵּׁם על אחד מלוחות המודעות, בדיוק בפינת רחוב שהיה עליו לעבור לפחות פעמיים ביום זה חודשים.

גם אני עצמי נוכחתי לדעת מתוך החלומות שלי 12 עד כמה גילוי מוצאו של כל אחד מיסודות החלום נתון ביד המקרה. כך, לפני חיבור ספר זה, רדפה אותי במשך שנים תמונת מגדל כנסייה מעוצב בפשטות, שלא יכולתי לזכור שראיתיו אי פעם. ואז זיהיתי אותו לפתע, ואפילו בביטחון גמור, בתחנה קטנה בין זלצבורג לרייכנהל. הדבר היה במחצית השנייה של שנות התשעים ואני נסעתי בקו זה לראשונה ב-1886. בשנים שלאחר מכן, כאשר כבר עסקתי באינטנסיביות בחקר החלומות, העיקה עלי תמונת חלום של מקום מוזר שחזרה ופקדה אותי תכופות. ראיתי לשמאלי חדר אפל שנמצא ביחס מרחבי מסוים לגבי המיקום שלי ומתוכו הבליוח כמה דמויות אבן-חול גרוטסקיות. שביב זיכרון שלא רציתי לתת בו אמון לחש לי שזו הכניסה למרתף בירה, אך לא עלה בידי לברר את פירוש תמונת החלום ולא את מקורה. בשנת 1907 נקלעתי במקרה לפדובה, שלדאבוני לא הצלחתי לחזור ולבקר בה מאז 1895. ביקורי הראשון בעיר האוניברסיטאית היפה הנחיל לי אכזבה, משום שאז לא יכולתי לראות את הפרסקות של ג'יוטו בכנסיית מדונה דל'ארנה, ובאמצע הרחוב המוליך אליה שבתי על עקבותי, כי נודע לי שהכנסייה הקטנה סגורה באותו יום. בביקורי

השני, כעבור שנים-עשרה שנים, החלטתי לפצות את עצמי והלכתי קודם כול לבקר את המדונה דל'ארנה. ברחוב המוליך אליה, בצד שמאל בכיוון הליכתי, כנראה בנקודה שבה הסתובבתי ב-1895, גיליתי את המקום שראיתי לעתים תכופות כל כך בחלומי, על דמויות אבן-החול שלו, ואכן זו היתה כניסה לגן של מסעדה.

אחד המקורות שהחלום שואב מהם חומר לשחזור - חומר שבחלקו אינו עולה בזיכרון בפעולת החשיבה שבהקיץ ולא נעשה בו שימוש - הוא חיי הילדות. אצטט רק כמה מחברים שהבחינו בדבר והדגישו אותו: הילדברנט (Hildebrandt, 1875): "כבר הודו בכך במפורש, שלעתים החלום מחזיר לנפשנו, בנאמנות ובכוח שחזור מופלא, מאורעות נידחים ואף נשכחים מן העבר הרחוק ביותר" (עמ' 23).

שטרומפל (Strumpell, 1877): "הדבר מרשים עוד יותר כאשר מבחינים איך לפרקים, מתוך עיי המפולת העצומים שהזמן ערם על חוויות הנעורים המוקדמות ביותר, החלום מעלה תמונות של מקומות מסוימים, חפצים, אנשים, בשלמותם וברענונות המקורית. הדבר אינו מוגבל רק לאותם רשמים שבעת היווצרם נחרתו בתודעה בחדות, או שיוחסה להם חשיבות נפשית רבה, ובמועד מאוחר יותר חוזרים בחלום כזיכרונות לכל דבר שהתודעה שמחה בהם בהקיץ. להפך, מעמקיו של הזיכרון בחלום מקיפים דווקא גם תמונות של אנשים, חפצים, מקומות וחוויות מן הזמנים המוקדמים ביותר שזכו רק למקום קטן בתודעה וגם לא היו בעלי חשיבות נפשית, או איבדו מזמן גם את זה וגם את זו, ומשום כך הם נראים בחלום, ואף אחרי היקיצה, זרים לחלוטין ובלתי מוכרים עד אשר מתגלה מקורם המוקדם" (עמ' 40).

פולקלט (Volkelt, 1875): "מן הראוי לציין במיוחד עד כמה נכונים זיכרונות ילדות ונעורים להשתלב בחלום. מה שמזמן כבר איננו חושבים, מה שמזמן אָבדה חשיבותו בעינינו - החלום לא יִעַף מלהזכירנו" (עמ' 119).

שליטת החלום בחומרי הילדות - שכידוע, מיטשטשים ברובם בשל הפערים שביכולת ההיזכרות המודעת - גורמת להיווצרות חלומות היפרמנסטיים מעניינים, שמהם אני מבקש להביא שוב דוגמאות אחדות. מורי (Maury, 1878) מספר, שבילדותו הגיע לעתים קרובות מעיר הולדתו, מו (Meaux), לטרילפורט הסמוכה, שבה פיקח אביו על בניין גשר. באחד הלילות מעביר אותו החלום לטרילפורט ונותן לו לשחק שוב ברחובותיה. איש לבוש מדים כלשהם מתקרב אליו. מורי שואל אותו לשמו; הלה מציג את עצמו, שמו ס., והוא שומר גשרים. משהקיץ, כשהוא עדיין מפקפק באמיתות הזיכרון, שואל מורי את המשרתת הזקנה, שהיתה עמו מאז ילדותו, אם היא זוכרת אדם בשם זה. "בטח", היא משיבה, "הוא היה שומר הגשר שאביך אז בנה" (עמ' 92).

מורי מביא דוגמה נוספת, שאושרה אף היא, לוודאות זיכרונות הילדות המופיעים בחלום. הדוגמה מתייחסת לאדון פ..., שכילד גדל במונטבריסון. עשרים וחמש שנים אחרי עזיבתו החליט האיש לחזור ולבקר במולדתו ולפגוש את ידידי המשפחה הוותיקים שאותם לא ראה מאז. בלילה הקודם לנסיעתו הוא חולם שהגיע ליעדו ובקרב מונטבריסון הוא פוגש אדם, בעל מראה לא מוכר, האומר לו שהוא מר ט., ידידו של אביו. החולם ידע שכילד הכיר אדם בשם זה, אך בהקיץ לא יכול היה לזכור את מראהו. ימים אחדים אחר כך, משהגיע באמת למונטבריסון, הוא חוזר ומוצא את המקום, שבחלום נראה לו בלתי מוכר, ופוגש אדם שהוא מזהה מיד כט. שבחלום. במציאות, היה אותו אדם רק זקן בהרבה מכפי שנראה בתמונת החלום (שם, 143-144).

ביכולתי לספר כאן חלום משלי, שבו מוחלף הרושם שיש להיזכר בו ביחס [בין שני רשמים]. ראיתי בחלום אדם, שבחלומי ידעתי כי הוא הרופא בעיר הולדתי. פניו לא היו ברורות, והתערבבו בדמותו של אחד ממורי

בגימנסיה, שאני עדיין פוגש בו לעתים. אחר כך, בהקיץ, לא יכולתי לגלות מהו הקשר בין שתי הדמויות. אבל כשחקרתי את אימי על אודות הרופא של שנות ילדותי הראשונות, נודע לי שהיה עיוור בעין אחת. גם המורה מהגימנסיה, שדמותו כיסתה בחלום על זו של הרופא, עיוור בעין אחת. זה שלושים ושמונה שנים לא ראיתי את הרופא ולמיטב ידיעתי לא חשבתי עליו מעולם בהקיץ, 13 אם כי צלקת בסנטר היתה עשויה להזכיר לי את העזרה שהושיט לי.

דעתם של מחברים רבים, הסבורים שניתן לגלות ברוב החלומות יסודות מן העבר הקרוב ביותר, נועדה לכאורה ליצור משקל נגד לתפקיד המוגזם המוענק לרשמי הילדות בחיי החלום. רוברט (1886) אפילו אומר על כך: החלום הנורמלי עוסק בדרך כלל רק ברשמי הימים האחרונים שחלפו (עמ' 46). אגב, יתברר לנו שתאוריית החלום של רוברט מחייבת אותנו לדחוק לאחור את הרשמים הישנים, ולהציב בחזית את הטריים ביותר. אך העובדה שרוברט מציין שרירה וקיימת, כפי שאני יכול להעיד מן הבדיקות שלי. מחבר אמריקאי, נלסון (Nelson, 1888), סבור שברוב המקרים החלום משתמש ברשמים מן היום הקודם ליום החלום, או מזה שלפניו; כאילו רשמי היום הקודם לחלום עדיין לא נחלשו, או לא נותרו דיים (עמ' 380 ואילך).

מחברים אחדים, שאינם מטילים ספק בקשר ההדוק בין תוכן החלום לבין חיי הערות, שמו לב לכך שרשמים המעסיקים את החשיבה הערה באינטנסיביות מופיעים בחלום רק לאחר שמלאכת החשיבה של היום כבר דחקה אותם במידת מה אל השוליים. כך, בתקופה הראשונה, כל עוד האבל ממלא לגמרי את לבם של אלה שנותרו בחיים, איננו חולמים על נפטר שאהבנו (Delage, 1891, עמ' 40). לעומת זאת, אספה העלמה הלאם, אחת האחרונות מבין עורכי התצפיות, דוגמאות הפוכות, ובכך היא מייצגת בנקודה זו את הזכות לאינדיווידואליות פסיכולוגית (Hallam & Weed, 1896, עמ' 410-411).

התכונה השלישית של הזיכרון בחלום, המשונה והסתומה מכולן, מתגלה בבחירת החומרים שהוא משחזר. שלא כבהקיץ, כאשר רק הדבר המשמעותי נחשב ראוי להיזכר, כאן להפך, גם דברים חסרי עניין ונטולי ערך נמצאים ראויים לכך. אני מעביר את רשות הדיבור בעניין זה לאותם מחברים שביטאו את פליאתם בצורה החזקה ביותר.

הילדברנט (Hildebrandt, 1875): "שהרי הדבר המוזר מכול הוא שבדרך כלל אין החלום נוטל את יסודותיו מן החוויות הגדולות והנוקבות, לא מן העניינים עזי הרושם והמעוררים של היום שחלף, אלא מן התוספות השוליות, מן הפירורים חסרי הערך כביכול של העבר שנחוה זה מקרוב, או מזה הרחוק יותר. מקרה המוות המזעזע במשפחתנו שבעטיו אנו מאחרים להירדם, נשאר כבוי בזיכרונו עד שרגע היקיצה הראשון מחזירו לזיכרון בעוצמה מכאיבה. לעומת זאת, השומה על מצחו של אדם זר שבא לקראתנו, וששוב לא נתנו דעתנו עליו אף לרגע אחרי שעבר על פנינו, ממלאת תפקיד בחלומנו..." (עמ' 11).

שטרומפל (Str?mpell, 1877) מתאר "... מקרים כאלה, שבהם ניתוח חלום חושף יסודות הנובעים אמנם מחוויות היום הקודם או מזה שלפניו, אך היו חסרי משמעות וחסרי ערך לתודעה הערה עד כדי כך שנשכחו מיד לאחר שאירעו. דוגמאות לכך הם דברים הנשמעים באקראי, מעשים של אחרים שהוקדשה להם תשומת לב שטחית בלבד, הבחנות חולפות בחפצים או באנשים, או קטעים בודדים, קטנים, מתוך חומר קריאה, וכדומה" (עמ' 39).

הבלוק אליס (Ellis, 1899, עמ' 727):

"The profound emotions of waking life, the questions and problems on which we spread our chief voluntary mental energy, are not those which usually present themselves at once to dream consciousness. It is, so far as the immediate past is concerned, mostly the trifling, the incidental, the 'forgotten' impressions of daily life which reappear in our dreams. The psychic activities that are awake most intensely are those that sleep most profoundly."

[בדרך כלל, הרגשות העמוקים של חיי הערות, השאלות והבעיות שבהן אנו משקיעים את עיקר האנרגיה הנפשית הרצונית שלנו, אינם אלה המציגים עצמם מיד לתודעת החלום. אשר לעבר המיידי, הרי בעיקר הרשמים הטפלים, האקראיים, "הנשכחים" של חיי היומיום הם החוזרים ופוקדים אותנו בחלומותינו. הפעולות הנפשיות הערניות ביותר בהקיץ, הן אלה ששנתן היא העמוקה ביותר.]

בינץ (Binz, 1878) משתמש דווקא במאפיינים אלה של הזיכרון בחלום, שבהם אנו דנים, כעילה להבעת אי-שביעות רצון מן ההסברים לחלום שבהם הוא עצמו תמך: "והחלום הטבעי מעמיד בפנינו שאלות דומות. מדוע איננו חולמים תמיד על רשמי הזיכרונות של היום האחרון שחלף, אלא שוקעים, ללא מניע ברור, בעבר שדעך כמעט, הנמצא הרחק מאחורינו? מדוע, לעתים כה קרובות, קולטת התודעה בחלום תמונות זיכרון סתמיות בעוד שתאי המוח נותרים בדרך כלל אילמים וקפואים דווקא במקום שבו הם נושאים בתוכם את רישומי החוויות הרגישים ביותר, אלא אם כן רועננו בחריפות על ידי גירוי, בהקיץ, זמן קצר לפני כן?" (עמ' 44-45).

קל להיווכח כיצד החיבה היתרה והמיוחדת במינה שהזיכרון בחלום מעניק לאותם דברים בחוויות היום שאינם מעלים ואינם מורידים ולכן אינם זוכים לתשומת לב, הביאה להתעלמות מן התלות של החלום בחיי היום בכלל, או לפחות הכבידה על הוכחת קיומה בכל מקרה לגופו. כך קרה שאחרי העיבוד הסטטיסטי שעשתה, נותרו עדיין בידי הגברת ויטון קלקינס (Calkins, 1893, עמ' 315) אחד-עשר אחוזים מן החלומות שלה ושל עמיתה שבהם לא נמצא קשר ברור לחיי היום. הילדברנט (Hildebrandt, 1875, עמ' 12 ואילך) ודאי צודק באומרו, שהיינו יכולים להסביר את כל תמונות החלום עד לשורשיהן לו השקענו בכל מקרה די זמן וטרחה בהתחקות על מקורותיהן. הוא אמנם מכנה זאת "עסק מייגע וכפוי טובה ביותר. שהרי, בדרך כלל, פירוש הדבר הוא לדלות מן הפינות הנידחות ביותר של נבכי הזיכרון דברים חסרי כל ערך מבחינה נפשית, ולחשוף לעין היום, מתוך העבר שחלף מזמן, כל מיני עניינים חסרי חשיבות, שהיו טמונים תחת ההריסות שבהם כוסו אולי כבר שעה קלה לאחר התרחשותם". איני יכול אלא להצטער על שהמחבר חד העין נמנע מללכת בדרך זו, שראשיתה מצער; היא היתה מוליכה אותו היישר אל לב-לבו של הסבר החלום. אין ספק שהתנהלות הזיכרון בחלום חשובה מאין כמוה לכל תיאוריה של הזיכרון בכלל. זו מלמדת ש"שום דבר ממה שהיה פעם בבעלותנו הרוחנית אינו יכול ללכת לגמרי לאיבוד" (Scholz, 1887, עמ' 34). או, כפי שמבטא זאת דלבוף (Delboeuf, 1885, עמ' 115),

"que toute impression m?me la plus insignifiante, laisse une trace inalt?rable, ind?finiment susceptible derepara"tre au jour."

[כל רושם, ואפילו הוא חסר חשיבות ביותר, מטביע את חותמו באופן שאינו ניתן לשינוי, ועקבותיו עשויים לחזור ולהופיע מחדש שוב ושוב].

זו מסקנה המתבקשת גם מתופעות פתולוגיות רבות אחרות של חיי הנפש. אם ניתן דעתנו ליכולת יוצאת דופן זו של הזיכרון בחלום, נקבל תמונה ברורה של הסתירה שתיאוריות מסוימות, שבהן נדון בהמשך,

נאלצות להתבסס עליה, בבואן להסביר את האבסורד ואת חוסר העקביות של החלומות על ידי השכחה החלקית של מה שמוכר לנו ביום.

אפשר היה אולי להעלות על הדעת שיש לצמצם את תופעת החלימה לזו של הזכירה ולראות בחלום ביטוי לפעילות שחזור שאינה נחה גם בלילה, שהיא מטרה לעצמה. עמדה זו היתה נתמכת על ידי דיווחים כגון זה של פילץ (Pilcz, 1899) לפיהם ניתן להוכיח קשרים חזקים בין זמן החלימה לבין תוכן החלום, שכן בשינה העמוקה עולים רשמים מן הימים הרחוקים מאוד, אך לקראת בוקר החלום משחזר רשמים מן הזמן האחרון. אולם תפיסה כזאת איננה מתקבלת על הדעת מלכתחילה בגלל האופן שבו החלום מטפל בחומר העומד להיזכר. שטרומפל (Str?mpell, 1877) מפנה את תשומת לבנו בצדק לכך שאין בחלום חזרות על חוויות. החלום עושה אמנם את הצעד הראשון, אך החוליה הבאה חסרה; היא מופיעה בצורה אחרת, או שמהו זר לגמרי מופיע במקומה. החלום מביא רק שברים של שחזורים. זהו הכלל, ללא ספק, כך שניתן להשתמש בו בתיאוריה (עמ' 18). עם זאת יש יוצאים מן הכלל שבהם החלום חוזר על חוויה באותה שלמות, כפי שזיכרונו מסוגל לכך בהקיץ. דלבוף (Delboeuf, 1885) מספר על אחד מעמיתיו באוניברסיטה שבחלומו חווה שוב נסיעה מסוכנת שבה ניצל מתאונה רק בנס, על כל פרטיה (עמ' 239 ואילך). קלקינס (Calkins, 1893) מזכירה שני חלומות שתוכניהם היו שחזור מדויק של חוויות היום הקודם, וגם לי יזדמן עוד להביא בהמשך דוגמה לחזרה מדויקת על חוויות ילדות בחלום ששמעתי עליו [בפרק 5-ב].14

ג. גירויי החלום ומקורותיו

האמרה העממית, "החלומות באים מן הקיבה", יש בה כדי להבהיר את כוונת הביטויים "גירויי חלום" ו"מקורות חלום". מאחורי מושגים אלה מסתתרת תיאוריה הרואה בחלום פרי הפרעה בשינה. לא היינו חולמים אלמלא הפריע דבר מה את שנתנו והחלום הוא התגובה להפרעה זו. הדיונים בגורמים המעוררים את החלומות תופסים מקום נרחב ביותר בתיאורי המחברים בתחום. מובן מאליו שבעיה זו יכולה היתה לעלות לדיון רק מרגע שהחלום הפך לנושא מחקר של הביולוגיה. הקדמונים, שראו בחלום בשורה אלוהית, לא נדרשו לחפש לו מקור גירוי; החלום נבע מרצונו של הכוח האלוהי או הדמוני ותוכנו נבע מידיעתם או מכוונתם של אלה. המדע הועמד מיד בפני השאלה, אם התמריץ לחלום הוא תמיד אחד, או שמא הוא רבגוני; בשאלה זו נכרכה גם שאלה אחרת, אם ההסבר למוצא החלומות הוא בתחום הפסיכולוגיה או דווקא בתחום הפיזיולוגיה. דומה שרוב המחברים נוטים להניח שהסיבות להפרעה בשינה, כלומר, מקורות החלימה, עשויים להיות מסוגים שונים; הן גירויים גופניים והן עוררות נפשית מתפקדים כמעוררי חלום. עם זאת, יש הבדלים גדולים בין ההשקפות באשר למתן עדיפות למקור זה או אחר מבין מקורות החלום, ובדירוג של המקורות השונים על פי חשיבותם ליצירת החלום. רשימה מלאה של מקורות החלום מאפשרת, בסופו של דבר, חלוקה לארבעה סוגים, וזו משמשת גם לחלוקת החלומות עצמם: I. גריות חושים חיצונית (אובייקטיבית). II. גריות חושים פנימית (סובייקטיבית). III. גירוי גופני פנימי (אורגני). IV. מקורות של גירוי נפשי טהור.

גירויי החושים החיצוניים I

שטרומפל הצעיר (Strümpell, 1883-1884), בנו של הפילוסוף - שספרו על החלום שימש לנו כבר פעמים רבות מורה-דרך בבעיות החלום - מדווח על תצפית בחולה שסבל מאלחוס (אנסתזיה) כללי של מעטפת הגוף ומשיתוק כמה מאיברי החושים העיליים. כאשר סגרו לאותו אדם את פתחי החושים הבודדים אל העולם החיצוני שעוד נותרו פתוחים, הוא נרדם. ברצותנו להירדם, כולנו חותרים להגיע למצב דומה לזה המתואר בניסויו של שטרומפל. אנו סוגרים את פתחי החושים החשובים ביותר, את העיניים, ומבקשים למנוע כל גירוי מן החושים האחרים, או כל שינוי בגירויים הפועלים עליהם. אז אנו נרדמים, הגם שהתחבולה איננה מצליחה במלואה אף פעם. איננו יכולים להרחיק לגמרי גירויים מאיברי החושים כשם שאיננו יכולים לבטל את כושר גריותם של איברי החושים שלנו. העובדה שניתן להעיר אותנו בכל עת על ידי גירויים חזקים יותר מוכיחה ש"גם בשינה" נשארת "הנפש בקשר תמידי עם העולם החוץ-גופני". גירויי החושים המגיעים אלינו במהלך השינה עשויים בהחלט להוות מקורות-חלום.

יש שורה ארוכה של גירויים כאלה, החל בגירויים הבלתי נמנעים שמצב השינה מביא עמו או מאפשר לפרקים, וכלה בגירוי-היקיצה האקראי המתאים, או המיועד, להביא לסיום השינה. אור יותר חזק עשוי לחדור לעיניים, רעש עשוי להפוך לקליט, חומר מדיף ריח - לגרות את קרום האף. אנו עלולים לערטל חלקי גוף בודדים על ידי תנועה לא-רצונית וכך לחשוף אותם לתחושת התקררות, או לייצר לעצמנו תחושות לחץ או מגע על ידי שינוי תנוחה. זבוב עלול לעוקצנו, או תאוונה לילית קטנה - להסעיר כמה חושים בו-זמנית. תשומת לבם של עורכי התצפיות הביאה לאיסוף שורה ארוכה של חלומות שבהם הגירוי שנקבע עם היקיצה תאם לקטע מתוכן החלום עד כדי כך שהיה מקום להכיר בגירוי כמקור לחלום.

אצטט כאן מתוך יסן (Jessen, 1855) לקט חלומות שניתן לייחס את מקורם לגירויי חושים אובייקטיביים, פחות או יותר אקראיים: "כל רעש שנקלט בצורה לא ברורה מעורר תמונות חלום תואמות. רעמים מתגלגלים מציבים את החולם בשדה הקרב, קריאת תרנגול עלולה להפוך לזעקת פחד של אדם, חריקת דלת עלולה לעורר חלומות על פריצות של שודדים."

"כשאנו שומטים את השמיכה בלילה, אנו חולמים, אולי, שאנו משוטטים ערומים או שנפלנו למים. כשאנו שוכבים באלכסון ורגלינו בולטות מעבר לדופן המיטה, אפשר שנחלום שאנו עומדים על פי תהום או נופלים מראש הר תלול. אם ראשנו מגיע, במקרה, אל מתחת לכר, סלע גדול תלוי מעלינו ועומד לקבור אותנו תחתיו. הצטברות של זרע מעוררת חלומות של תשוקה, כאבים מקומיים - רעיונות של ניצול, של מתקפת אויב או של פציעה גופנית..." (עמ' 527 ואילך).

"מאייר (Meier, 1758, עמ' 33) חלם פעם שכמה אנשים התנפלו עליו, השכיבו אותו פרקדן על הקרקע ותקעו כלונס באדמה בין הבוהן לאצבע. עוד הוא רואה זאת בחלומו, התעורר וראה אניץ של קש תקוע בין אצבעות רגלו. על פי הנינגס (Hennings, 1784, עמ' 258) חלם אותו מאייר, בהזדמנות אחרת, כשהידק את צווארון כותונתו חזק מדי, שהוא מועלה לגרדום. הופבאואר (Hoffbauer, 1796, עמ' 146) חלם בנעוריו שהוא נופל מחומה גבוהה, וכשהקיץ גילה שהמיטה התפרקה והוא באמת נפל... גרגורי מספר שפעם, בלכתו לישון, הניח בקבוק מים חמים ליד הרגלים ובעקבות זאת חלם שהוא עורך מסע אל פסגת האַתנה וחש שהקרקע בוערת תחת רגליו, באופן בלתי נסבל כמעט. אדם אחר, ששָמו אספלטית על ראשו, חלם שכנופיית אינדיאנים מקרקפת אותו; אדם שלישי שישן בכותונת לחה חשב שגוררים אותו דרך זרם. התקף צנית

(פודגרה) בזמן השינה הביא חולה אחד להאמין בחלומו שהוא שבוי בידי האינקוויזיציה ומענים אותו בסד (Macnish, 1835, עמ' 40)."

הטיעון המתבסס על הדמיון בין הגירוי לתוכן החלום מתחזק, כאשר מצליחים לעורר אצל האדם הישן חלומות מתאימים לגירוי על ידי הפעלה מתוכננת של גירויי חושים. לדברי מקניש (ראו Jessen, 1855, עמ' 529), ז'ירו דה בוזארינג ערך כבר ניסויים כאלה (Girou de Buzareingues, 1848, עמ' 55). "הוא השאיר את ברכיו חשופות וחלם שהוא נוסע בלילה במרכבת דואר. בתוך כך חש שנוסעים היו יודעים בוודאי איך הברכיים מתקררות בנסיעת לילה במרכבה. בפעם אחרת, השאיר את ראשו מגולה מאחור וחלם שהוא נוכח בטקס דתי שנערך באוויר החופשי. אכן הנוהג בארץ מגוריו היה להתהלך תמיד עם כיסוי ראש, חוץ מאשר באירועים כגון זה שהוזכר."

מורי (Maury, 1878, עמ' 154-156) מדווח על תצפיות חדשות בחלומות שייצר לעצמו. (כמה ניסיונות אחרים נכשלו).

(1) מדגדים אותו בנוצה בשפתיו ובקצה חוטמו. - הוא חולם על עינויים נוראים; שמים על פניו מסכת זפת וכשמסירים אותה בכוח היא קורעת אתה את כל העור.

(2) משחזים מספרים על מצבט (פינצטה). - הוא שומע צלצולי פעמונים ואחר כך צלצולי קרב: הוא מועתק בשנתו לימי יוני של שנת 1848*.

(3) נותנים לו להריח מי קולון. - הוא בקהיר, בחנותו של יוהן מריה פרינה. אחר כך מתרחשות הרפתקאות מטורפות שאינו יכול לשחזרן.

(4) צובטים אותו קלות בעורפו. - הוא חולם ששמים לו אספלנית וחושב על רופא שטיפל בו בילדותו.

(5) מקרבים ברזל לוחט אל פניו. - הוא חולם על ה"מסיקים"*** שהתגנבו אל תוך הבית, והם כופים על יושביו לתת להם את כספם על ידי דחיפת רגליהם לתוך אגן הפחמים. אחר כך מופיעה הדוכסית מאברנט, שהוא המזכיר שלה בחלום.

(8) מטפטפים על מצחו טיפת מים. - הוא באיטליה, שטוף זיעה, שותה יין אורבֶּיטו לבן.

(9) מניחים שוב ושוב להשתקפות אור נר ליפול על פניו דרך נייר אדום. - הוא חולם על מזג האוויר, על חום, וחווה שוב סערה ימית שבה התנסה פעם בתעלת למנש.

ניסויים אחרים לעורר חלומות באופן מלאכותי מדווחים אצל הרווי (Hervey, 1867, עמ' 268, 376), וייגנט (Weygandt, 1893) ואחרים.

רבים הבחינו ב"מיומנות הבולטת של החלום לארוג רשמים פתאומיים מעולם החושים אל תוך תבניתו, כך שיידמה כאילו רשמים אלה הם אשר הכינו והפעילו את הקטסטרופה" (Hildebrandt, 1875, עמ' 36). "בשנות נעורי, ממשיך המחבר, "השתמשתי מפעם לפעם במעורר, כגון זה שמתקינים על שעון, כדי לקום בקביעות בשעת בוקר מסוימת. מאות פעמים קרה לי שצלילו של המכשיר השתלב היטב לתוך חלום שנדמה ארוך ורצוף, כאילו כל-כולו אינו מוליך אלא אל אותו צליל ובו הוא מוצא את הפואנטה ההגיונית וההכרחית, את תכליתו הטבעית, היעודה" (שם, עמ' 37).

בהמשך [בפרק 1-ה'] אצטט עוד שלושה חלומות "מעוררים" כאלה, לגבי עניין אחר.

פולקלט (Volkel, 1875) מספר: "מלחין אחד חלם פעם שברצונו להבהיר דבר מה לתלמידיו בשיעור. אך סיים, פנה מיד אל אחד הנערים בשאלה: 'הבנת אותי?' הלה צעק כמטורף: 'או יי' [כן, כן]. הוא נוזף בנער ברוגז על צעקותיו. אך כל הכיתה שואגת כבר: 'אוריה', ואחר כך, 'אוֹרֶיִו', ולבסוף: 'פּוּרִיִו!' [אש!] ועתה הוא מתעורר לקול צעקות של ממש, צעקות ה'פוֹרֶיִו' העולות מן הרחוב" (עמ' 108 ואילך)*.

רדשטוק (Radestock, 1872) מצטט את גרנייה המספר את סיפור התפוצצות מכונת התופת שהעירה את נפוליאון הראשון מחלום שחלם שעה שישן במרכבתו; בחלומו שב נפוליאון וחווה את המעבר על הטליאמנטו ואת תותחי האוסטרים, עד שהתעורר בזעקה: "אנחנו ממוקשים" (כרך 1, עמ' 476).

חלום שחלם מורי (Maury, 1878) זכה לפרסום. הוא חש ברע ושכב במיטתו בחדרו; אימו ישבה לידו. עתה חלם על שלטון האימים בתקופת המהפכה [הצרפתית], נכח בסצינות זוועה של רצח, ולבסוף הובא גם הוא למשפט. שם ראה את רובספייר, מארה, פוקייה-טינוויל ואת כל הגיבורים העצובים של אותה תקופת אימים. הוא נחקר על ידם ואחרי תקריות שונות שלא נקבעו בזיכרונו, הורשע בדין והובל אל כיכר ההוצאה להורג כשהוא מלווה בהמון גדול ורב. הוא עולה אל הגרדום, התליין קושר אותו אל הקרש; הקרש מתהפך; להב הגיליוטינה נופל; הוא מרגיש איך ראשו מופרד מגופו, מתעורר אחוז פלצות - ומגלה שראש המיטה השתחרר ונפל ופגע בחוליות צווארו, בדומה ללהב הגיליוטינה (עמ' 161). לחלום זה קשור ויכוח מעניין, שפתחו בו לה לוריין (Le Lorrain, 1894) ואגר (Egger, 1895) ב-*Revue philosophique*. הוויכוח התמקד בשאלה, האם וכיצד יכול החולם לדחוס תוכן חלום, שנראה כל כך גדוש, אל תוך הזמן הקצר שחלף בין תפיסת הגירוי המעורר לבין היקיצה.

דוגמאות מסוג זה מציגות את גירויי החושים האובייקטיביים הפועלים בשינה כמקורות הבטוחים ביותר לחלום. ואכן, הם היחידים הממלאים תפקיד כלשהו בתודעת ההדיוטות. אם נשאל אדם משכיל, שספרות החלום זרה לו, כיצד נוצרים החלומות, קרוב לוודאי שתשובתו תתבסס על מקרה מוכר לו שבו הוסבר החלום על ידי גירוי חושים אובייקטיבי, שזוהה אחרי היקיצה. ההתבוננות המדעית אינה יכולה לעצור כאן; היא שואבת את המניע לשאלות נוספות מן ההבחנה שהגירוי הפועל על החושים בעת השינה אינו מופיע בדמותו האמיתית, אלא מיוצג על ידי דימוי אחר, שיש לו יחס כלשהו אליו. אך לפי מורי (Maury, 1853, עמ' 72), היחס הקושר בין גירוי החלום לבין התוצאה בחלום הוא: "une affinité quelconque, mais qui n'est pas unique et exclusive" [קרבה כלשהי, אך זו אינה ייחודית ובלעדית]. נשמע, לדוגמה, שלושה חלומות-שעון-מעורר שהובאו אצל הילדברנט (Hildebrandt, 1875, עמ' 37 ואילך), ואז יהיה עלינו לשאול, מדוע אותו גירוי מחולל חלומות שונים כל כך ומדוע דווקא את אלה:

"ובכן, בבוקר אביבי אחד אני מטייל לי בנחת ומשוטט ועושה את דרכי בין השדות הירוקים עד לכפר שֶכֶן, שם אני רואה את התושבים בבגדי חג, ספר המזמורים תחת זרועם, נוהרים ברוב עם אל הכנסייה. נכון! יום ראשון היום ותפילת הבוקר תתחיל עוד מעט. אני מחליט להשתתף בה, אך מכיוון שאני קצת מלוהט, אסור תחילה אל בית הקברות המקיף את הכנסייה, כדי לצנן את עצמי. בעוד אני קורא את הכתובות השונות על המצבות, אני שומע את הפעמונר עולה במגדל ועכשיו אני רואה, שם למעלה, את פעמון הכפר הקטן שיינתן את האות להתחלת התפילה. הוא תלוי שם עוד זמן מה ללא נוע ואחר כך מתחיל להיטלטל - ולפתע נשמעים צליליו, בהירים ונוקבים - בהירים ונוקבים כל כך שהם שמים קץ לשנתי. אולם צלצולי הפעמון באים מן השעון המעורר."

"צירוף שני. יום חורף בהיר; הרחובות מכוסים שלג בגובה רב. הבטחתי להצטרף למסע מזחלות אבל אני נאלץ להמתין זמן רב להודעה שהמזחלת עומדת לפני הדלת. עכשיו נערכות ההכנות לעלייה לתוכה - פורשים את הפרווה, מתקינים את כיסוי הרגליים - וסוף-סוף אני יושב במקומי. אבל היציאה לדרך עודה מתמהמהת, עד שהמושכות נותנות את האות המוחשי לסוסים הממתנינים. עתה הם זזים; המצילות, שהונעו בחוזקה, פותחות בזמרת היניצ'רים הידועה בעוצמה הקורעת מיד את קורי החלום. שוב אין זה אלא צלילו הצורם של השעון המעורר."

"והנה גם הדוגמה השלישית! אני רואה משרתת צועדת לאורך הפרוזדור אל חדר האוכל ובידיה כמה תריסרי צלחות שנערמו זו על גבי זו. נראה לי שסכנה נשקפת למגדל כלי החרסינה שבורועותיה, כאילו הוא עומד לאבד את שיווי משקלו. 'היזהרי', אני אומר, 'כל המטען ייפול ארצה.' כמובן שהתגובה המתחייבת איננה מאחרת לבוא: הרי אנו כבר מורגלים בזה וכו', ואני עדיין מלווה את הצועדת במבטי חרדה. ואכן, על מפתן הדלת היא כושלת, וכל הכלים השבירים נופלים, מקרקשים ומתנפצים לאלפי רסיסים על הרצפה מסביב. אבל - כפי שאני מגלה עד מהרה - הצליל ההולך ונמשך איננו קרקוש, אלא צלצול של ממש ובצליל זה רק מילא השעון המעורר את חובתו, כפי שאמנם התחוויר לאדם שהקיץ זה עתה."

שטרומפל (Strümpell, 1877, עמ' 103) ווונדט (Wundt, 1874, עמ' 659 ואילך) משיבים כמעט אותה תשובה על השאלה, מדוע הנפש טועה בהכרת טבעו של גירוי החושים האובייקטיבי: בשעת השינה הנפש שרויה בתנאים נוחים ליצירת אשליות ביחס לגירויים הפועלים עליה. אנו מזהים רושם חושי, מפרשים אותו נכונה, כלומר, משלבים אותו בקבוצת הזיכרון שהוא שייך אליה על פי כל ההתנסויות הקודמות, בתנאי שהוא חזק, ברור, יציב דיו, וכאשר עומד לרשותנו די זמן לשקול כל זאת. כאשר תנאים אלה אינם מתקיימים, אנו טועים באובייקט שהרושם נובע ממנו; אנו יוצרים אשליה על בסיס אובייקט זה. "כאשר מישהו מטייל בשדה הפתוח וקולט במטושטש חפץ מרוחק, הוא עשוי לחשוב תחילה שזהו סוס." התבוננות מקרוב עשויה להעלות בדעתו פרה נחה ולבסוף עשוי הדימוי להפוך בוודאות לקבוצת אנשים יושבים. גם לרשמים שהנפש קולטת מגירויים חיצוניים בשעת השינה יש אופי בלתי ברור ומוגדר בדומה לזה. על יסוד גירויים אלה יוצרת הנפש אשליות, משום שהרושם מעורר תמונות זיכרון במספר קטן או גדול ובעצמו זוכה לערכו הנפשי באמצעות התמונות. גם שטרומפל סבור שלא ניתן לקבוע אילו ממעגלי הזיכרון הרבים הבאים בחשבון מהווים את מקור התמונות הללו, ואילו יחסי אסוציאציות מופעלים בדרך זו, כשההכרעה נמסרת כאילו לשרירות חיי הנפש.

אנו עומדים, אפוא, לפני בחירה. נוכל להודות שבאמת לא ניתן להגיע רחוק יותר בהתחקות על החוקיות של יצירת החלום, וכך לוותר על השאלה שמא האשליה שהרושם החושי מעורר אינה תלויה גם בתנאים אחרים. או לחלופין, ביכולתנו להעלות השערה שגירוי החושים האובייקטיבי, הפועל בעת השינה, ממלא רק תפקיד צנוע כמקור לחלום, וגורמים אחרים הם הקובעים את מבחר התמונות שיועלו בזיכרון. למעשה, כאשר בוחנים את החלומות הניסיוניים שמורי יצר - וזו היתה כוונתי כשהבאתי אותם בהרחבה כזו כאן - מתפתים לומר שהניסוי מתחקה בעצם רק אחר מקורו של אחד מיסודות החלום, ואילו כל שאר תוכן החלום נראה עצמאי מדי, קבוע מדי בפרטיו, מכדי שאפשר יהיה להסבירו אך ורק באמצעות הדרישה הבלעדית שעליו להתיישב עם היסוד שהוכנס על ידי הניסוי. אכן, מרגע שמתברר כי רושם אובייקטיבי זוכה לעתים בחלום לפירוש מוזר שאינו מתקבל על הדעת, מתעורר ספק לגבי תיאוריית האשליות ולגבי כוחם של הרשמים האובייקטיביים לעצב את החלום. כך, למשל, סימון (Simon, 1888) מספר חלום שבו ראה דמויות ענק יושבות לשולחן ושמע היטב את הנקישות הנוראות של לסתותיהן המכות זו בזו בשעת הלעיסה. כשהתעורר שמע שעטות של פרסות סוס חולף בדהרה ליד חלונו. אם המולת פרסות הסוס עוררה כאן דימויים דווקא ממעגלי הזיכרון של מסעות גוליבר, של השהות אצל ענקי הברודינגג והסוסים בעלי המידות התרומיות - כפי שאולי הייתי מפרש זאת ללא כל אישור מצד המחבר - נשאלת השאלה אם לא היו גם מניעים אחרים שהקלו על הגירוי לבחור דווקא מתוך מעגל זיכרון כל כך חריג?

. גריית חושים פנימית (סובייקטיבית) II

על אפן ועל חמתן של כל ההשגות יש להודות שתפקידם של גירויי החושים האובייקטיביים בעת השינה, כמעוררי חלומות, אינו שנוי במחלוקת; ואם דומה שמבחינת טבעם ושכיחותם אין די בהם כדי להסביר את כל תמונות החלום, הרי יש בכך רמז לצורך לחפש אחר מקורות אחרים, אך דומים להם בהשפעתם. אמנם, אינני יודע היכן עלה לראשונה הרעיון להתחשב גם בגרייה הפנימית (הסובייקטיבית) באיברי החושים בצד גירויי החושים החיצוניים; אך עובדה היא, שכל התיאורים החדשים של האטיולוגיה של החלומות מדגישים זאת, מי פחות ומי יותר. לדברי וונדט (Wundt, 1874), "גם תחושות סובייקטיביות של ראייה ושמיעה המוכרות לנו ממצב הערות, כדוגמת כאוס-האור בשעה ששדה הראייה מועם, צלצול או שאון באוזניים, וכו', ממלאות, לדעתי, תפקיד חיוני באשליות החלום. העוררות הסובייקטיבית של הרשתית היא הידועה שבהן. כך מוסברת נטייתו המוזרה של החלום להעלות לנגד עינינו, כבמקסם, מספר גדול של אובייקטים דומים או זהים לגמרי. אנו רואים נכחנו ציפורים רבות מספור, פפרים, דגים, פנינים צבעוניות, פרחים וכדומה. כאן, בשדה הראייה האפל, לבש אבק האור צורה פנטסטית, ונקודות האור הרבות שמהן הוא מורכב ממומשות בחלום כתמונות נפרדות רבות אשר, בגלל תנועתיות כאוס-האור, נראות כחפצים בתנועה. - מכאן גם חיבתו הגדולה של החלום לדמויות המגוונות של בעלי החיים אשר צורותיהן מתאימות את עצמן בקלות לצורה של תמונות האור הסובייקטיביות" (עמ' 657).

יתרונם הברור של גירויי החושים הסובייקטיביים כמקור לתמונות החלום הוא בכך, שבניגוד לגירויים האובייקטיביים אין הם נתונים ביד המקרה החיצוני. הם עומדים, לכאורה, לרשותנו כהסבר בכל עת שיידרשו. עם זאת הם נחותים מגירויי החושים האובייקטיביים משום שבשונה מן הראשונים הם מאפשרים רק בקושי, או אף בכלל לא, להסתמך על תצפית או ניסוי כדי לאשר את תפקידם כמעוררי חלום. ההלוצינציות המכונות בשם היפנוגוגיות, שתוארו על ידי מילר (Miller, 1826) כ"מופעים דמיוניים של הראייה", מספקות את ההוכחה העיקרית לכוחם מעורר-החלומות של גירויי החלום הסובייקטיביים. אלה הן התמונות - שתדיר הן חיות מאוד ורבות תהפוכות - המופיעות בקביעות אצל אנשים רבים בשעת ההירדמות, ואשר עשויות גם להתמיד זמן מה לאחר פקחת העיניים. מורי, שהיה משועבד להן מאוד, הקדיש להן דיון מפורט וטען שהן קשורות, ליתר דיוק, זהות, לתמונות החלום (כפי שסבר גם מילר, שם, עמ' 49 ואילך). לדידו של מורי, על מנת שתיווצרנה, דרושה פסיביות נפשית מסוימת, הרפיה של מתח הריכוז (Maury, 1878, עמ' 59 ואילך). די לו לאדם בעל נטייה כזאת לשקוע לרגע קט במצב רדום כזה כדי שמיד תופיע לנגד עיניו הלוצינציה היפנוגוגית שבעקבותיה אולי ישוב ויתעורר, עד שבסופו של משחק בין שינה לערות, יירדם לגמרי. לעתים קרובות, אם האדם מתעורר בטרם חלף זמן רב, ניתן, לפי מורי, לגלות בחלום את התמונות שרפרפו כהלוצינציות היפנוגוגיות קודם להירדמות (שם, עמ' 134 ואילך). כך אירע פעם למורי כאשר שורה של דמויות גרוטסקיות, בעלות פרצופים מעוותים ותסרוקות מוזרות, הטרידו אותו בצורה שלא תיאמן קודם שנרדם, ולאחר שהתעורר זכר שחלם עליהן. פעם, כאשר סבל מתחושת רעב, משום שהטיל על עצמו דיאטת הרזיה, ראה בהזיה היפנוגוגית קערה ויד חמושה במזלג שנטלה לעצמה דבר מאכל מתוך הקערה. בחלומו, מצא עצמו ליד שולחן ערוך ועליו כל טוב, שומע את רעשי המזלגות של הסועדים. בפעם אחרת, כאשר נרדם בעיניים מגורות וכואבות, היתה לו הלוצינציה היפנוגוגית של סימנים זעירים, מיקרוסקופיים, שהיה עליו לפענחם אחד לאחד, במאמץ גדול; כאשר העירוהו משנתו אחרי שעה, נזכר שראה בחלומו ספר פתוח, מודפס באותיות זעירות, שהיה עליו להתייגע בקריאתו. גם הלוצינציות שמיעה של מילים ושמות עשויות להופיע בדומה לתמונות אלה באופן היפנוגוגי ולחזור אחר כך בחלום, כאותה פתיחה המבשרת את הנושאים המוזיקליים המובילים של האופרה שהיא פותחת.

ג. טרמבל לאד (Ladd, 1892), משקיף חדש יותר על ההלוצינציות ההיפנוגוגיות, הולך בעקבות מילר ומורי. על ידי תרגול, הוא הצליח להתנער מתוך השינה מבלי לפקוח עיניים, שתיים עד חמש דקות אחרי שנרדם לאט-לאט; כך ניתנה לו ההזדמנות להשוות את התחושות החומקות של הרשתית עם תמונות החלום ששרדו בזיכרון. הוא מצהיר, שבכל פעם יכול היה להיווכח בקשר הדוק ביניהן; הנקודות והקווים המאירים של האור העצמי של הרשתית סיפקו, לכאורה, את המתווה, את הסכמה, לדמויות החלום פרי התפיסה הנפשית. הוא מביא לדוגמה חלום שבו ראה לפניו בבירור שורות מודפסות, שקרא ולמד, ואלה תאמו לסידור הנקודות הזוהרות ברשתית בשורות מקבילות. בניסוח שלו: העמוד המודפס ברורות שאותו קרא בחלום, התמוסס לאובייקט שהופיע בתפיסה הערה בדמות קטע מדף מודפס של ממש, שכדי לראות בו משהו בבירור ממרחק גדול מדי, מתבוננים בו דרך חריר בנייר. לד סבור - וזאת מבלי לקפח את חלקו המרכזי של המוח בתופעה - שכמעט לא קיים חלום חזותי שאינו נסמך על החומר של מצב הגרייה הפנימי של הרשתית. כלל זה תקף במיוחד לגבי החלומות שאנו חולמים סמוך להירדמות בחדר חשוך, בעוד שהאור האובייקטיבי החודר לעין בחדר המואר בשעת בוקר, הוא מקור הגירוי לחלומות שאנו חולמים סמוך ליקיצה. אופי הגרייה של האור העצמי, המשתנה ומתחלף כל העת, תואם בדיוק את הבהילות של מנוסת התמונות החולפות לנגד עינינו בחלומותינו. אם מייחסים חשיבות לתצפיות של לאד, אי אפשר להמעיט בערכם של מקורות הגירוי הסובייקטיביים הללו עבור החלום, שכן, כידוע, תמונות חזותיות הן חלק הארי של חלומותינו. תרומתם של אזורי חושים אחרים, מלבד אזור השמע, מצומצמת יותר ובלתי יציבה.

III גירוי גוף אורגניים, פנימיים

אם עלינו על דרך החיפוש אחר מקורות החלום בתוך האורגניזם ולא מחוצה לו, עלינו לזכור שכמעט כל איברינו הפנימיים מודיעים לנו רק בקושי על קיומם כשהם במצב של בריאות תקינה. אך במצב של גרייה - כפי שאנו מכנים זאת - או במצב של מחלה, הם הופכים למקור של תחושות שהן לרוב מכאיבות ובלתי נעימות, וניתן להשוותן למעוררי כאב ותחושה מן החוץ. מדובר בהתנסויות עתיקות יומין שגרמו לשטרומפל, למשל, להצהיר ש"בשינה הנפש מגיעה לתודעה עמוקה ורחבה יותר של תחושת הגופניות שלה מאשר בהקיץ; היא נאלצת לקלוט רשמי גירוי מסוימים, הנובעים מחלקים של הגוף ומשינויים בו, ולתת לרשמים אלה, שעליהם לא ידעה דבר בהקיץ, לפעול עליה" (1877, עמ' 107). אריסטו כבר קבע כי ייתכן מאוד שהודות להעצמת הרשמים המתרחשת בחלום, תשומת לבנו מופנית (בחלום) להתחלות של מצבי מחלה שבהקיץ עדיין איננו חשים בהם. המחברים הרופאים, שהשקפתם היתה רחוקה מאמונה בסגולה הנבואית של החלום, לפחות לא הכחישו את משמעות החלום כמבשר מחלה (ראו Simon, 1888, עמ' 31, ומחברים קודמים רבים). 16

דומה שגם בזמן החדש לא חסרות דוגמאות המעידות, לכאורה, על ההישגים האבחוניים הללו של החלום. כך, למשל, מוסר טיסייה (Tissi?, 1898, עמ' 62 ואילך), כמצוטט אצל ארטיג (Artigues, 1884, עמ' 43), את סיפורה של אישה בת ארבעים ושלוש, שבמשך שנים אחדות, שבהן היתה לכאורה בריאה לחלוטין, פקדוה סיוטים; בבדיקה רפואית אובחנה ראשיתה של פגיעה בלב, וזו אכן הכריעה אותה תוך זמן קצר. ככל הנראה, הפרעות באיברים הפנימיים שהגיעו לשלב מתקדם פועלות אצל אנשים רבים כמעוררי חלום. הכול מצביעים על שכיחות חלומות החרדה אצל חולי לב וריאות. ואכן, בשל ריבוי המחברים שפן זה של חיי החלומות עומד בראש מעייניהם, אסתפק כאן בהפניה אל הספרות בלבד (Radestock, 1879, עמ' 70;

Spitta, 1882, עמ' 241 ואילך; Maury, 1878, עמ' 33 ואילך; Simon, 1888; Tissi?, 1898, עמ' 60 ואילך). טיסייה אף סבור שהאיברים הפגועים מטביעים את חותמם האופייני על תוכן החלום. בדרך כלל, חלומותיהם של חולי הלב קצרים ומסתיימים בהתעוררות מתוך אימה; מוות בנסיבות איומות ממלא כמעט תמיד תפקיד בתוכנם של חלומות אלה. חולי הריאה חולמים על היחנקות, צפיפות, מנוסה ורבים מביניהם סובלים מן הסיוט הידוע; אגב, בורנר (Börner, 1855) הצליח לעורר את הסיוט באופן ניסיוני על ידי שכיבה על הפנים, או כיסוי פתחי הנשימה. בחלומותיו של אדם הסובל מהפרעות עיכול, ירבו דימויים של הנאה וגועל. ולבסוף, השפעת העוררות המינית על תוכן החלומות ברורה דיה מתוך ניסיונו של כל אדם ומעניקה את התמיכה החזקה ביותר לכל התיאוריה של עוררות החלום על ידי גירוי איברים. כאשר סוקרים את הספרות על החלום, מתברר מעל לכל ספק שמחברים אחדים הגיעו אל העיסוק בבעיות החלום בעקבות השפעת מחלתם על תוכן חלומותיהם (Maury, 1878, עמ' 451 ואילך; Weygandt, 1893). עם זאת, ריבוי מקורות החלום כתוצאה מעובדות מוצקות אלה, איננו כה משמעותי כפי שניתן היה לחשוב. הרי החלום הוא תופעה שכיחה אצל אנשים בריאים - אולי אצל כולם, ואולי מדי לילה - ומחלתו של אחד האיברים ודאי איננה אחד התנאים ההכרחיים להיווצרותו. אך השאלה, לדידי, אינה מנין נובעים החלומות המיוחדים, אלא מהו מקור הגירוי לחלומות הרגילים של אנשים נורמליים. אולם אין לנו אלא לצעוד צעד אחד נוסף כדי להיתקל במקור של חלום השופע יותר מכל קודמיו ונראה שלא יכזיב בשום פנים. אם אין כל ספק בכך שבמצב של מחלה הופך פנים-הגוף למקור גירוי לחלום, ואם נודה בכך שבמצב של שינה, כאשר הנפש מוסחת מן העולם החיצוני, ביכולתה להפנות תשומת לב רבה יותר לפנים-הגוף, הרי סביר להניח שהאיברים אינם חייבים לחלות תחילה על מנת לאפשר לגרייה, ההופכת בדרך כלשהי לתמונות חלום, להגיע אל הנפש הישנה. מה שאנחנו תופסים במעומעם בהיותנו ערים כהרגשתנו הכללית, רק על פי איכותה - ולדעת הרופאים כל מערכות האיברים תורמות לכך - פועל בחוזקה בלילה כשכל מרכיביו פעילים, והופך למקור החזק ביותר, ובה בשעה גם השכיח ביותר, המעורר דימויי חלום. אם כך, נותר רק לבדוק על פי אילו כללים נהפכים גירויי האיברים לדימויי חלום. נגענו כאן בתיאוריה של התהוות החלום שהפכה לתיאוריה המועדפת על כל המחברים הרופאים. האפלה המסתירה מידיעתנו את גרעין ישותנו, אותו "moi splanchnique" [האני של הקרביים] כפי שכינהו טיסייה (Tissi?, 1898, עמ' 23), והאפלה האופפת את התהוות החלום, תואמות זו את זו עד כדי כך שאי אפשר שלא לקשור ביניהן. במהלך הרעיונות ההופך את תחושת האיברים הווגטטיבית לתמונות חלום טמון פיתוי נוסף לרופא; באמצעותו ניתן גם לאחד, מבחינת האטיולוגיה, את החלום ואת ההפרעות הנפשיות שתופעותיהם דומות כל כך. שכן, שינויים בהרגשה הכללית וגירויים שמקורם באיברים הפנימיים נחשבים, במידה רבה, אחראים להתהוות הפסיכוזות. אין תמה, אפוא, שזכות היוצרים על התיאוריה של גירויי הגוף שמורה ליותר ממקור עצמאי מוגדר אחד. למהלך הרעיונות שפיתח הפילוסוף שופנהאואר, בשנת 1851, נודעה השפעה מכרעת על כמה מחברים. לפיהם, האינטלקט יוצק את הרשמים המגיעים אליו מבחוץ לתוך דפוסים של זמן, חלל וסיבתיות וכך נוצרת תמונת העולם שלנו. הגירויים המגיעים מתוככי האורגניזם, ממערכת העצבים הסימפתטית, מתבטאים במשך היום לכל היותר בהשפעה לא מודעת על מצב רוחנו. אבל בלילה, משפסקה ההשפעה מחרישת האוזניים של רשמי היום, תובעים הרשמים העולים מן הפנים תשומת לב לעצמם - כשם שבלילה אנו שומעים את פכפוף המעיין שהמולת היום החרישה את קולו. אולם איך יכול האינטלקט להגיב על גירויים אלה, אם לא במילוי התפקיד המיוחד לו? הוא הופך, אפוא, את הגירויים לדמויות התופסות חלל וזמן, הנעות על פי חוקי הסיבתיות; וכך נוצר החלום (ראו Schopenhauer, 1862, כרך 1, עמ' 249 ואילך).

שרנר (Scherner, 1861), ואחריו פולקלט (Volckelt, 1875), ניסו לחקור את היחס בין גירויים גופניים לבין תמונות חלום בפירוט רב יותר. אשמור את הערכת הניסיונות האלה לפרק העוסק בתיאוריות על החלום -]1[.

בבדיקה עקבית במיוחד שערך הפסיכיאטר קראוס (Krauss, 1859, עמ' 255) הוא ייחס את התהוות החלום, ההזיות ורעיונות הטירוף לאותו יסוד: התחושה התלויה באורגניזם. קשה לחשוב על מקום כלשהו באורגניזם שאינו עשוי לשמש נקודת מוצא לחלום או לחזיון-טירוף. אבל "ניתן לחלק", לדעתו, "את התחושות התלויות באורגניזם לשתי קבוצות: 1) מצבי רוח מקיפים (הרגשות כלליות), 2) ותחושות ספציפיות, שהן אימננטיות למערכות הראשיות של האורגניזם הווגטטיבי; בין האחרונות ניתן להבחין בחמש קבוצות: א) תחושות השרירים, ב) התחושות הנשימתיות, ג) תחושות הקשורות למערכת העיכול, ד) התחושות המיניות, ו-ה) התחושות ההיקפיות [פריפריאליות]".

קראוס מניח שתהליך התהוותן של תמונות החלום על יסוד גירויי הגוף מתרחש כדלקמן: על פי חוק אסוציאציות כלשהו, התחושה שהתעוררה מעלה דימוי קרוב ומתקשרת עמו לתצורה אורגנית שהתודעה מתייחסת אליה שלא כרגיל. שכן, התודעה אינה מעניקה תשומת לב לתחושה עצמה אלא מפנה את כולה לדימויים הנלווים; זו גם הסיבה שאפשרה להתעלם ממהלך עניינים זה זמן רב כל כך (שם, עמ' 233 ואילך). קראוס טבע מונח מיוחד לציון תהליך זה, המרת תחושות לתמונות-חלום [טרנס-סובסטנציאציה]. היום מכירים כמעט הכול בהשפעת גירויי הגוף האורגניים על היווצרות החלום; אך בשאלת החוקים הקובעים את היחס בין השניים, התשובות שונות מאוד, ותכופות מעורפלות. התיאוריה של גירויי הגוף מטילה על פירוש החלום תפקיד מיוחד - לקשור את תוכן החלום לגירויים האורגניים שגרמוהו. מי שאינו מכיר בכללי הפירוש שהומצאו על ידי שרנר (Scherner, 1861) עומד לעתים קרובות בפני העובדה המביכה שמקור הגירוי האורגני אינו מסגיר את עצמו אלא באמצעות תוכן החלום.

ואולם, יש הסכמה כללית למדי באשר לפירוש של צורות-חלום שונות, שניתן להתייחס אליהן כ"טיפוסיות", משום שהן חוזרות בתכנים כמעט זהים אצל אנשים רבים. אלה הם החלומות הידועים על נפילה מגובה, על נשירת שן, על מעוף ועל מבוכה בשל עירום או לבוש לא-הולם. החלום האחרון נובע, כביכול, מן העובדה הפשוטה שהאדם הישן תופס בשנתו שהשליך מעליו את השמיכה והריחו שוכב כך מעורטל. מקור החלום של נשירת השן נקשר ל"גירוי-שן", שאינו מתייחס דווקא למצב של גירוי חולני. על פי שטרומפל (Str?mpell, 1877, עמ' 119), חלום המעוף הוא התמונה ההולמת שבאמצעותה מסבירה הנפש את כמות הגירוי כתוצאה מעלייתן וירידתן של אונות הריאות, שעה שתחושת העור של בית החזה כבר שקעה ונעלמה מן התודעה. מצב זה מעביר את התחושה הקשורה לצורת הדימוי של הריחוף. הגורם לנפילה מן הגובה [בחלום] הנו, לכאורה, יד צונחת מן הגוף, או ברך כפופה שמתמתחת פתאום, שעה שהמודעות לתחושת לחץ העור איננה קיימת; באמצעות תנועות אלו חוזרת המודעות לתחושת הלחץ, אבל המעבר לתודעה מתגלם באופן נפשי כחלום של נפילה (שטרומפל, שם, עמ' 118). חולשתם של ניסיונות הסבר סבירים אלה טמונה, ללא ספק, בכך שהם מאפשרים ללא כל תימוכין לקבוצה זו או אחרת של תחושות איברים להיעלם או לחזור ולהופיע בתפיסה הנפשית, עד שנמצאת המתכונת הנוחה להסבר. אגב, בהמשך תהיה לי הזדמנות לחזור לעניין היווצרותם של חלומות טיפוסיים [פרק 5-ד' ופרק 6-ה'].

מ. סימון השווה שורה של חלומות דומים וניסה להסיק מתוכם כללים אחדים בדבר ההשפעה של גירויי האיברים על קביעת החלום הנובע מהם. לדבריו (Simon, 1888, עמ' 34), אם מנגנון איברים כלשהו, שבאופן נורמלי משתתף בביטוי של רגש מסוים, שרוי בשעת השינה, מסיבה אחרת כלשהי, במצב של

עוררות בדומה לזו הנוצרת בדרך כלל על ידי הרגש, הוא יכול בחלום המתהווה את הדימויים שיהלמו את אותו רגש.

כלל אחר מנוסח כך (שם, עמ' 35): כאשר מנגנון איברים נמצא בשעת השינה במצב של פעילות, עוררות או הפרעה, יביא החלום דימויים הקשורים לביצוע התפקיד האורגני שהמנגנון ממונה עליו.

מורלי פולד (Vold, 1896) קיבל על עצמו להוכיח בדרך הניסוי, לגבי תחום אחד, את ההשפעה המשוערת על היווצרות החלום, לפי תיאוריית גירוי הגוף. הוא ערך ניסויים בשינוי התנוחה של איברי הישנים והשווה את החלומות הנובעים מן השינויים האלה. את התוצאה דיווח במשפטים הבאים.

(1) תנוחת איבר בחלום תואמת בערך את זו שבמציאות; כלומר, חולמים על מצב סטטי של האיברים התואם את המצב האמיתי.

(2) כאשר חולמים על תנועה של איבר, הרי זה תמיד כך שאחת התנוחות המתממשות בעת עשייתה תואמת את המציאות.

(3) אפשר לייחס בחלום את תנוחתו של האיבר העצמי גם לאדם אחר.

(4) אפשר גם לחלום שהתנועה הנדונה מעוכבת.

(5) האיבר בתנוחה הנדונה יכול להופיע בחלום כחיה או מפלצת, ובצורה זו נבנית אנלוגיה מסוימת בינו לביניהן.

(6) תנוחתו של איבר עשויה לעורר בחלום מחשבות המתייחסות לאיבר זה בצורה כלשהי; כך, למשל, חולמים על מספרים כשמתעסקים באצבעות.

מן התוצאות האלה הייתי מסיק שגם תיאוריית הגירוי הגופני אין בכוחה לשלול לחלוטין את החופש הקיים, לכאורה, בקביעת התמונות אשר יתעוררו בחלום. 17

IV . מקורות גירוי נפשיים

כאשר עסקנו ביחס החלום לחיי הערות ובמוצאו של חומר החלום למדנו שלדעת חוקרי החלום - קדמונים כחדשים - בני האדם חולמים על מה שמעסיק אותם במהלך היום ועל מה שמעניין אותם בהקיץ. העניין הזה, הנמשך מחיי הערות אל תוך השינה יהיה, לפיכך, לא רק קשר נפשי הקושר את החלום לחיים, אלא גם מקור לחלום שאין להמעיט בחשיבותו; עניין זה לצד הגירויים הפועלים במהלך השינה - ההופכים למעניינים בתוך השינה - די בהם כדי להסביר את מוצא כל תמונות החלום. אך נשמעת גם טענה הפוכה, שלפיה, החלום מנתק את הישן מענייני היום, משום שעל פי רוב אנו חולמים על הדברים שנגעו ללבנו ביותר במהלך היום רק לאחר שאבד להם קסם האקטואליות בחיי הערות. הרושם הנוצר, אפוא, בכל צעד בניתוח חיי החלום, הוא שיש להישמר מקביעת חוקים כלליים מבלי לסייגם מראש בביטויים כגון "לעתים קרובות", "בדרך כלל", "לרוב", שיכינו אותנו לתקפותם של היוצאים מן הכלל.

אילו בנוסף על הגירויים הפנימיים והחיצוניים בשינה, די היה בהתעניינות בהקיץ כדי למצות את האטיולוגיה של החלום, צריכים היינו להיות מסוגלים להסביר בצורה מניחה את הדעת את מוצאם של כל מרכיבי החלום; חידת מקורות החלום היתה נפתרת וכל מה שנותר היה לעשות הוא לקבוע את חלקם היחסי של הגירויים הנפשיים והגופניים בכל חלום. במציאות, לא הושג מעולם פתרון מלא כזה של חלום, אפילו במקרה אחד; ובידי כל מי שניסה להשיג זאת, נותרו מרכיבי חלום - על פי רוב, רבים מאוד - שעל

מוצאם לא היה ביכולתו לומר דבר. כנראה שטווח ההשפעה של ענייני היום כמקור נפשי לחלום אינו רחב כפי שניתן היה לצפות מן האמירות הבטוחות, שלפיהן כל אחד ממשך את עיסוקיו בחלומו. מקורות חלום נפשיים אחרים אינם ידועים. מכאן שכל ביאורי החלום המיוצגים בספרות - להוציא, אולי, זה של שרנר שיוזכר בהמשך [פרק 1-1] - מותירים פער גדול באשר למקור התמונות המדומות, שהן החומרים האופייניים ביותר לחלום. במצב מביך זה פיתחו רוב המחברים נטייה לצמצם עד כמה שאפשר את חלקו של הגורם הנפשי בעוררות החלום, זאת משום שקשה כל כך להגיע אליו. אמנם, הם מבחינים בין שני סוגים עיקריים, חלום הגירוי העצבי וחלום האסוציאציות, כשמקורו הבלעדי של הסוג האחרון הוא השחזור [של חומר שכבר נחוה] (Wundt, 1874, עמ' 657 ואילך); אבל אין הם יכולים להשתחרר מן הספק "שמא אין החלומות עשויים להופיע ללא תמריץ של גירוי גופני" (Volkel, 1875, עמ' 127). גם המאפיין של חלום האסוציאציות הטהור אינו עומד במבחן: "בחלומות האסוציאטיביים האמיתיים אין מקום לדבר על גרעין מוצק כזה [הנובע מגירויים גופניים]. כאן חודרת ההתארגנות הרופפת גם אל מרכז החלום. חיי הדימויים, שבלאו הכי השתחררו מן התבונה והשכל, שוב אינם מלוכדים כאן אפילו על ידי גירויי הגוף והנפש בעלי המשקל הגדול יותר, וכך הם נתונים בידי הדחף והסחף הרבגוני של הערבוביה הרופפת שלהם" (שם, עמ' 118). וונדט מנסה אף הוא לצמצם את חלקו של הגורם הנפשי כמעורר חלום, ומסביר (Wundt, 1874, עמ' 656-657) ש"אין זה מוצדק לראות בחזיונות החלום הלוצינציות טהורות. קרוב לוודאי שרוב דימויי החלום הם למעשה אשליות, שהרי הם נובעים מרשמי החושים החרישיים שלעולם אינם דועכים בשינה". וייגנט אימץ השקפה זו והכליל אותה (Weygandt, 1893, עמ' 17). הוא גורס ש"גירויי החושים הם הסיבה הראשונית" לכל דימויי החלום "ורק אחר כך חוברות אליהם אסוציאציות משחזרות". טיסייה (Tissi?, 1898, עמ' 183) מרחיק לכת בהדחקת מקורות הגירוי הנפשיים: "Les r?ves d'origine "absolument psychique n'existent pas", ועוד: "Les pens?es de nos r?ves nous viennent du "dehors".

[אין בנמצא חלומות ממקור נפשי טהור; מחשבות החלום מגיעות אלינו מבחוץ; שם, עמ' 6]. המחברים הנוקטים עמדת ביניים, כמו הפילוסוף רב ההשפעה וונדט, אינם מחמיצים הזדמנות להעיר, שברוב החלומות פועלים יחד גירויים גופניים ותמריצים נפשיים, כאלה שאינם ידועים, או כאלה המזוהים כענייני היום.

בהמשך יתברר לנו כי ניתן לפתור את החידה של יצירת החלום על ידי חשיפת מקור גירוי נפשי בלתי צפוי. לפי שעה מוטב שלא נתפלא על החשיבות המופרזת המוענקת לגירויים שאינם נובעים מחיי הנפש, בהסבר על יצירת החלום. לא זו בלבד שקל לגלותם ואפילו לאשרם בניסויים; התפיסה הדוגלת בהתהוות הגופנית של החלום תואמת לחלוטין גם את כיוון החשיבה השולט כיום בפסיכיאטריה. אמנם מדגישים את שליטת המוח על הגוף, אך כל מה שעשוי להוכיח את אי-התלות של חיי הנפש בשינויים אורגניים הניתנים לאמות, או את הספונטניות של גילוייהם, מפחיד את הפסיכיאטר בימינו; כאילו ההכרה בהם תחזירנו חלילה אל ימי הפילוסופיה של הטבע, או אל האמונה במהות המטפיזית של הנפש. חשדנותו של הפסיכיאטר מטילה על הנפש מעין אפטרופסות, והוא תובע שאף לא אחד מריגושיה יסגיר את כוחו העצמי. אך התנהגות זו אינה מעידה אלא על אמון מועט בתוקפה של שרשרת הסיבתיות הנמתחת בין הגופני לבין הנפשי. גם במקום שבו מעלה המחקר גורם נפשי כסיבה הראשונית לתופעה כלשהי, תדע חקירה מעמיקה יותר למצוא, בבוא הזמן, את המשך הדרך אל היסוד האורגני של הגורם הנפשי. אולם אין סיבה להתכחש לגורם

הנפשי, אך ורק משום שהיום הוא משמש תחנה אחרונה לידיעתנו. 18.

ד. מדוע שוכחים את החלום לאחר היקיצה?

אמרה ידועה היא שהחלום "נמוג" בבוקר. ודאי שהוא מסוגל לעלות בזיכרון. הרי אנו מכירים את החלום רק מן ההיזכרות בו לאחר היקיצה; אך לעתים קרובות מאוד נדמה לנו שאנו זוכרים אותו רק באופן חלקי, בעוד שבלילה היה יותר מלא; נוכחנו תכופות איך חלום, שזכרו עדיין חי בבוקר, הולך ומתפוגג במהלך היום, עד שלא נותרו ממנו אלא פירורים קטנים; לא אחת אנו יודעים שחלמנו, אך איננו יודעים מה חלמנו; ואכן אנו כה מורגלים להתנסות שהחלום צפוי להישכח, עד כי איננו דוחים כאבסורד את הרעיון שגם מי שבבוקר אינו יודע דבר על תוכן חלומו, ואף לא על עובדת חלימתו, אפשר שחלם בלילה. מאידך גיסא, יש לעתים חלומות הנשמרים בזיכרון בצורה יוצאת מן הכלל. ניתחתי חלומות שמטופלי חלמו לפני עשרים וחמש שנים ויותר; אני אף זוכר חלום שלי שלפחות שלושים ושבע שנים מפרידות בינו לבין היום ועדיין לא נפגמה רענות הזיכרון. כל זה מוזר מאוד ולפי שעה גם לא מובן.

שטרומפל דן בשכחת החלומות בצורה המפורטת ביותר (Str?mpell, 1877, עמ' 79 ואילך). שכחה זו היא, ככל הנראה, תופעה מורכבת, שכן שטרומפל אינו קושר אותה לגורם אחד אלא לשורה של גורמים. בשכחת החלום פעילים, ראשית כול, כל הגורמים לשכחה בחיי הערות. בהיותנו ערים אנו נוהגים לשכוח עד מהרה אינספור תחושות ותפיסות, משום שהיו חלשות מדי, משום שהריגוש הנפשי הקשור בהן היה קטן מדי. כך נראים הדברים לגבי תמונות חלום רבות; הן נשכחות משום שהיו חלשות מדי בעוד שתמונות חזקות יותר, הסמוכות להן, נחקקו בזיכרון. אגב, האינטנסיביות לבדה ודאי אינה מכרעת בשימור תמונות החלום; שטרומפל (Str?mpell, 1877, עמ' 82), כמו מחברים אחרים (Calkins, 1893, עמ' 312), מודה שתכופות אנו שוכחים במהירות תמונות חלום שאנו יודעים שהיו חיות ביותר, בעוד שבזיכרון מופיעות תמונות רבות שהן מעורפלות וחסרות עוצמה חושית. בנוסף לכך, בהקיץ אנו נוטים לשכוח בקלות מה שאירע רק פעם ולזכור טוב יותר את מה שניתן לחזור ולקלוט. אך הנה רוב תמונות החלום הן חוויות חד-פעמיות; 19 תכונה ייחודית זו תורמת באותה מידה לשכחת כל החלומות. חשוב הרבה יותר הוא גורם שלישי לשכחה. על מנת שתחושות, דימויים, מחשבות וכד' יגיעו לרמת היזכרות מסוימת אין הם יכולים להישאר מבודדים, אלא עליהם ליצור קשרים והתחברויות נאותות. אם מפרקים חרוז קטן למילים בודדות ומערבבים אותן, קשה מאוד לזכור אותן. "כאשר המילים סדורות ומאורגנות כהלכה הן מסייעות זו לזו, והכול נחקק בזיכרון כבעל משמעות, בקלות ולאורך זמן. דברי שטות והבל אנו זוכרים בדרך כלל בקושי ולעתים נדירות, בדומה לדברים מבולבלים ונטולי סדר" (Str?mpell, 1877, עמ' 83). והנה, ברוב המקרים אין להם לחלומות לא מובנות ולא סדר. מבני החלום מוותרים על אפשרות ההיזכרות שלהם באשר הם מתפרקים על פי רוב כבר כעבור כמה דקות. - אגב, מה שרדשטוק (Radestock, 1879, עמ' 168), הבחין בו, לכאורה, שאנו מיטיבים לזכור דווקא את החלומות המוזרים ביותר, אינו עולה בקנה אחד עם הסברים אלה.

גורמים אחרים הנובעים מן היחס בין החלום לבין חיי הערות נראים לשטרומפל (Str?mpell, 1877, עמ' 82 ואילך) אפילו בעלי השפעה גדולה יותר. נטייתם של החלומות להישכח מן התודעה הערה היא לכאורה רק המקבילה לעובדה שצוינה קודם [פרק 1-ב], שהחלום (כמעט) לעולם אינו נוטל לעצמו זיכרונות סדורים מחיי הערות, אלא רק פרטים בודדים, שהוא קורע מתוך ההקשרים הנפשיים המקובלים האופייניים

לזכירה בהקִיץ. מכאן שאין ליצירת החלום מקום בין השרשראות המנטליות הממלאות את הנפש. חסר לה כל מה שמסייע להיזכרות. "באופן זה מתרומם כביכול מבנה החלום מעל קרקע חיינו הנפשיים ומרחף בחלל הנפשי כמו ענן ברקיע, הנידף עד מהרה עם משב הרוח המתחדשת" (שם, עמ' 87). באופן דומה פועלת היקיצה, שבה עולם החושים המתפרצים משתלט מיד על תשומת הלב, ומעטות ביותר תמונות החלום שיש בכוחן לעמוד בפני עוצמה זו. הן נסוגות מפני רשמי היום הצעיר, כמו ברק הכוכבים מפני אור החמה.

ועובדה אחרונה הקשורה לשכחת החלומות, שכדאי לתת עליה את הדעת, היא שרוב האנשים מגלים רק עניין מועט בחלומותיהם. מי שבמשך זמן מסוים מתעניין בחלום, כחוקר למשל, יחלום באותה עת יותר מן הרגיל; כלומר, יזכור את חלומותיו ביתר קלות ולעתים יותר קרובות.

בונטלי (Bonatelli, 1880; מצוטט אצל: Benini, 1898, עמ' 155-156) מוסיף עוד שתי סיבות לשכחת החלום, שכבר כלולות למעשה בין אלה ששטרומפל ציין, והן: (1) שהשינוי החל בהרגשה העצמית הכללית בין שינה לערות אינו מקל על שחזור הדדי; ו-2) שהסידור השונה של חומר הדימויים בחלום הופך אותו, לכאורה, לבלתי ניתן לתרגום לתודעה בהקִיץ.

לאור כל הסיבות האלה לשכחה יש מקום לתמוה - כפי ששטרומפל עצמו מדגיש (Str?mpell, 1877, עמ' 6) - שחלומות רבים כל כך נשמרים בכל זאת בזיכרון. מאמצייהם המתמשכים של המחברים בתחום זה לנסח כללים להיזכרות בחלומות אינם אלא הודאה בכך שגם כאן נותר משהו חידתי ובלתי פתור. סגולות אחדות של ההיזכרות בחלום צוינו לאחרונה במיוחד, ובצדק. למשל, העובדה שכתוצאה מתפיסה כלשהי הנוגעת במקרה בתוכנו הנשכח של החלום, אפשר להיזכר במהלך היום בחלום שנשכח, לכאורה, בבוקר (Radestock, 1879, עמ' 169; Tissi?, 1898, עמ' 148 ואילך). אולם טענה אחת המסייגת את ההיזכרות בחלום עלולה להפחית בערכה של היזכרות זו בעיני המבקר. יש מקום לספק אם זיכרונו, המשמיט הרבה מן החלום, אינו מזייף את מה שהוא משמר.

גם שטרומפל מעלה ספקות דומים באשר לדיוק של שחזור החלום (Str?mpell, 1877, עמ' 119): "כך קורה הדבר שהתודעה הערה משלבת בקלות, שלא במתכוון, דבר מה אל תוך זיכרון החלום: אנו מדמים לעצמנו שחלמנו כל מיני דברים שלא נכללו בחלום שהיה."

יסן מתבטא בנחרצות יתרה (Jessen, 1855, עמ' 547): "פרט לכך, בבדיקה ובפירוש של חלומות מקושרים היטב ועקביים יש להתחשב בעובדה, שעד כה לא זכתה, כנראה, לתשומת לב מספקת: עניין האמת כמעט תמיד צולע; כי כשאנו חוזרים ומעלים בזיכרונו חלום שחלמנו, אנו ממלאים ומשלימים את הפערים בתמונות החלום, מבלי להרגיש ומבלי לרצות בכך. רק לעתים רחוקות, ואולי אף פעם, לא היה החלום הקוהרנטי כה לכיד כפי שהוא מופיע בזיכרונו. גם שוחר האמת הגדול ביותר כמעט שאינו מצליח לספר חלום מוזר שחלם ללא כל תוספות וקישוטים: משאת נפשו של האדם לראות הכול בהקשר גדולה עד כדי כך, שבהיזכרו בחלום שאינו לכיד די צורכו הוא משלים את החסר בקישור, שלא במתכוון."

הערותיו של ו. אגר (Egger, 1895, עמ' 41), שאותן הגה ודאי באופן עצמאי, מצלצלות כמעט כתרגום דבריו של יסן:

" l'observation des r?ves a ses difficult?s sp?ciales et le seul moyen d'?viter toutes erreur en pareille mati?re est de confier au papier sans le moindre retard ce que l'on vient d'?prouver et de remarquer; sinon, l'oubli vient vite ou total ou partiel; l'oubli total et sans gravit?; mais l'oubli partiel est perfide; car si l'on se met ensuite ? raconter ce que l'on n'a pas oubli?, on est expos? ? compl?ter par imagination les fragments incoh?rents et disjoints fourni par la

m?moire ; on devient artiste ? son insu, et le r?cit p?riodiquement r?p?t? s'impose ? la cr?ance de son auteur, qui, de bonne foi, le pr?sente comme un fait authentique, d?ment ?tabli selon les bonnes m?thodes "

[יש קשיים מיוחדים בתצפית בחלומות והדרך היחידה להימנע מכל שגיאה בעניין כזה היא להעלות על הכתב, ללא כל דיחוי, את מה שחוינו וראינו זה עתה; שאם לא כן, השכחה, המלאה או החלקית, תבוא עד מהרה; השכחה המלאה - אין בה כל נזק; אך השכחה החלקית היא רעה; כי כאשר אנו מספרים אחר כך את מה שלא נשכח, אנו נוטים להשלים, בעזרת הדמיון, את הקטעים המקוטעים והלא-עקביים שהזיכרון מספק; בלי משים אנו הופכים לאמנים, והסיפור המסופר שוב ושוב לעתים מזומנות כופה עצמו על מחברו, המציג אותו באמונה שלמה כעובדה אותנטית, מבוססת כהלכה על ידי שיטות בדוקות] בדומה מאוד מניח גם שפיטה (Spitta, 1882, עמ' 338), כפי הנראה, שרק בשעת הניסיון לשחזר את החלום אנו מכניסים סדר במרכיבי החלום הקשורים זה לזה באופן אסוציאטיבי רופף: "מן הזה בצד זה, עושים את זה אחרי זה, זה מתוך זה, כלומר, מכניסים לתוך החלום את תהליך הקישור ההגיוני החסר בו." השאלה היא אפוא, אם ביקורת אובייקטיבית לבדה יכולה לאשר את מהימנות הזיכרון - וזו אינה אפשרית לגבי החלום, שהוא חוויה פרטית שלנו; והואיל והזיכרון הוא מקור החלום היחיד הידוע לנו, איזה ערך נותר עוד להיזכרות שלנו בחלום?*

ה. התכונות הפסיכולוגיות המיוחדות של החלום

בהתבוננות המדעית בחלום אנו יוצאים מתוך הנחה שהחלום הוא תוצאה של הפעילות הנפשית העצמית שלנו; אף על פי כן, החלום הגמור נראה בעינינו כמשהו זר, עד כי איננו ששים להודות שאנו מחולליו ואף נהנים לומר "נראה לי בחלום" כשם שאנו אומרים "חלמתי". מנין נובעת "זרות נפשית" זו של החלום? דיוננו במקורות החלום היה אמור להביאנו למסקנה שאותה זרות אינה תלויה בחומר המגיע אל תוכן החלום; שכן עיקר התוכן הזה משותף לחיי החלום ולחיי הערות. מן הראוי, אפוא, לשאול אם לא מדובר בשינויים בתהליכים הנפשיים בחלום הגורמים לרושם זה, וכך לנסות ולאפיין את החלום מבחינה פסיכולוגית.

איש לא הדגיש את ההבדל המהותי בין חיי החלום לבין חיי הערות ולא הרחיק לכת במסקנותיו יותר מג.ת. פכנר בהערות אחדות ביסודות הפסיכופיזיקה (Fechner, 1889, כרך ב', עמ' 520-521). הוא סבור שלא "דחיקתם הפשוטה של חיי הנפש המודעים אל מתחת לסף העיקרי" ולא הסתלקותה של תשומת הלב מהשפעות העולם החיצוני, יש בהן כדי להסביר את התכונות המיוחדות לחיי החלום לעומת חיי הערות. אדרבה, הוא משער שגם זירת התרחשות החלום שונה מזירת חיי הדימוי בהקיץ.

"לדעתי, לו התרחשה הפעילות הפסיכופיזית בשעת השינה באותה זירה כמו בשעת הערות, לא היה החלום אלא המשך חיי הדימוי בהקיץ, בדרגת אינטנסיביות נמוכה יותר, אך פרט לכך היה זהה להם בחומר ובצורה. אולם פני הדברים שונים לגמרי."

לא ברור די הצורך למה התכוון פכנר בעקירה של הפעילות הנפשית למקום אחר; למיטב ידיעתי, איש גם לא הלך בדרך שהתווה פכנר בהערה זו. יש לדחות מן הסתם הסבר אנטומי המכוון למיקום הפיזיולוגי

במוח, ואפילו כזה המתייחס לריבוד ההיסטולוגי של קליפת המוח. אבל ייתכן שמחשבה זו תתברר כמחוכמת ופורייה כשניישם אותה למנגנון נפשי הבנוי מרשויות אחדות, המשובצות זו מאחורי זו.* מחברים אחרים הסתפקו בהדגשת תכונה ייחודית זו או אחרת מבין התכונות הפסיכולוגיות המוחשיות, המיוחדות לחיי החלום, ועשו אותה נקודת מוצא לניסיונות הסבר בעלי טווח רחב יותר. בצדק העירו שאחת התכונות העיקריות של חיי החלום מופיעה כבר בשלב ההירדמות ויש לציינה כתופעה הפותחת את השינה. לפי שליירמכר (Schleiermacher, 1862, עמ' 351), המאפיין של מצב הערות הוא שפעילות החשיבה מתנהלת במושגים ולא בתמונות. והנה החלום חושב בעיקר בתמונות, וניתן להבחין בכך שעם התקרבות השינה, ככל שהפעולות הרצוניות הולכות ונעשות קשות יותר, מופיעים דימויים לא-רצוניים, המשתייכים כולם לסוג של התמונות. אי-יכולתנו לעסוק במלאכת דימוי שאותה נחוש כרצויה ומכוונת, והופעתן של תמונות המתקשרת בקביעות לפיזור דעת זה, הן שני מאפיינים הנמצאים גם בחלום, ובניתוח הפסיכולוגי עלינו להכיר בהם כמאפיינים מהותיים של חיי החלום. כבר נוכחנו לדעת שהתמונות - ההלוצינציות ההיפנוגוגיות - זהות מבחינת תוכן לתמונות החלום. 20

החלום חושב אפוא בראש ובראשונה בתמונות חזותיות, אך לא באופן בלעדי. הוא משתמש גם בתמונות שמע ובמידה פחותה, ברשמי החושים האחרים. הרבה בחלום פשוט גם נחשב, או מוצג (כנראה מיוצג על ידי שרידים של דימויי מילים), כפי שהדבר נעשה בדרך כלל בהקיץ. עם זאת, רק יסודות התוכן המתנהגים כמו תמונות, כלומר, אלה הקרובים יותר לתפיסות מאשר לדימויי זיכרון, אופייניים באמת לחלום. בהתעלם מכל הוויכוחים על מהות ההלוצינציות, הידועים יפה לפסיכיאטר, ביכולתי להצטרף לדעת כל המחברים המומחים ולומר, שהחלום הוזה, ממיר מחשבות בהלוצינציות. מבחינה זו אין הבדל בין דימויים חזותיים לבין דימויים אקוסטיים; יש מי שהבחינו בכך שכאשר אדם שוקע בשינה, מתגלגל הזיכרון של סדרת צלילים שלקולה הוא נרדם להלוצינציה של אותה נעימה, וכאשר הוא שב ומתנער - וההתעוררות יכולה לשוב ולהתחלף בהתנמנות - ההזיה שוב מְפַנָה את מקומה לדימוי של אותו זיכרון, שהוא חרישי יותר ובעל אופי שונה.

גלגולו של הדימוי להלוצינציה אינו הסטייה היחידה של החלום ממחשבה המקבילה לו בהקיץ. החלום מעצב מצב מתמונות אלה, מציג דבר מה כנוכח בהווה, וכפי שמבטא זאת שפיטה (Spitta, 1882, עמ' 145), ממחזר רעיון. אך אֶפִיון זה של החלום לא יהיה שלם אלא אם נוסיף לו את ההנחה שבדרך כלל בחלום - היוצאים מן הכלל דורשים הסבר מיוחד - אין חושבים אלא חושים; כלומר, נותנים אמון מלא בהלוצינציות. הביקורת האומרת, שלא חווינו דבר אלא רק חשבנו בצורה מיוחדת - חלמנו - מתעוררת רק עם היקיצה. תכונה זו מבדילה בין חלום השינה האמיתי לבין חלומות בהקיץ, שלעולם אין מבלבלים בינם לבין המציאות.

בורדך (Burdach, 1838) סיכם את תכונות חיי החלום שנדונו עד כה במשפטים הבאים: "ואלה הסימנים המובהקים של החלום: א) הפעילות הסובייקטיבית של הנפש נדמית כאובייקטיבית משום שכושר התפיסה תופס את מוצרי הדמיון כאילו היו ריגושים חושיים; ב) השינה היא השעיה של השליטה העצמית. לכן דרושה פסיביות מסוימת על מנת להירדם. תמונות התנומה מותנות בהרפיה של השליטה העצמית" (עמ' 502 ואילך).

מדובר, אפוא, בניסיון להסביר את האֶמוֹן שהנפש נותנת בהזיות החלום המסוגלות להופיע רק לאחר הפסקת פעילותה של שליטה עצמית מסוימת. שטרומפל (Strümpell, 1877) מסביר שהנפש נוהגת כאן נכון ובהתאם למנגנון שלה. יסודות החלום בשום פנים אינם דימויים בלבד, אלא חוויות אמיתיות וממשיות של הנפש, כדוגמת אלה המופיעות בתיווך החושים בהקיץ (עמ' 34). בעוד שבהקיץ הנפש מדמה וחושבת

בתמונות מילים ובלשון, בחלום היא מדמה וחושבת בתמונות-תחושה ממשיות (שם, עמ' 35). יתר על כן, בחלום נוספת תודעת מרחב שבה - כמו בהקיץ - תחושות ותמונות מועברות לתוך מרחב חיצוני (שם, עמ' 36). לפיכך, יש להודות שבחלום הנפש נמצאת באותו מצב כלפי תמונותיה ותפיסותיה כמו בהקיץ (שם, עמ' 43). אם בכל זאת היא טועה מדי פעם, הרי הדבר נובע מכך שבמצב של שינה היא חסרה את אמת המידה שהיא לבדה מאפשרת להבחין בין תפיסות חושים הבאות מבחוץ לבין אלה הבאות מבפנים. אין ביכולתה להעמיד את תמונותיה במבחן שהוא לבדו יוכיח את מציאותן האובייקטיבית. חוץ מזה היא מזניחה את ההבדל בין תמונות שניתן להחליפן זו בזו באופן שרירותי לבין תמונות אחרות, שלגביהן שרירות זו אינה קיימת. היא טועה משום שאין ביכולתה ליישם את חוק הסיבתיות לתוכן החלום שלה (שם, עמ' 50-51). בקיצור, בהפניית העורף אל העולם החיצוני טמונה גם הסיבה לאמון שהיא רוחשת לעולם החלום הסובייקטיבי.

דלבוף (Delboeuf, 1885, עמ' 84) מגיע לאותה מסקנה מתוך פיתוחים פסיכולוגיים שונים בחלקם. אנו נותנים אמון בתמונות החלום כאילו היו מציאות, כי בשינה אין בידינו רשמים אחרים להשוואה, בהיותנו מנותקים מן העולם החיצוני. אבל אנו מאמינים באמיתות ההלוצינציות לאו דווקא משום שנשללת מאתנו האפשרות לערוך בחינות בשינה. החלום עשוי לשקף לנו את כל אותם מבחנים, להראות לנו, למשל, שאנו נוגעים בנֶרְד שראינו, ואף על פי כן חולמים אנו. לפי דלבוף, אין קריטריון תקף לפיו ייקבע אם בחלום מדובר או במציאות, להוציא עובדת היקיצה - וזאת רק כהכללה וכקריטריון מעשי. אני מצהיר שכל מה שחוויתי בין ההירדמות ליקיצה הוא אשליה, כאשר אני חש, משום שהקצתי, שאני שוכב ללא בגדים במיטתי. בזמן השינה תפסתי את תמונות החלום כאמיתיות בשל הרגלה של החשיבה להניח את קיומו של עולם חיצוני שלעומתו אני מעמיד את האני שלי - הרגל שלא ניתן להרדימו. 21

משמרוממים כך את הפרישה מן העולם החיצוני והופכים אותה לגורם הקובע, המטביע את חותמו על התכונות הבולטות ביותר של חיי החלום, כדאי להביא כמה מן ההבחנות האנינות של בורדך הזקן (Burdach, 1838), השופכות אור על יחסה של הנפש הישנה לעולם החיצוני, ומונעות מאתנו לייחס ערך רב מדי למסקנות שהזכרנו. "תרדמה נופלת עלינו רק בתנאי שגירווי חושים אינם מעוררים את הנפש", אומר בורדך, " ברם, לא העדר גירווי חושים הוא התנאי לשינה, אלא העדר העניין בהם; 22 רושם חושי כלשהו דרוש אפילו להרגעת הנפש. כך ישן הטוחן רק כשהוא שומע את שקשוק טחנתו, ומי שמשאיר ליתר ביטחון מנורת לילה דולקת, אינו יכול להירדם בחושך" (עמ' 482).

"בשינה, הנפש מבודדת את עצמה מן העולם החיצוני ופורשת מן הסובב אותה אך עם זאת הקשר אינו ניתק לחלוטין; אלמלא שמענו והרגשנו תוך כדי שינה אלא רק אחרי היקיצה, אי אפשר היה להעירנו כלל. הוכחה מובהקת נוספת להמשכיות החישה היא העובדה שלא תמיד אנו מתעוררים אך ורק כתוצאה מן העוצמה החושית של הרושם, אלא על ידי היחס הנפשי כלפיו; מילה של סתם אינה מעוררת את הישן, אך משקוראים בשמו הוא מתעורר, הנפש מבחינה אפוא בשינה בין התחושות משום כך יכול אדם להתעורר גם כתוצאה מהעדר גירווי חושי, כשזה מתייחס לעניין החשוב לדימוי; כך מתעורר אדם מכיבוי מנורת הלילה, והטוחן - מעצירת הטחנה שלו, כלומר, מהפסקת פעילות החושים. לפיכך יש להניח שהישן חש בפעילות זו, אך זאת כפעילות סתמית, או ליתר דיוק, כפעילות מרגיעה, שאין בה כדי להטריד את הנפש ממנוחתה" (שם, עמ' 485-486).

גם אם נרצה להתעלם מטענות אלה - ואין להמעט בחשיבותן - יהיה עלינו להודות שהתכונות שנדונו עד כה והנובעות מהפניית העורף לעולם החיצוני, אין בכוחן למצות את כל המוזרויות של חיי החלום, שאלמלא כן, היינו צריכים להיות מסוגלים להמיר את הזיות החלום בחזרה לדימויים, את מצבי החלום -

למחשבות, ובכך לפתור את הבעיה של פירוש החלום. ואכן אנו עושים זאת בבואנו לשחזר את החלום מן הזיכרון אחרי היקיצה, אך בין אם ההמרה הצליחה בשלמות ובין אם רק בחלקה, החלום נותר חידתי כשהיה.

כל המחברים גם אינם מפקפקים בכך שהחומר של דימויי הערות עובר בחלום שינויים נוספים ואף מרחיקי לכת. שטרומפל (Strümpell, 1877) מנסה לעמוד על אחד מהם בהסבר הבא: "עם הפסקת תפיסת החושים הפעילה ותודעת החיים הנורמלית, מאבדת הנפש גם את הקרקע שבה נטועים רגשותיה, תאוותיה, התעניינותיה ופעולותיה. גם המצבים הרוחניים, הרגשות, ההתעניינות, ההערכות, הרתוקים בהקיץ לתמונות זיכרון, נתונים ללחץ מאפיל, שבעקבותיו ניתק קשרם עם התמונות; תמונות התפיסה של העצמים, של האנשים, של האתרים, של האירועים והפעולות של החיים הערים, אמנם משוחזרות בהמוניהן, אחת לאחת, אך אף לא אחת מהן מביאה עמה את הערך הנפשי שלה. זה ניתק מהן ולכן הן מרחפות בנפש אנה ואנה בהתאם ליכולתן" (עמ' 27-28).

הערטול הזה של התמונות מערכן הנפשי - שהוא עצמו נובע מן הפרישה מן העולם החיצוני - ממלא, לפי שטרומפל, תפקיד עיקרי ברושם המוזרות שהחלום מותיר בזיכרונו בניגוד לרושם של החיים (הערים). נאמר לנו קודם שההירדמות מביאה עמה ויתור על אחת הפעילויות הנפשיות, כלומר, על הניהול הרצוני של מהלך הדימויים. כך נכפית עלינו ההשערה, המתבקשת בלאו הכי, שמצב השינה עשוי להתפרש גם על העשייה הנפשית. עשייה זו או אחרת מתבטלת לחלוטין; ונשאלת השאלה אם העשיות הנותרות ממשיכות להתנהל ללא הפרעה, ואם במצב זה הן מסוגלות לבצע את עבודתן כרגיל. כאן המקום להעלות את האפשרות להסביר את התכונות המיוחדות של החלום באמצעות ההפחתה בפעילות הנפשית בעת השינה, ואכן הרושם שעושה החלום על תבונתנו בהקיץ תומך באפשרות זו. החלום נטול רציפות, מאחד בתוכו ללא התנגדות את הסתירות החריפות ביותר, מקבל בתוכו את הבלתי אפשרי, מסלק הצדה את הידע שהשפעתו רבה ביום, מציג אותנו כמטומטמים מבחינה אתית ומוסרית. אדם שהיה נוהג בהקיץ כפי שמציגים זאת מצבי החלום, היה נחשב בעינינו מטורף; אדם שהיה מדבר בהקיץ כמו בחלום, או מתאר דברים כפי שהם מופיעים בתוכן החלום, היה מותיר בנו רושם של אדם מבולבל או רפה שכל. לפיכך, נדמה לנו שאנו רק מבטאים מצב עובדתי במילים כאשר אנו מעניקים משקל מועט בלבד לפעילות הנפשית בחלום, ובעיקר כאשר אנו טוענים שההישגים האינטלקטואליים העיליים בטלים, או לפחות ניזוקים בו קשה. בתמימות דעים בלתי רגילה - על יוצאי הדופן ידובר במקום אחר - הביעו המחברים השונים דעות שהובילו במישרין לתיאוריה מסוימת או להסבר מסוים של חיי החלום. זה המקום להחליף את הסיכום של התכונות הפסיכולוגיות של החלום שהובאו עד כה בשורה של התבטאויות של מחברים שונים - פילוסופים ורופאים:

לפי למואן (Lemoine, 1855), חוסר הלכידות של תמונות החלום היא התכונה המהותית היחידה שלו.

מורי (Maury, 1878, עמ' 163) בדעה אחת אתו; הוא אומר:

"Il n'y a pas de rêves absolument raisonnables et qui ne contiennent quelque incohérence, quelque anachronisme, quelque absurdité."

[אין חלומות שהם הגיוניים לגמרי, שאינם מכילים חוסר קוהרנטיות כלשהו, אנכרוניזם כלשהו, אבסורדיות כלשהי.]

שפיטה (Spitta, 1882, עמ' 193) מביא מדברי הגל, שהחלום חסר כל לכידות אובייקטיבית, ואינו ניתן להבנה.

דוגה (Dugas, 1897a, עמ' 417) אומר:

"Le r?ve c'est l'anarchie psychique affective et mentale, c'est le jeu des fonctions livr?es a elles-m?mes et s'exer?ant sans contr?le et sans

but; dans le r?ve l'esprit est un automate spirituel."

[החלום הוא אנרכיה נפשית, רגשית ורוחנית, הוא משחק של הפונקציות הנעזבות לנפשן ופועלות ללא פיקוח וללא תכלית; בחלום הרוח היא אוטומט רוחני.]

אפילו פולקלט (Volckelt, 1875), שלפי גרסתו הפעילות הנפשית בזמן השינה אינה חסרת תכלית כלל וכלל, מודה ב"התרופפות, התמססות ובלבול של חיי המחשבה, האחוזים יחד בהקיץ על ידי כוח ההיגיון של האני המרכזי" (עמ' 14).

קשה לשפוט את האבסורדיות של קשרי הדימויים המופיעים בחלום ביתר חריפות משעשה זאת כבר קיקרו (De Divinatione, II, lxxi):

"Nihil tam praepostere, tam incondite, tam monstruose cogitari potest, quod non possimus somniare."

[לא ניתן להעלות על הדעת דבר שיהיה אבסורדי מדי, סבוך מדי, או נורא מכדי שנחלום עליו.]

לדברי פכנר (Fechner, 1889) "דומה כאילו הפעילות הנפשית עוקרת ממוחו של אדם נבון למוחו של שוטה" (כרך 2, עמ' 522).

רדשטוק (Radestock, 1879): "למעשה אי אפשר לזהות חוקים קבועים בהשתוללות מטורפת זו. החלום, החומק ממשטרת התבונה, מן הרצון ומן הקשב המנהלים את מהלך חיי המחשבה בהקיץ, מערבב הכול במשחק מטורף, כמו בקליידוסקופ" (עמ' 145).

הילדברנט (Hildebrandt, 1875): "אילו קפיצות מופלאות מרשה לעצמו החולם במסקנות התבונה שלו, למשל! באיזה שוויון נפש הוא מתבונן בעקרונות הידועים ביותר של הניסיון כשהם מועמדים ממש על ראשם! אילו סתירות מגוחכות בסדרי הטבע והחברה הוא יכול לשאת לפני שהאנדרלמוסיה נעשית, כפי שנוהגים לומר, צעקנית מדי, וההגזמה בשטויות מעירה אותו! לעתים אנו מכפילים בתמימות מוחלטת: שלוש פעמים שלוש הן עשרים; איננו מופתעים כלל כאשר כלב מדקלם חרוז באוזנינו, כאשר מת הולך אל קברו על רגליו שלו, כאשר פיסת סלע צפה על פני המים; ברצינות גמורה אנו יוצאים בשליחות חשובה לדוכסות ברנבורג, או לנסיכות ליכטנשטיין, כדי לבדוק את צי המלחמה שלהן, או מתנדבים לצבאו של קרל השנים-עשר, זמן קצר לפני הקרב בפולטבה" (עמ' 45).

בינץ (Binz, 1878), בהצביעו על תיאוריית החלום הנובעת מן הרשמים האלה, אומר: "לפחות לתשעה מתוך עשרה חלומות יש תוכן אבסורדי. אנו מצמידים בהם אנשים ועצמים שאין להם אפילו דבר פעוט אלה עם אלה. וכהרף עין, כמו בקליידוסקופ, ההקבצה הופכת לאחרת, אפילו פחות מובנת ויותר מטורפת אם רק אפשר, ממה שהיתה קודם; וכך הולך ונמשך המשחק המשתנה של המוח, הישן רק למחצה, עד שאנו מקיצים, נוגעים במצחנו ושואלים את עצמנו אם עדיין נותרו לנו כושר מדמה ומחשבה תבוניים" (עמ' 33).

כדי לבטא את היחס בין תמונות החלום למחשבות בהקיץ, מביא מורי (Maury, 1878, עמ' 50) השוואה, העשויה להרשים כל רופא:

"La production de ces images que chez l'homme ?veill? fait souvent na?tre la volont?, correspond, pour l'intelligence, ? ce que sont pour la motilit? certains mouvements que nous offrent la chor?e et les affections paralytiques"

[יצירת דימויים אלה, שבדרך כלל נולדת אצל האדם העָר מן הרצון, מקבילה לתנועות של פרכסת (chorea), מבחינת יחסה לתבונה; או להפרעות שיתוק, מבחינת יחסן לכושר התנועה.]
וחוץ מזה החלום לדידו הוא,

"toutes une s?rie de d?gradations de la facult? pensante et raisonnante."

[סדרה שלמה של פגימות בכושר החשיבה והשיקול ההגיוני; עמ' 27].
כמעט מיותר לצטט את התבטאויות המחברים החוזרות על משפטו של מורי בהתייחס לכל אחת מפעילויות הנפש העיליות.

לפי שטרומפל (Str?mpell, 1877, עמ' 26), כל פעילויות ההיגיון של הנפש המבוססות על יחסים וקשרים נסוגות בחלום, כמובן גם באותם המקרים שהבלותו אינה בולטת לעין. לפי שפיטה (Spitta, 1882, עמ' 148), דומה שהדימויים בחלום אינם כפופים כלל לחוק הסיבתיות. רדשטוק (Radestock, 1879, עמ' 154-153) ואחרים מדגישים את חולשת השיפוט וההיסק המייחדת את החלום. לפי יודל (Jodl, 1896), אין בחלום ביקורת, אין תיקון לסדרה של תפיסות על פי התוכן של מכלול התודעה. הוא מוסיף ואומר: "כל סוגי הפעילות של התודעה עשויים להופיע בחלום, אלא שהם פגומים, מעוכבים ומבודדים זה מזה" (עמ' 123). שטריקר (Stricker, 1879), כרבים אחרים, מסביר את הסתירות שבהן מתאפיין החלום בתודעתנו בהקיץ על ידי העובדה שבחלום נשכחות עובדות, או אובדים קשרים הגיוניים בין מחשבות, וכו' וכו' (עמ' 98).

ברם, המחברים, הממעיטים בדרך כלל בערכם של הביצועים הנפשיים בחלום, מודים בכל זאת שמשוהו מן הפעילות הנפשית נשתייר בו. וונדט, שהיה לבר-סמכא לרבים מבין העוסקים בבעיות החלום, מודה בכך בפירושו. אפשר להציג שאלות בדבר אופניו וטיבו של אותו שיוור של הפעילות הנפשית הנורמלית המתבטא בחלום. הדעה הרווחת למדי היא שכושר השחזור, הזיכרון, נפגע כנראה פחות בחלום; ניתן אפילו להצביע על יתרון מסוים שיש לו לעומת אותו תפקוד בהקיץ (ראו פרק 1-ב). זאת, אף על פי שדווקא השכחה בחיי החלום אמורה כביכול להסביר מקצת האבסורדיות שלו. לפי שפיטה חיי הרגש של הנפש הם אלה שאינם נפגמים בשינה, והם גם אלה המנצחים על החלום. חיי רגש לדידו, הם "הסיכום הקבוע של הרגשות המהווה את המהות הסובייקטיבית הפנימית ביותר של האדם" (Wundt, 1882, עמ' 84 ואילך).

שולץ (Scholz, 1887, עמ' 37) רואה ב"שינוי בדרך של מתן משמעות אלגורית" לתוכן החלום, את אחת מפעילויות הנפש המתרחשות בו. גם סיבק (Siebeck, 1877, עמ' 11) קובע שלחלום יש "יכולת פרשנות משלימה" שהנפש מפעילה על כל מה שהיא תופסת וחשה. מבחינת החלום קשה במיוחד להעריך את מקומו של התפקוד הנפשי הנחשב לעליון - התודעה. הואיל וכל מה שאנו יודעים על החלום מגיע אלינו רק באמצעות התודעה, אי אפשר להטיל ספק בכך שהיא מתקיימת; אף על פי כן סבור שפיטה (Spitta, 1882, עמ' 84-85) שבחלום משתמרת התודעה בלבד, אך לא התודעה העצמית. דלבוף (Delboeuf, 1885, עמ' 19) מודה שאינו מסוגל להבין את ההבדל.

חוקי האסוציאציה, שלפיהם מתקשרים הדימויים, תקפים גם לגבי תמונות החלום, ואכן שליטתם מתבטאת בו בצורה טהורה וחזקה יותר. לדעתו של שטרומפל (Str?mpell, 1877): "החלום מתנהל, ככל הנראה, על פי חוקי הדימויים הפשוטים, או על פי גירויים אורגניים יחד עם דימויים כאלה; כלומר, מבלי ששיקול הדעת, התבונה, הטעם האסתטי או השיפוט המוסרי יהיו מעורבים בדבר" (עמ' 70). המחברים, שאת השקפותיהם אני מביא כאן, מתארים לעצמם את יצירת החלומות בערך כך: סך כל גירויי החושים הפעילים בשינה, הבאים מן המקורות השונים שנדונו עד כה, מעוררים בנפש, קודם כול, מספר דימויים המופיעים כהלוצינציות (לפי וונדט, אלה הן למעשה אילוזיות, שכן הן נובעות מגירויים חיצוניים ופנימיים). הדימויים מתקשרים זה לזה על פי חוקי האסוציאציה הידועים ועל פי אותם חוקים עצמם מעוררים שוב שורה חדשה של דימויים (תמונות). כל החומר כולו מעובד אחר כך, עד כמה שאפשר, על ידי שרידי כושר הארגון והחשיבה הנפשיים שעדיין נותרו פעילים (ראו Wundt, 1874, עמ' 658; Weygandt, 1893). אלא שטרם הצליחו לרדת לחקר המניעים הקובעים אם התמונות, שמקורן אינו מן החוץ, תתעוררנה על פי חוק אסוציאציה זה או אחר.

ברם, לא אחת נאמר שהאסוציאציות הקושרות את דימויי החלום אלה לאלה מיוחדות במינן, שונות מאלה הפועלות בחשיבה בהקיץ. כך אומר פולקלט (Volkelt, 1875): "בחלום הדימויים דולקים ורודפים זה את זה על פי דמיון מקרי וקשרים שבקושי ניתן לתפוס. כל החלומות שזורים באסוציאציות מרושלות ובלתי מחויבות כאלה" (עמ' 15). מורי (Maury, 1878, עמ' 126) מעניק ערך רב ביותר למאפיין זה של קישור הדימויים, דבר המאפשר לו להדק את האנלוגיה בין חיי החלום להפרעות נפשיות מסוימות. הוא מזהה שתי תכונות עיקריות של ה-"d?lire" (הזיות טירוף):

1) une action spontan?e et comme automatique de l'esprit;

2) une association vicieuse et irr?guli?re des id?es.

[1] פעולה ספונטנית וכמו אוטומטית של הרוח;

[2] קישור משובש ויוצא דופן של רעיונות.

מורי מביא שתי דוגמאות חלום מצוינות משלו, שבהן הדמיון הצלילי בין המילים לבדו יוצר את הקישור בין דימויי החלום. פעם אחת חלם שהוא עורך מסע עלייה לרגל (p?lerinage) לירושלים, או למכה, ולאחר הרפתקאות רבות הוא מוצא את עצמו אצל הכימאי פלטייה (Pelletier); אחרי שיחה עמו, הלה נותן לו את (pelle) עשוי אבץ, וזה הופך בקטע הבא בחלום לחרב לחימה גדולה (שם, עמ' 137). בפעם אחרת הלך בחלום בדרך המלך וקרא את מספר הקילומטרים מעל אבני המיל. מיד אחר כך מצא עצמו אצל סוחר תבלינים שהיו לו מאזניים גדולים ומישהו הניח משקלות של קילו על כפות המאזניים, כדי לשקול את מורי; אז אמר לו סוחר התבלינים: "אתה לא בפרז' אלא על האי גילולו [Gilolo]". בהמשך הופיעו תמונות אחדות בהן נראה פרח הלוכליה ואחר כך הגנרל לופז, שעל מותו קרא זמן קצר לפני כן; בסופו של דבר, התעורר תוך משחק בלוטו (שם, עמ' 126). 23.

עם זאת ברור לנו שהערכה מזלזלת זו של הפעילויות הנפשיות של החלום לא עברה ללא התנגדות מצד אחרים, הגם שההתנגדות כאן קשה. שפיטה, אחד הממעיטים בערכם של חיי החלום, קובע (Spitta, 1882, עמ' 118) שאותם חוקים פסיכולוגיים השולטים בהקיץ, שוררים גם בחלום, וחוקר אחר מתבטא ואומר

"le r?ve n'est pas d?raison ni m?me irraison pure" (Dugas, 1897a)

[החלום אינו מנוגד לתבונה כשם שאינו העדר תבונה טהור]; אך כל עוד שניהם אינם טורחים להראות כיצד הערכה זו שלהם עולה בקנה אחד עם האנרכיה וההתפוררות של כל הפונקציות בחלום שהם מתארים, אין לייחס משמעות רבה לקביעותיהם. אולם יש חוקרים שעלה בדעתם שמא בכל זאת הטירוף בחלום אינו נטול שיטה לחלוטין, ואולי אינו אלא התחזות בדומה לזו של הנסיך מדנמרק, * שלטירוף מתייחסת חוות הדעת הנבונה המצוטטת כאן. מחברים אלה נמנעו, כנראה, מלשפוט על פי מראית העין, ואפשר שמראית העין שנגלתה להם בחלום היתה אחרת.

כך מעריך הבלוק אליס (Ellis, 1899, עמ' 721) את החלום מבלי להתעכב על האבסורדיות הגלויה שלו, ואומר שהחלום הוא

"an archaic world of vast emotions and imperfect thoughts"

[עולם ארכאי של רגשות עצומים ומחשבות פגומות], וחקירתו עשויה ללמדנו על דרגות התפתחות פרימיטיביות של חיי הנפש.

ג'. סאלי (Sully, 1893, עמ' 362) מייצג תפיסה זו של החלום בצורה מקיפה ומעמיקה עוד יותר. 24 ואם נזכור שהוא, אולי יותר מכל פסיכולוג אחר, היה משוכנע שלחלום יש מובן סמוי, הרי התבטאויותיו ראויות לתשומת לב מיוחדת.

"Now our dreams are a means of conserving these successive personalities. When asleep we go back to the old ways of looking at things and of feeling about them, to impulses and activities which long ago dominated us."

[והנה חלומותינו הם אמצעי לשמר את ה"אישיויות" העוקבות האלה. כשאנו ישנים אנו חוזרים אל הדרכים הנושנות של ראיית הדברים ותחושותינו לגביהם, אל הדחפים והפעילויות ששלטו בנו בשכבר הימים.]

הוגה כדלבוף (Delboeuf, 1885, עמ' 222) טוען - שלא בצדק, משום שאיננו מספק הוכחות שיפריכו את החומר הסותר את טענתו:

"Dans le sommeil, hormis la perception, toutes les facultés de l'esprit, intelligence, imagination, mémoire, volonté, moralité, restent intactes dans leur essence; seulement, elles s'appliquent ? des objets imaginaires et mobiles. Le songeur est un acteur qui joue ? volonté les fous et les sages, les bourreaux et les victimes, les nains et les géants, les démons et les anges."

[בשינה, פרט לתפיסה, כל כושרי הרוח, האינטליגנציה, הזיכרון, הדמיון, הרצון, המוסר, נשארים ביסודם ללא פגם; אלא שהם מיושמים על אובייקטים מדומים וניידים. החולם הוא שחקן המשחק, לפי רצונו, את השוטים ואת החכמים, את התליינים ואת הקורבנות, את הננסים ואת הענקים, את בני השטן ואת המלאכים.]

דומה, שהמרקזי הרווי (Hervey, 1867) - שעל אף מאמצי הרבים לא הצלחתי להשיג את ספרו - הוא היוצא באופן התקיף ביותר כנגד הממעייטים בערכה של הפעילות הנפשית בחלום, ומורי מתפלמס אתו נמרצות. 25 מורי (Maury, 1878, עמ' 19) אומר עליו:

"M. le Marquis d'Hervey pr?te a l'intelligence durant le sommeil, toute sa libert? d'action et d'attention et il ne semble faire consister le sommeil que dans l'acclulsion des sens, dans leur fermeture au monde ext?rieur; en sorte que l'homme qui dort ne se distingue gu?re, selon sa mani?re de voir, de l'homme qui laisse vaguer sa pens?e en se bouchant les sens; toute la diff?rence qui s?pare alors la pens?e ordinaire de celle du dormeur c'est que, chez celui-ci, l'id?e prend une forme visible, objective et ressemble, ? s'y m?prendre, ? la sensation d?termin?e par les objets

ext?rieurs; le souvenir rev?t l'apparence du fait pr?sent."

[המרקז הרווי מעניק לאינטליגנציה בזמן השינה את כל חופש הפעולה ותשומת הלב ודומה שהשינה לדידו אינה אלא חסימת החושים, סגירתם בפני העולם החיצוני; כך שעל פי השקפתו האדם הישן אינו נבדל כמעט מן האדם האוטם את חושי ונותן למחשבותיו לתעות; כל מה שמבחיך בין המחשבה הרגילה לבין זו של האדם הישן הוא שאצל הישן הרעיון מופיע בצורה חזותית, אובייקטיבית ודומה עד כדי טעות לתחושות הנקבעות על ידי אובייקטים חיצוניים; הזיכרון לובש צורה של עובדה בהווה].
מורי מוסיף לכך:

"qu'il y a une diff?rence de plus et capitale ? savoir les facult?s intellectuelles de l'homme endormi n'offrent pas l'?quilibre qu'elles gardent chez l'homme l'?veill?."

[יש להכיר בהבדל עיקרי נוסף והוא שהכשרים האינטלקטואליים של האדם הישן אינם מגלים אותו איזון הנשמר אצל האדם הער].

ושיד (Vaschide, 1911, עמ' 146 ואילך), 26 שבאמצעותו אנו זוכים להיכרות טובה יותר עם הרווי, מביא את דבריו של זה האחרון על חוסר הלכידות הקיים לכאורה בחלומות (Hervey, 1867, עמ' 35):

"L'image du r?ve est la copie de l'id?e. Le principal est l'id?e; la vision n'est que l'accessoire. Ceci ?tabli, il faut savoir suivre la marche des id?es, il faut savoir analyser le tissu des r?ves; l'incoh?rence devient alors compr?hensible, les conceptions les plus fantasques deviennent des faits

simples et parfaitement logiques."

[הדימוי בחלום הוא העתק של הרעיון. העיקר הוא הרעיון; החיזיון אינו אלא אביזר נלווה. משנקבע הדבר, יש לדעת כיצד להתחקות על מהלך הרעיונות, כיצד לנתח את רקמת החלומות; כך הופך חוסר הלכידות למובן, וההמשגות הדמיוניות ביותר הופכות לעובדות פשוטות והגיוניות לחלוטין].
ועוד,

"Les r?ves les plus bizarres trouvent m?me une explication des plus logiques quand on sait les analyser."

[גם לחלומות המוזרים ביותר נמצא הסבר הגיוני ביותר כאשר יודעים לנתחם].*

שטרקה (St?rcke, 1913, עמ' 243) הסב את תשומת הלב לפתרון דומה לחוסר הלכידות של החלום, שוולף דוידזון (Davidson, 1799), מחבר ישן שלא היה מוכר לי, צידד בו: "הקפיצות המשונות של הדימויים שלנו

בחלום נובעות כולן מחוק האסוציאציה, אלא שלעתים קישור זה מתרחש בנפש באפלה רבה, כך שתכופות נדמה לנו שאנו מבחינים בקפיצה של הדימוי במקום שלמעשה אינה קיימת" (עמ' 136).

הספרות מכילה מגוון דעות נרחב ביותר על החלום כתוצר של הנפש; הללו נעות מזלזול עמוק ביותר, שאת ביטויו כבר הכרנו, דרך ההשערה בדבר ערך שעדיין לא נחשף, אל הפרזה בערכו של החלום המציבה אותו מעל ומעבר לפעילויות החיים בערות. הילדברנט (Hilbebrandt, 1875), שכידוע לנו משרטט את האפיון הפסיכולוגי של חיי החלום באמצעות שלוש הנגדות, מתמצת את שני הקצוות של הניגודים האלה בדבריו על הניגוד השלישי: זהו ניגוד "בין העצמה, שלעתים לא רחוקות מתחזקת עד כדי וירטואוזיות, לבין, מצד שני, השפלה והחלשה ברורה של חיי הנפש, המגיעה לעתים קרובות אל מתחת לרמה אנושית.

"באשר לפן הראשון, מי לא יאשר מניסיונו האישי שבבריאת החלום ובטווייתו מגלה רוח היצירה של החלום עומק ולהט של רגשות, עדינות של תחושות, צלילות ראייה, דקות אבחנה, שנינות וחיזוד, שאת קיומם אצלנו היינו מכחישים במלוא הצניעות בחיי הערות? בחלום יש שירה מופלאה, אלגוריה מעולה, הומור שאין שני לו, אירוניה משובחת. הוא משקיף על העולם באורה של אידיאליזציה מיוחדת ולעתים קרובות מעצים את רושמן של התופעות שבו, מתוך הבנה מעמיקה ביותר של המהות המונחת ביסודן. הוא מעמיד לנגד עינינו את היופי הארצי בזוהר שמימי אמיתי, את הנשגב - ברום מלכות, את האיום, לפי ניסיוננו - בדמות הזוועתית ביותר, את המגוחך - בקומיות החריפה ביותר; ולעתים, אחרי שהתעוררנו, אנו מלאים באחד הרשמים האלה עד כדי כך שנדמה לנו שעולם המציאות מעולם לא הציע לנו שכמותו" (עמ' 19 ואילך).

אפשר לשאול, כלום ההערות המזלזלות ההן וההתפעלות הנלהבת הזו מתייחסות לאותו אובייקט עצמו? האם נעלמו החלומות האוויליים מעיניהם של אלה והחלומות בעלי המשמעות העמוקה והדקה - מעיניהם של האחרים? ואם יש חלומות משני הסוגים, הראויים להערכה מן הסוג האחד או השני, כלום לא יהיה אז החיפוש אחר המאפיין הפסיכולוגי של החלום ברכה לבטלה, כלום אין די באמירה שבחלום הכול אפשרי, מן ההשפלה הגדולה ביותר של חיי הנפש ועד להעצמה שכמוה לא נמצא בהקיץ? ככל שהפתרון הזה יראה נוח, יש דבר אחד המנוגד לו: דומה שכל מאמציהם של חוקרי החלום מבוססים על ההנחה, שמאפיין כזה של החלומות קיים ובמהותו יהיה בעל תוקף כללי אשר יאפשר להתגבר על כל הסתירות הללו.

אין חולקין על כך שבעידן האינטלקטואלי - שעתה הוא מאחורינו - שבו שלטה על הרוח האנושית הפילוסופיה, ולא מדעי הטבע המדויקים, זכו הפעילויות הנפשיות של החלום להכרה גדולה ונלהבת יותר. אמרה כגון זו של שוברט (Schubert, 1814, עמ' 20 ואילך), שהחלום הוא שחרור הרוח משלטון הטבע החיצוני, התרת הנפש מכבלי החושיות, והערכות דומות מפי פיכטה הצעיר (Fichte, 1864, כרך 1, עמ' 143 ואילך) ואחרים, 27 שכולן מתארות את החלום כהתרוממות של חיי הנפש לדרגה גבוהה יותר, נראות לנו כיום כמעט בלתי נתפסות; בימינו מצדדים בהן רק מיסטיקאים וחסידים הדת. 28 התפשטות דרך החשיבה של מדעי הטבע חוללה נסיגה בהערכת החלום. דווקא המחברים הרופאים נוטים במיוחד לדעה שהפעילות הנפשית בחלום היא חסרת חשיבות ונטולת ערך, בעוד שפילוסופים וצופים בלתי מיומנים - פסיכולוגים חובבים, שדווקא בתחום זה אין לזלזל בתרומתם - תמימי דעים יותר עם התחושה העממית, וממשיכים בדרך כלל להחזיק בדעה שהחלומות הם בעלי ערך נפשי. הנוטים להמעיט בערך הפעילות הנפשית בחלום מעדיפים כמובן את מקורות הגירוי הגופניים באטיולוגיה של החלום; ואילו למי שהותיר לנפש החולמת את רוב כישוריה הערים אין כל מניעה להודות גם בקיומם של תמריצים נפשיים עצמאיים לחלימה.

הזיכרון הוא הפעילות הבולטת ביותר מבין פעילויות הנפש המוגברות, שגם השוואה מפוכחת תסכים לייחס לחיי החלום; טיפלי בפירוט בהתנסויות הלא-נדירות המוכיחות זאת [ראו פרק 1-ב]. היכולת להתעלם ממרחקים של זמן ומקום הוא יתרון אחר של חיי החלום שמחברים קדמונים שיבחוהו לעתים קרובות, אך הוא דווקא מתגלה בקלות כאשליה. כפי שהילדברנט מעיר (Hildebrandt, 1875, עמ' 25), היתרון הזה הוא אשלייתי; החלימה איננה מתעלמת מן הזמן והמרחב יותר מאשר החשיבה בהקיץ, וזאת בדיוק משום שזו רק צורה אחת של חשיבה. היו שסברו כי החלום נהנה מיתרון נוסף לגבי ממד הזמן, שאינו תלוי במהלך הזמן גם במובן אחר. חלומות כמו זה של מורי על ההוצאה להורג בגיליוטינה, שהובא בפרק 1-ג', אמורים להוכיח שהחלום מסוגל לדחוס בטווח זמן קצר מאוד תוכן רב יותר של תפיסה מתוכן החשיבה שהפעילות הנפשית מסוגלת להשתלט עליו בהקיץ. ואולם טענות שונות הועלו כנגד מסקנה זו; מאז שפורסמו חיבוריהם של לה לוריין (Le Lorrain, 1894) ושל אגר (Egger, 1895) "על משכם המדומה של החלומות" התפתח ויכוח מעניין על הנושא ונראה שהמילה האחרונה עדיין לא נאמרה בשאלה מסובכת ונוקבת זו. 29

אם נסתמך על דיווחים רבים ועל האוסף בעריכת שבניי (Chabaneix, 1897), דומה שאין מקום לערער על כך שהחלום מסוגל להמשיך את העבודה האינטלקטואלית של היום ולהביאה לכלל סיום שלא ניתן היה להגיע אליו ביום, לפתור ספקות ובעיות, ולהיות מקור הראיה חדשה למשוררים ולמלחינים. אבל גם אם העובדה עצמה אינה מוטלת בספק, הרי פירושה מעורר עדיין ספקות הנוגעים בעניינים עקרוניים. 30 ולבסוף, כוחו הנבואי של החלום מהווה נושא למחלוקת שבה נפגשים ספקות שקשה להתגבר עליהם בעמדות עיקשות, חוזרות ונשנות. מוטב לנו שנימנע - ובצדק - מלהכחיש את קיומו של יסוד עובדתי כלשהו בנושא זה, כי ייתכן שהסבר פסיכולוגי טבעי לשורה של מקרים מצוי כבר בהישג יד.*

ו. הרגשות המוסריים בחלום

מטעמים שניתן יהיה להבינם רק לאחר שנכיר לדעת את מחקרי על החלום, הפרדתי בעיה חלקית אחת מתוך נושא הפסיכולוגיה של החלום: האם הנטיות והתחושות המוסריות של הערות נמשכות אל תוך החלום ובאיזו מידה. גם כאן אנו נדהמים למצוא שוב אותה סתירה בין גישות המחברים השונים, שמצאנו להפתעתנו בתיאורם לגבי כל הפעילויות הנפשיות האחרות בחלום. באותה החלטיות שבה מקצתם מבטיחים שהחלום אינו יודע דבר על תביעות מוסריות, מבטיחים האחרים שטבעו המוסרי של האדם נשמר גם בחיי החלום.

ההסתמכות על התנסות החלום שלנו מדי לילה מסירה, כמדומני, כל ספק באשר לנכונותה של ההשערה הראשונה. יסן (Jessen, 1855) אומר: "אין אנו נעשים טובים יותר ומוסריים יותר בשינה, להפך, דומה שהמצפון שותק בחלומות, שכן בחלום איננו חשים השתתפות בצער ואנו מסוגלים לבצע את הפשעים החמורים ביותר - גנבה, רצח והריגה - מתוך שוויון נפש מוחלט וללא כל חרטה בעקבותיהם" (עמ' 553). רדשטוק (Radestock, 1879) כותב: "יש להביא בחשבון שבחלום האסוציאציות משתלשלות והדימויים נקשרים זה לזה מבלי ששיקול הדעת והתבונה, הטעם האסתטי והשיפוט המוסרי יוכלו לתרום לכך דבר; כוח השיפוט חלש ביותר ואדישות מוסרית משתררת" (עמ' 146).

פולקלט (Volkel, 1875): "אך בחלום, כידוע לכול, כל מה שנוגע ליחסי מין נטול רסן במיוחד. כשם שהחולם עצמו חסר בושה לחלוטין ונעדר כל רגש ושיפוט מוסריים, כך נראים בעיניו כל האחרים, ואפילו הנכבדים ביותר, שקועים בעיסוקים, שבהקיץ עצם המחשבה על היותם קשורים בהם היתה מעוררת בו חלחלה" (עמ' 23).

התבטאויות כגון זו של שופנהאואר (Schopenhauer, 1862, כרך 1, עמ' 245), שבחלום כל אדם נוהג ומדבר בהתאמה מלאה לאופיו, עומדות בניגוד חריף ביותר לדברים אלה. ק.פ. פישר (Fischer, 1850) 31 גורס שרגשות ושאיפות סובייקטיביים, או אפקטים* ותאוות, מתגלים בשרירות של חיי החלום, ושהתכונות המוסריות האופייניות לכל אחד ואחד משתקפות בחלומותיו (עמ' 72 ואילך).

הפנר (Haffner, 1887) טוען: "מלבד יוצאים מן הכלל נדירים אדם מוסרי יהיה מוסרי גם בחלום; הוא יעמוד בפני הפיתויים, השנאה, הקנאה, החמה, יסתגר בפני כל המידות הרעות; לעומתו, איש העוון ימצא בדרך כלל גם בחלומותיו את התמונות שעמדו לנגד עיניו בהקיץ" (עמ' 251).

שולץ (Scholz, 1887) כותב: "יש אמת בחלום, חרף כל ההתחפשות לנשגב או לשפל אנו מכירים בו את עצמנו האדם הישר איננו מסוגל לבצע פשע מביש גם בחלומו, ואם בכל זאת קורה הדבר הוא מזועזע בשל כך, משום שהדבר זר לטבעו. לכן, הקיסר הרומי שציווה להוציא אחד מנתיניו להורג, משום שהלה חלם שגרם לכריתת ראשו של הקיסר, לא טעה לחלוטין כשהצדיק את המעשה באומרו, שלמי שחולם חלומות כאלה יש בוודאי הרהורים דומים גם בהקיץ. לפיכך, אנו רגילים לומר על דבר שאין לו כלל מקום בפנימיותנו: לא יעלה על דעתי אפילו בחלום" (עמ' 36).

כנגד זה סבור אפלטון שהטובים ביותר הם אלה המעלים על דעתם רק בחלום את מה שאחרים מעוללים בהקיץ. 32

פפף (Pfaff, 1868) 33 אומר ישירות, תוך שהוא משנה פתגם ידוע: "ספר לי זמן מה את חלומותיך ואומר לך מה מתרחש בפנימיותך."

חיבורו הקטן של הילדברנט (Hildebrandt, 1875), שמתוכו כבר ציטטתי הרבה והוא המושלם בצורתו והעשיר ברעיונות מכל מה שמצאתי בספרות, מעמיד דווקא את בעיית המוסר בחלום במרכז עניינו. גם לדידו של הילדברנט תקף הפלל: ככל שהחיים טהורים יותר כן טהור יותר החלום; ככל שאלה מזוהמים יותר, כך גם זה מזוהם יותר (עמ' 54).

טבעו המוסרי של האדם מתקיים גם בחלום: "אבל בעוד ששום שגיאת חשבון, ולו גם הגלויה ביותר לעין, אף היפוך של המדע ולו גם הרומנטי ביותר, שום אנכרוניזם, ולו גם המבדח ביותר, אינו פוגע בנו ואפילו אינו מעלה את חשדנו, הנה ההבחנה בין טוב לרע, בין צדק לעוול, בין מידה טובה למידה רעה אינה אובדת לעולם. גם אם הרבה ממה שקורה לנו בהקיץ חומק ונעלם בשעות התנומה - הצו הקטגורי של קאנט נצמד לעקבינו כבן לוויה צמוד, עד כדי כך שאיננו נפטרים ממנו אפילו בשנתנו. עובדה זו מוסברת רק בכך, שהמהות המוסרית הבסיסית שבטבע האנושי הדוקה מכדי ליטול חלק בערבול הקליידוסקופי שהדמיון, התבונה, הזיכרון, וכישורים אחרים באותה רמה, נתונים לו" (שם, עמ' 45 ואילך).

ואולם בהמשך הוויכוח בנושא נתגלעו סטיות מוזרות וחוסר עקביות אצל שתי קבוצות המחברים. על פי ההיגיון צריכים היו כל הסבורים שאישיותו המוסרית של האדם מתפוררת בחלום, לחדול, בעקבות הסבר זה, מלגלות עניין כלשהו בחלומות לא-מוסריים אלו. יכולים היו לדחות את הניסיון להפוך את החולם אחראי לחלומותיו ולהסיק מסקנות בדבר טבעו המרושע מתוך הרוע שהתגלה בחלומותיו, באותה שלווה נפש שבה הם דוחים את הניסיון, שווה הערך, לכאורה, להוכיח את חוסר הערך של הישגיו

האינטלקטואליים על יסוד האבסורדיות של חלומותיו. האחרים, שלדידם "הציווי הקטגורי" נמשך גם בחלום, צריכים היו להודות ללא סייג באחריותם לחלומות לא-מוסריים; ראוי רק לאחל להם שחלומות מגונים כאלה משלהם לא יבלבלו אותם באשר להערכה שהם רוחשים, בדרך כלל, למוסריות שלהם עצמם. אולם נראה שאיש אינו יודע בבטחה עד כמה הוא עצמו טוב או רע ואיש אינו יכול להכחיש את זיכרון חלומותיו הלא-מוסריים. שהרי מעבר לניגודי ההשקפות באשר להערכת מוסריותו של החלום, משתדלים המחברים משתי הקבוצות להסביר את מקור החלומות הלא-מוסריים וכך מתפתח ניגוד חדש על פי התחום שבו הם מבקשים לגלותו, אם בפונקציות החיים הנפשיים, או בפגמים בהן שהגורם להן הוא גופני. כוחן המאלץ של העובדות מפגיש את הטוענים לאחריות על חיי החלום עם הטוענים להעדר אחריות כזאת בהכרה שהפריצות בחלומות נובעת ממקור נפשי מיוחד.

ברם, כל המאפשרים למוסריות להמשיך ולהתקיים בחלום נשמרים מליטול על עצמם אחריות מלאה לחלומותיהם. הפנר (Haffner, 1887) טוען: "איננו אחראים לחלומות משום שבהם ניטל הבסיס לחשיבתנו ולרצוננו, שעליו לבדו מושתתות האמיתות והממשות של חיינו לפיכך, לא ייתכן שרצון-חלום או מעשה-חלום יהיו בבחינת מעלה או חטא" (עמ' 250). ואף על פי כן אחראי האדם לחלום העוון שלו, באשר הוא הגורם לו בעקיפין, ועל כן, כמו בהקיץ, מוטלת עליו החובה לטהר את נפשו מבחינה מוסרית, בייחוד לפני לכתו לישון.

הילדברנט (Hildebrandt, 1875, עמ' 48 ואילך) מנתח את התערובת הזאת של דחייה והכרה באחריות לתוכן המוסרי של החלומות באופן מעמיק יותר. תחילה הוא מסביר שכאשר דנים במראית העין הבלתי מוסרית של החלום, מן הראוי להתחשב באופן התיאור הדרמטי בחלום, בדחיסת תהליכי שיקול דעת מורכבים ביותר לתוך פרק זמן קצר, וגם בפחות הערך ובעירוב של יסודות ההצגה בחלום, שגם הוא מודה בהם; אך ככלות הכל הוא מודה שהוא מפקפק מאוד אם ניתן לכפור לחלוטין באחריות לחטאי החלום ולאשמתו.

"כאשר אנו מבקשים לדחות בתקיפות האשמת שווא, בפרט כזאת המתייחסת לכוונותינו ולהשקפותינו, אנו משתמשים בביטוי: לא יעלה על דעתנו אפילו בחלום. אמנם, בכך אמרנו שאנו רואים בחלום את התחום האחרון והמרוחק ביותר שבו עלינו ליטול אחריות על מחשבותינו, כי שם מחשבותינו קשורות למהותנו האמיתית בקשר כה רופף ורפוי עד שכמעט אין להתייחס אליהן כאל שלנו; ועם זאת, כשאנו מרגישים חובה לכפור בפירוש בקיומן של מחשבות כאלה, הרינו מודים בעקיפין שהצטדקותנו לא תהיה שלמה אם לא תגיע עד לשם. ואכן אני סבור שאנחנו מדברים כאן, גם אם לא במודע, בשפת האמת" (שם, עמ' 49).

"הרי אין להעלות על הדעת מעשה כלשהו בחלום שהמניע הראשון שלו לא חלף לפני כן בנפשו של האדם הער בצורה כלשהי, כמשאלה, כחשק, או כריגוש." על ריגוש ראשון זה אפשר לומר: החלום לא המציא אותו - החלום רק העתיק אותו וטווה אותו, רק עיבד בצורה מומחזת פיסת חומר היסטורי שמצא בקרבנו; הוא המחזי את דברי השליח: כל השונא את אחיו רוצח נפש הוא [הברית החדשה, חזון יוחנן, iii, 15]. ובעוד שאחרי היקיצה, בהיותנו מודעים לחוזקנו המוסרי, יכולים אנו לפטור בחיוך את כל היצירה רחבת היריעה של החלום המגונה, חומרי העיצוב המקוריים ההם אינם מעלים כל חיוך על פנינו. אנו מרגישים אחראים לתעיותיו של החולם, אמנם לא למכלול כולו, אך בכל זאת לאחוז מסוים. "בקצרה, אם נעניק לדברי ישו את המשמעות שקשה לדחותה: מן הלב יוצאות מחשבות רע" (חזון מתי, xv, 19) - "כי אז יקשה עלינו להתנגד להכרה שבכל חטא שחוטאים בחלום יש לפחות מזער מעורפל של אשמה" (שם, עמ' 51 ואילך).

הילדברנט מגלה אפוא את המקור לאי-מוסריות החלום בזרעים וברמזים של ריגושים שליליים, החולפים בנפשנו כמחשבות פיתוי במשך היום, ואף אין הוא מהסס להתייחס ליסודות לא-מוסריים אלה בבואו להעריך את האישיות מבחינה מוסרית. מחשבות כאלה וההערכות של מחשבות כאלה הן שגרמו, כידוע,

לקדושים ולבני אדם אדוקים בכל הזמנים להתלונן על עובדת היותם חוטאים נוראים. 34

אין כל ספק שקיומם של הרעיונות המנוגדים האלה היא תופעה כללית אצל מרבית האנשים, לאו דווקא בתחום המוסר. לעתים לא הצטיין הדיון בשאלות אלה ברצינות יתרה. שפיטה (Spitta, 1882) מצטט מתוך ספרו של א. צלר (Zeller, 1818, עמ' 120-121) את הדברים הבאים הנוגעים לענייננו: "רק לעתים רחוקות מאורגנת רוח האדם בצורה מוצלחת כל כך שבכל עת תוכל לשלוט שליטה מלאה במחשבות, כך שאלה לא יופרעו, שוב ושוב, על ידי דימויים, לא רק דימויים טפלים אלא אפילו חצופים וחסרי היגיון, הקוטעים את מהלך המחשבה הבהיר; אכן, גדולי ההוגים הרבו להתלונן על אופיו החלומי, המתגרה והמביך של ערב-רב הדימויים המפריע לעיוניהם המעמיקים ולמלאכת החשיבה הרצינית והקדושה ביותר שלהם" (עמ' 194).

הילדברנט (Hildebrandt, 1875) שופך אור נוסף על העמדה הנפשית המלווה מחשבות סותרות אלה, כשהוא מעיר בהמשך שהחלום מאפשר לנו לעתים להציף אל תוך מעמקי ישותנו ונבכיה, הסגורים בפנינו במצב הערות (עמ' 84). י.א. ארדמן (Erdmann, 1852, עמ' 115) גורס: "מעולם לא גילה לי חלום מה עלי לחשוב על אדם כלשהו, אלא רק מה שאני חושב עליו וחש כלפיו; להפתעתי הגדולה למדתי זאת פעמים אחדות מחלום שלי עצמי" (עמ' 115). בדומה לכך סבור י.ה. פיכטה (Fichte, 1864): "אופי חלומותינו משקף את מזגנו הכללי בצורה הרבה יותר נאמנה מאשר ההתבוננות העצמית בהקיץ" (כרך 1, עמ' 539). הערות כגון זו של בניני (Benini, 1898, עמ' 149) המובאת להלן, מסבות את תשומת לבנו לכך שהופעתם של דחפים אלה, הזרים לתודעתנו המוסרית, אינה אלא אנלוגיה למה שכבר למדנו - והוא שהחומר לדימויים העומד לרשות החלום, חסר במצב הערות, או ממלא בו תפקיד מזערי בלבד:

"Certe nostre inclinazioni che si credevano soffocate e spente da un pezzo, si ridestano; passioni vecchie e sepolte rivivono; cose e persone a cui non pensiamo mai, ci vengono dinanzi."

[אחדות ממשאלותינו, שבמשך הזמן האמנו שהן חנוקות וכבויות, מתעוררות מחדש; תשוקות ישנות שנקברו חוזרות שוב לחיים; דברים ואנשים, שעליהם הפסקנו לחשוב, עולים שוב בדעתנו.]

וכן הערתו של פולקלט (Volkelt, 1875): "גם דימויים שחדרו לתודעתנו הערה כמעט מבלי שנרגיש בהם ואולי מעולם לא הועלו שוב מן השכחה, נוהגים, לעתים קרובות, להודיע לחלום על קיומם בנפש" (עמ' 105). לבסוף, ראוי שזכור כאן שלפי שליירמכר (Schleiermacher, 1862) ההירדמות עצמה מלווה כבר בהופעת דימויים (תמונות) לא-רצוניים [ראו פרק 1-ה].

אפשר לכלול את כל חומר הדימויים, שהופעתו בחלומות הלא-מוסריים כמו גם בחלומות האבסורדיים מעורר את תמיהתנו, תחת השם "דימויים לא-רצוניים". הבדל חשוב טמון רק בעובדה, שבדימויים הלא-רצוניים בתחום המוסר אנו מזהים את הניגוד לתחושותינו הרגילות, בעוד שהדימויים האחרים נראים

בעינינו מוזרים ותו לא. עד כה לא נעשה כל צעד לקראת ידיעה מעמיקה יותר שבכוחה לפתור את שאלת ההבדל הזה.

ובכן, איזו משמעות יש להופעת דימויים לא-רצוניים בחלום מבחינת הפסיכולוגיה של הנפש הערה והחולמת? אילו מסקנות מתבקשות מן הריגושים המוסריים הסותרים הצפים ועולים מדי לילה? כאן יש לציין הבדל חדש בהשקפות וחלוקה אחרת של המחברים לקבוצות. אם נמשיך את מהלך מחשבותיו של הילדברנט ושל האחרים המייצגים את השקפת היסוד שלו, לא נוכל אלא לקבוע שגם בהקיץ יש לריגושים הלא-מוסריים עוצמה מסוימת. אמנם בהקיץ היא מעוכבת מלצאת אל הפועל, אך בשינה מתבטל דבר מה, הפועל בדומה למעצור, שמנע מאתנו להרגיש בקיומו של ריגוש זה. פירוש הדבר שהחלום חושף את טבעו האמיתי של האדם, אם גם לא את כולו, והוא אחד האמצעים העושים את פנים נפשנו הסמוי נגיש לידיעתנו. רק על סמך הנחות כאלה יכול הילדברנט (Hildebrandt, 1875, עמ' 56) לייחס לחלום את תפקיד המתריע המסב את תשומת לבנו לפגמים מוסריים סמויים בנפשנו, ממש כפי שלדעת הרופאים הוא מסוגל לבשר לתודעה על ליקויים גופניים שלא הבחינה בהם. גם שפיטה (Spitta, 1882, עמ' 193 ואילך) יוצא מן הסתם מתוך אותה השקפה בהצביעו על מקורות הריגוש הזורמים אל הנפש, למשל בתקופת ההתבגרות, ומנחם את החולם באומר שעשה כל שלא ידו אם בהקיץ ניהל אורח חיים מוסרי מחמיר והשתדל לדכא את מחשבות החטא כל אימת שעלו בו, מבלי לתת להן להבשיל ולהיות למעשים. לפי תפיסה זו יכולנו לציין את הדימויים ה"לא-רצוניים" כדימויים שהם "מדוכאים" במשך היום ועלינו לראות בהפצעתם תופעה נפשית אמיתית.

על פי מחברים אחרים, אין כל הצדקה להגיע למסקנה כזו. לדעת יסן (Jessen, 1855) אופיים של הדימויים הלא-רצוניים בחלום, כמו בהקיץ, או במצבי חום והזיות טירוף, מעיד על "פעילות הרצון שהושתקה, ועל תהליך, מכני במידה מסוימת, של תמונות ודימויים הנגרמים באמצעות תנועות פנימיות" (עמ' 360). חלום בלתי מוסרי אינו מוכיח דבר על חיי הנפש של החולם פרט לכך שתוכן הדימויים הנדון נודע לו אי פעם; לבטח לא מדובר בריגוש נפשי משלו. אשר למחבר אחר, מורי (Maury, 1878, עמ' 113), לכאורה גם הוא מייחס למצב החלום את היכולת לפרק את הפעילות הנפשית למרכיביה, במקום להרוס אותה ללא תכלית. על החלומות שבהם פורצים את סייגי המוסר הוא אומר:

"Ce sont nos penchants qui parlent et qui nous font agir, sans que le conscience nous retienne, bien que parfois elle nous avertisse. J'ai mes d'fautes et mes penchants vicieux; ? l'at de veille, je t'che de lutter contre eux, et il m'arrive assez souvent de n'y pas succomber. Mais dans mes songes j'y succomb toujours ou pour mieux dire j'agis par leur impulsion, sans crainte et sans remords. Evidemment les visions qui se d'roulent devant ma pens?e et qui constituent le r?ve, me sont sugg?r?es par les incitations que je ressens et que ma volont?e absente ne cherche pas ?

refouler."

[אלה הן נטיותינו המדברות וגורמות לנו לפעול מבלי שהמצפון ירסן אותנו, אף על פי שלעתים הוא מתרה בנו. יש לי חולשות ונטיות מגונות; במצב של ערות אני מתאמץ ללחום בהן ולעתים קרובות למדי אינני נכנע להן. אבל בחלומותי אני נכנע תמיד, או מוטב לומר, אני פועל מכוח הדחף שלהן, ללא חשש וללא חרטה. ברור שהמראות החולפים לפני עיני רוחי, המהווים את החלום, מוצעים על ידי הריגושים שאני חש ושרצוני הנעדר אינו מבקש להדחיקם.]

אילו האמנו ביכולתו של החלום לחשוף נטייה בלתי מוסרית של החולם, נטייה שקיימת אמנם אך מדוכאת או חבויה, לא היינו יכולים לתת לכך ביטוי חריף יותר משנתן מורי בדבריו (שם, עמ' 165):

"En r?ve l'homme se r?v?le donc tout entier ? soi-meme dans sa nudit? et sa mis?re native. D?s qu'il suspend l'exercice de sa volont?, il devient le jouer de toutes passions contre lesquelles, ? l'?tat de veille, la conscience, le sentiment de l'honneur, la crainte nous d?fendent."

[ובכן בחלום מתגלה האדם לעצמו לגמרי במערומיו ובדלותו כבהיוולדו. מרגע שהוא משעה את הפעלת רצונו הוא הופך כלי משחק ביד כל התאוות שנגדן הוא מוגן בהקיץ על ידי המצפון, רגש הכבוד והפחד. במקום אחר (עמ' 462) הוא מוצא את הביטוי הקולע:

"Dans le songe, c'est surtout l'homme instinctif qui se r?v?le. L'homme revient pour ainsi dire ? l'?tat de nature quand il r?ve, mais moins les id?es acquises ont p?n?tr? dans son esprit, plus les penchants en d?saccord avec elles conservent encore sur lui l'influence dans le r?ve."

[מה שמתגלה בראש ובראשונה בחלום הוא האדם היצרי. בחולמו האדם חוזר, לאמתו של דבר, למצבו הטבעי; אבל ככל שרעיונות נרכשים חדרו פחות לרוחו, כך שומרות הנטיות המנוגדות להם על השפעתן עליו בחלום.]

אחר כך הוא מביא כדוגמה את עצמו ואומר, שבחלומותיו הוא מתגלה לעתים קרובות דווקא כקורבן של אותה אמונה תפלה שנגדה הוא נלחם בתקיפות הגדולה ביותר בכתביו.

אך ערכן של כל ההערות השנונות האלה כתרומה להכרה הפסיכולוגית של חיי החלום מתקפח משום שמורי אינו רוצה לראות בתופעות הללו - שהבחין בהן בצורה נכונה כל כך - אלא הוכחה בלבד ל-automatisme psychologique [אוטומטיזם פסיכולוגי] השולט, לדעתו, בחיי החלום. הוא תופס את האוטומטיות הזאת כניגוד מוחלט לפעילות הנפשית.

במקום אחד בספרו מחקרים על התודעה כותב שטריקר (Stricker, 1879) כך: "החלום אינו מורכב מאשליות בלבד; למשל, כאשר בחלום פוחדים משודדים, השודדים אמנם דמיוניים, אך הפחד אמיתי." באופן כזה מופנית תשומת לבנו לכך שאין להתייחס להתפתחות האפקטים בחלום כפי שמתייחסים ליתר תוכן החלום. אנו ניצבים בפני הבעיה מה יכול להיות מציאותי בתהליכים הנפשיים המתרחשים בחלום, כלומר, מה רשאי לתבוע לעצמו את הזכות להשתלב בתהליכים הנפשיים של הערות? (עמ' 51)*.

ז. תיאוריות החלום ותפקיד החלום

חוות דעת על החלום המנסה להסביר מנקודת מבט אחת ככל האפשר יותר מן המאפיינים שנצפו, ובאותה עת להגדיר את מקום החלום בתוך תחום מקיף יותר של תופעות, ראויה להיקרא בשם "תיאוריה של חלום". התיאוריות הבודדות נבדלות זו מזו על פי תכונה זו או אחרת שהן מעלות פתכונה המהותית ושאליה הן קושרות הסברים והתייחסויות. אין זה מן ההכרח שתפקיד כלשהו, כלומר, תועלת או הישג

אחר של החלום, ייגזרו מן התיאוריה; אבל ציפייתנו, שמחמת ההרגל מכוונת לטלאולוגיה, ** תקדם בברכה אותן תיאוריות שיש בהן תובנה לגבי תפקיד כלשהו של החלום. כבר למדנו להכיר כמה וכמה תפיסות של החלום, שמן הבחינה הזאת, זכאיות הן, מי פחות מי יותר, להיקרא בשם "תיאוריות של חלום". אמונתם של הקדמונים, שהחלום נשלח מן האלים כדי לכוון את מעשי בני האדם, היתה תיאוריה מושלמת של החלום, שמסרה מידע על כל מה שראוי לדעת על החלום. מאז שהחלום הפך נושא למחקר ביולוגי, אנו מכירים מספר גדול יותר של תיאוריות על החלום, אך בהן גם אחדות שאינן מושלמות כלל ועיקר. אם נוותר על מניין מלא של תיאוריות החלום, נוכל לנסות ולארגן אותן, בצורה רופפת, בקבוצות על פי הנחת היסוד המתייחסת למידת הפעילות הנפשית בחלום ולטיבה:

(1) תיאוריות כגון זו של דלבוף (Delbeuf, 1885, עמ' 221 ואילך), המאפשרות למלוא הפעילות הנפשית של הערות להמשיך ולהתקיים בחלום. כאן הנפש אינה ישנה, המנגנון שלה נשאר ללא פגם; אך בהיותה נתונה לתנאים השונים מתנאי הערות, תפקודה הנורמלי מוליך בהכרח לתוצאות שונות מאשר בהקיץ. לגבי תיאוריות אלה מתעוררת השאלה אם הן מסוגלות לגזור את כל ההבדלים בין החלום לבין המחשבה בהקיץ מן התנאים במצב השינה. יתר על כן, אין בהן כל פתח למחשבה על תפקיד החלום; אי אפשר להבין מתוכן לשם מה אנו חולמים, מדוע ממשיך המכניזם המורכב של המנגנון הנפשי לפעול גם כאשר הוא מועתק אל תוך תנאים שכנראה אינו מיועד להם כלל. לישון ללא חלומות, או להתעורר בעקבות גירויים המפריעים לשינה, אלה לכאורה התגובות התכליתיות היחידות, במקומה של התגובה השלישית - החלימה.

(2) התיאוריות המניחות את ההפך: הפחתת הפעילות הנפשית בחלום, התרופפות הקשרים, התרוששות החומר העומד לרשות החלום. האפיון הפסיכולוגי של השינה הנגזר מן התיאוריות האלה שונה בהכרח מזה של דלבוף למשל. לפיהן, השינה מתפשטת ברחבי הנפש כולה ואינה מתבטאת רק בנעילת הנפש בפני העולם החיצוני, אלא חודרת אל תוך מנגנון הנפש והופכת אותו לבלתי שמיש למשך זמן מה. אם יורשה לי לערוך השוואה לחומר פסיכיאטרי, הייתי אומר שהתיאוריות הראשונות מכוונות את החלום כפרנויה ואילו התיאוריות שהוזכרו אחר כך מציגות אותו כדגם של רפיון שכל או חולשת דעת (Amentia).

התיאוריה הגורסת שרק חלק קטן מן הפעילות הנפשית - המשותקת על ידי השינה - מתבטא בחיי החלום, היא המועדפת על המחברים הרופאים ועל העולם המדעי בכלל. כל כמה שאפשר להניח כי קיים עניין כללי יותר בהסבר החלום, יש מקום לראות בתיאוריה זו את תיאוריית החלום השלטת. יש לציין את הקלות שבה מצליחה דווקא תיאוריה זו לחמוק מן השרטון הגרוע ביותר העומד בדרכו של כל הסבר חלום, דהיינו, להתנפץ אל אחד הניגודים הממומשים בחלום. החלום עבודה הוא תוצאה של התעוררות חלקית ("התעוררות הדרגתית, חלקית ועם זאת אנומלית ביותר", אומר הרברטס [Herbarts, 1892, עמ' 307] על החלום בפסיכולוגיה). באופן זה יכולה התיאוריה להסביר את כל סדרת הפעילות הנפשית - החל בפעילות הפגומה של החלום, המסגירה עצמה באבסורדיות, וכלה בפעילות החשיבה המרוכזת - באמצעות סדרה של מצבי התעוררות הולכת וגוברת, עד לערות מלאה [ראו פרק 5-א].

מי שאיננו יכול לוותר על הצגת העניין מן הצד הפיזיולוגי, או שהצגה מסוג זה נראית לו מדעית יותר, ימצא תיאוריה כזו של החלום אצל בינץ (Binz, 1878):

"מצב זה (של קיפאון) הולך וקרר לקצו בשעות הבוקר המוקדמות רק באופן הדרגתי. חומרי העייפות הנערמים בחלבון המוח הולכים ופוחתים, רבים יותר מהם מתפרקים, או נשטפים על ידי זרם הדם הדוחף והבלתי נלאה. פה ושם מאירות כבר קבוצות תאים יחידות שהתעוררו, בעוד שסביבן הכול עדיין שרוי בקיפאון. נוכח תודעתנו המעורפלת מופיעה עתה מלאכתן המבודדת של הקבוצות היחידות והיא חסרה את הביקורת של חלקי מוח אחרים הממונים על האסוציאציה. משום כך התמונות הנוצרות, התואמות ברובן את הרשמים החומריים מן העבר הקרוב, מצטרפות זו לזו בצורה פראית ונטולת סדר. ככל שמספר תאי המוח המשתחררים הולך וגדל, כן הולכת ומצטמצמת איוולתו של החלום" (עמ' 43).

אצל כל הפיזיולוגים והפילוסופים המודרניים ניתן בוודאי למצוא את התפיסה הזאת הרואה בחלימה ערות לא-שלמה וחלקית, או את עקבות השפעתה. היא מוצגת בצורה המפורטת ביותר אצל מורי (Maury, 1878, עמ' 6 ואילך). לעתים קרובות דומה כאילו המחבר מתאר לעצמו את מצב הערות, או מצב התרדמה, כניתנים להזזה בין אזורים אנטומיים, בעוד שלאמתו של דבר נדמה לו שכל אזור אנטומי קשור לתפקיד נפשי מסוים. כאן אני מבקש להעיר רק שגם אילו אושרה התיאוריה של הערות החלקית, היה נדרש עוד דיון נרחב על פרטיה ודקדוקיה.

מובן, שבתפיסה כזו של חיי החלום לא יכול להיות מקום לתפקיד כלשהו לחלום. להפך, בינץ (Binz, 1878) חורץ פסק דין עקבי על מעמד החלום ומשמעותו: "כפי שאנו רואים, כל העובדות דוחקות בנו לאפיין את החלום כתהליך גופני, בכל המקרים חסר תועלת, במקרים רבים חולני ממש" (עמ' 35).

הביטוי "גופני" ביחס לחלום, המודגש על ידי המחבר עצמו, מצביע על יותר מכיוון אחד. קודם כול הוא מתייחס לאטיולוגיה של החלום, שהיתה בוודאי קרובה במיוחד ללבו של בינץ בשעה שחקר את ייצור החלומות באורח ניסויי על ידי מתן רעלים. הרי תיאוריות מסוג זה מבקשות לראות את הגירוי לחלומות כנובע במידת האפשר מן הפן הסומטי בלבד. ההצגה הקיצונית ביותר של תפיסה זו מנוסחת כך: לאחר ששקענו בשינה על ידי הרחקת הגירויים, לא היה כל צורך וכל עילה לחלום עד הבוקר כאשר ההתעוררות ההדרגתית, בעקבות הגעתם המחודשת של גירויים, יכולה להשתקף בתופעת החלימה. אלא שלא ניתן לקיים שינה נטולת גירויים; בדומה לנבטי החיים שמפיסטו מתלונן עליהם, * הגירויים מגיעים אל הישן מכל הצדדים, מבחוץ, מבפנים, אפילו מכל חלקי הגוף שהאדם מעולם אינו שם לב אליהם בהקיץ. כך השינה מופרעת, והנפש, מנוערת פעם מקצה זה ופעם מזה, מתעוררת למשך זמן מה ופועלת בחלק שהתעורר ושמחה לשוב ולהירדם. החלום הוא תגובה להפרעת השינה שנגרמה על ידי הגירוי. אגב, תגובה מיותרת לחלוטין.

אך יש טעם נוסף להצביע על החלום, שככלות הכול הנו פעולה של האיבר הנפשי, כעל תהליך גופני. באופן זה אמורה להישלל מן החלום היוקרה של תהליך נפשי. המשל משכבר הימים המשווה את החלום ל"עשר אצבעותיו של בור גמור במוזיקה הפורטות על מנענעי הכלי" (Str?mpell, 1877, עמ' 84; וראו פרק 5-ג') מיטיב אולי יותר מכול להמחיש את ההערכה שמעשה החלום זכה לה בדרך כלל אצל נציגי המדעים המדויקים. על פי תפיסה זו, החלום הופך לדבר שאינו ניתן לפירוש מכול וכול; שהרי, כיצד היו עשר אצבעותיו של הנגן הלא-מוזיקלי מסוגלות להפיק יצירה מוזיקלית?

כבר בעבר הרחוק לא חסרו השגות שכנגד לתיאוריה זו של הערות החלקית. בורדך (Burdach, 1838) טען: "כאשר אומרים שהחלום הוא ערות חלקית, ראשית לא מסבירים בכך לא את הערות ולא את השינה; ושנית, לא נאמר בכך אלא שכוחות נפש אחדים פעילים בחלום בשעה שהאחרים נחים. אבל אי-שוויון כזה מתקיים במהלך כל החיים..." (עמ' 508).

תפיסת החלום המעניינת מאוד שרוברט ביטא לראשונה ב-1886 נסמכת על תיאוריית החלום השלטת הרואה בחלום תהליך "גופני". תפיסתו שובת לב ביותר משום שבידה להועיד לחלימה תפקיד, תוצאה מועילה. רוברט מבסס את התיאוריה שלו על שתי עובדות שנצפו, שכבר עסקנו בהן כאשר הערכנו את חומרי החלום [ראו פרק 1-ב]. עובדה היא שאנו חולמים לעתים קרובות כל כך על הרשמים השוליים ביותר של היום ורק לעתים נדירות מעבירים לחלומותינו את העניינים הגדולים של היום. לטענתו של רוברט, דברים שנהגו ומוצו עד תום, לעולם לא יהפכו למעוררי חלום; תמיד יהיו אלה רק אותם הדברים המונחים בדעתנו כשהם לא-מוגמרים, או אלה הנוגעים ברוחנו ברפרוף בלבד; לדידו זה נכון תמיד, ללא יוצא מן הכלל (Robert, 1886, עמ' 10). - "משום כך אין אדם מסוגל, בדרך כלל, להסביר לעצמו את חלומו, שכן סיבותיו הן דווקא אותם רשמי חושים של היום החולף שלא הגיעו לתודעת החולם בצורה מספקת" (עמ' 19-20). לפיכך, התנאי לכך שרושם כלשהו יגיע אל החלום הוא שעבודו של אותו רושם יופרע; או, שבהיותו חסר חשיבות, לא תהיה לו כלל זכות לתבוע לעצמו עיבוד כזה.

ובכן, רוברט מתאר לעצמו את החלום "כתהליך הפרשה גופני המגיע לידיעתנו מתוך התגובה הנפשית אליו" (שם, עמ' 9). חלומות הם הפרשות של מחשבות שנחנקו באָבן. "אדם שהיו שוללים ממנו את הכושר לחלום היה הופך, במרוצת הזמן, למופרע ברוחו, משום שהמון מחשבות בוסר בלתי מוגמרות ורשמים רדודים היו מצטברים במוחו וכובד משקלם היה מחניק את מה שהזיכרון היה מבקש להפנים כשלם מוגמר" (עמ' 10). החלום משרת את המוח העמוס לעייפה בספקו לו שסתום ביטחון. לחלומות כוח מרפא ומשחרר (עמ' 32). תהא זו אי-הבנה להציג לרוברט את השאלה, כיצד מתרחש השחרור של הנפש מן המעמסה באמצעות ההצגה בחלום. המחבר מסיק כנראה משתי התכונות הללו של חומר החלום, שבזמן השינה מתבצעת פליטה של הרשמים חסרי הערך בדרך כלשהי כתהליך גופני, ושהחלימה איננה תהליך נפשי מיוחד אלא רק מה שמגיע לידיעתנו על אותה הפרשה. חוץ מזה, הפרשה אינה הדבר היחיד המתרחש בנפש בלילה. רוברט עצמו טוען שבנוסף לזה גירויי היום מעובדים ו"מה שלא ניתן להפריש מחומר המחשבה הלא-מעוכל המונח ברוח, נקשר על ידי חוטי המחשבה השאולים מן הדמיון לדבר שלם, וכך משתלב בזיכרון כציור דמיון שאינו מזיק" (שם, עמ' 23).

אולם השאלה שבה התיאוריה של רוברט עומדת בניגוד חריף ביותר לתיאוריה השלטת היא שאלת ההערכה של מקורות החלום. בעוד שעל פי זו האחרונה לא היו חולמים כלל לולא חזרו גירויי החושים החיצוניים והפנימיים והעירו את הנפש שוב ושוב, הרי לפי התיאוריה של רוברט, הדחיפה לחלום היא בנפש עצמה, בעומס היתר שלה המבקש הקלה. רוברט עקבי לגמרי במסקנתו כשהוא קובע, שמכל הסיבות המתנות את החלום אלה הנמצאות בגוף הן משניות, ובשום אופן לא היה בהן כדי לגרום לחלימה בנפש שבה לא נמצא חומר שנלקח מן התודעה הערה ושימש לבניית חלום. הוא מודה רק בכך, שתמונות הדמיון המתפתחות בחלום מתוך מעמקי הנפש עשויות להיות מושפעות מגירויי העצבים (שם, עמ' 48). ובכן, לפי רוברט, אין החלום תלוי אך ורק בפן הגופני; אמנם אין הוא תהליך נפשי, אין לו מקום בין התהליכים הנפשיים של הערות; הוא תהליך גופני המתרחש מדי לילה במנגנון הפעילות הנפשית והתפקיד המוטל עליו הוא: לשמור על המנגנון הזה מפני מתיחות יתר, או, אם מותר להשתמש במשל אחר, לנקות אותו מן הזבל.*

מחבר אחר, איב דלז', מבסס את התיאוריה שלו על מאפייני החלום המתגלים בברירת חומריו. מאלף להיווכח כיצד באמצעות שינוי קל בתפיסת אותם הדברים מגיע המחבר לתוצאה בעלת השלכות רחבות הרבה יותר.

דלו' (Delage, 1891, עמ' 41) מספר שבעקבות אובדן אדם יקר לו, למד על בשרו שאין אנו חולמים על מה שמעסיק אותנו ללא הרף במהלך היום, אלא רק כאשר עניינים אחרים של היום מתחילים לדחוק אותו לקרן זוית. חקירותיו אצל אנשים אחרים אישרו שזה אכן המצב בדרך כלל. הערתו של דלו' על חלומותיהם של זוגות צעירים נשואים היא הערה במקומה, אם אמנם יתברר שיש לה תוקף כללי:

"S'ils ont r?v? fortement pris, presque jamais ils n'ont r?v? l'un de l'autre avant le mariage ou pendent la lune de miel, et s'ils ont r?v? d'amour c'est pour r?tre infid?les avec quelque personne indiff?rente ou odieuse."

[אם היו מאוהבים מאוד כמעט אף פעם לא חלמו זה על זה לפני החתונה, או במהלך ירח הדבש; ואם חלמו על אהבה, החלום נסב על בגידה עם סתם מישהו, או עם אדם דוחה.]

על מה חולמים, אפוא? דלו' מזהה את החומר המופיע בחלומותינו כמורכב מחלקים ושרידים של רשמים מן הימים האחרונים ומתקופות קודמות. כל מה שמופיע בחלומותינו, שבתחילה נטינו אולי לראותו כיצירה של חיי החלום, מתברר לאחר בדיקה מדוקדקת יותר כשחזור שלא זוהה, כ- "souvenir inconscient" ("זיכרון לא-מודע"). אך לחומר דימוי זה תכונה משותפת: הוא נובע מרשמים שפעלו, כנראה, על חושינו יותר מאשר על רוחנו, או מרשמים שתשומת הלב הוסבה מהם מיד לאחר הופעתם. ככל שרושם כלשהו היה פחות מודע, אך גם חזק יותר, כך גדול הסיכוי שהוא ימלא תפקיד בחלום הבא.

בעיקרו של דבר אלה הן אותן שתי קטגוריות של רשמים, השוליים והלא-מוגמרים, שרוברט הדגיש. אך דלו' משתמש בקשר זה אחרת בסוברו שרשמים אלה הופכים לבני חלימה לא מפני שהם סתמיים, אלא משום שלא הושלמו. במידה מסוימת, גם הרשמים השוליים לא הושלמו לגמרי; לפי טבעם הם כמו רשמים חדשים, "autant de ressorts tendus" ("קפיצים דרוכים רבים") שִׁרְפוּ בשינה. אך רושם חזק שעיבודו עוכב במקרה, או שנהדף במתכוון, יהיה זכאי לתפקיד בחלום יותר מאשר רושם חלש שכמעט לא הושם אליו לב. האנרגיה הנפשית שנצברה במהלך היום על ידי עכבות ודיכוי הופכת בלילה לקפיץ מניע של החלום. מה שדוכא באופן נפשי מתגלה בחלום (שם, עמ' 43). 35.

למרבה הצער נקטע מהלך מחשבתו של דלו' בנקודה זו; הוא מוכן להעניק לפעילות נפשית עצמאית תפקיד מזערי בלבד, וכך, במפתיע, הוא שב וקושר את התיאוריה שלו לתורה השלטת של השינה החלקית של המוח (שם, עמ' 46):

"En somme le r?ve est le produit de la pens?e errante, sans but et sans direction, se fixant successivement sur le souvenirs, qui ont gard? assez d'intensit? pour se placer sur sa route et l'arr?ter au passage, ?tablissant entre eux un lien tant?t faible et ind?cis, tant?t plus fort et plus serr?, selon que l'activit? actuelle du cerveau est plus ou moins abolie par le sommeil."

[בקיזור, החלום הוא תוצר של המחשבה התועה ללא תכלית וללא כיוון, המתקשרת בזה אחר זה אל אותם זיכרונות ששימרו עוצמה מספקת כדי לעמוד בדרכה ולעצור את מעברה, כשהיא בונה ביניהם קשר שהוא לעתים חלש ורעוע ולעתים חזק והדוק יותר, בהתאם למידה הפחותה או היתרה שבה פעילותו הנוכחית של המוח מתבטלת על ידי השינה.]

(3) לקבוצה שלישית ניתן לאחד את התיאוריות המייחסות לנפש החולמת כושר ונטייה לפעילות נפשית מיוחדת, שאותה אין היא מסוגלת לבצע בהקיץ כלל, או רק באופן לקוי. הפעלתם של כשרים אלה

מקנה, על פי רוב, תפקיד מועיל לחלום. הערכותיהם של מחברים פסיכולוגים קודמים את החלום נמנות לרוב עם קבוצה זו. אסתפק בכך ואביא במקומם ציטוט מדבריו של בורדך (Burdach, 1838), שלפיהם החלום "הוא פעולתה הטבעית של הנפש שאינה מוגבלת על ידי כוחה של האינדיווידואליות, אינה מופרעת על ידי תודעה עצמית, אינה מוסדרת על ידי החלטה עצמית, אלא היא המשחק החופשי של החיות שמקורה במרכזי החושים" (עמ' 512).

בורדך, ואחרים, מתארים לעצמם כנראה את ההתענגות הזאת על השימוש החופשי בכוחות העצמיים, כמצב שבו הנפש מתרענת ואוגרת כוחות חדשים למלאכת היום, כלומר, משהו כעין חופשה. לכן הוא מצטט, מתוך הסכמה, את מילותיו החביבות של המשורר נובאליס שבהן הוא משבח את שלטון החלום: "החלום הוא מגן מפני הסדר והשגרה של החיים, התרענות חופשית של הדמיון הכבול, המטיל את כל תמונות החיים בערבוביה וקוטע את הרצינות המתמדת של המבוגרים במשחק ילדים עליו; בלעדי החלומות היינו לבטח מקדימים להזדקן; לפיכך עלינו לראות בחלום, אם לא מתנה ישירה משמים, בכל זאת תפקיד משיב נפש, מלונה ידידותי של האדם בעלייה לרגל אלי קבר" (שם, עמ' 514).³⁶

פורקיניה (Purkinje, 1846) מתאר אפילו ביתר תוקף את פעולת החלום המרענת והמרפאת: "החלומות הפרודוקטיביים ממלאים תפקידים אלה במיוחד. אלה הם המשחקים הקלילים של הדמיון, נטולי כל קשר לאירועי היום. הנפש ממאנת להמשיך את המתחים של חיי הערות ומבקשת להרפות אותם, להחלים מהם. לכן היא יוצרת מצבים המנוגדים למצבי ההקיץ. היא מרפאה עצבות דרך שמחה, דאגות - דרך תקוות ותמונות עליזות ומבדרות, שנהא - דרך אהבה וידידות, פחד - דרך אומץ ובטחה; היא מרגיעה את הספק על ידי שכנוע ואמונה איתנה, ואת ציפיית השווא - באמצעות הגשמתה. רבים מפעלי לבנו, שהיום היה משאירם פתוחים, השינה מרפאת, מכסה אותם ומגוננת עליהם מפני התלקחות מחודשת. על כך מתבססת בחלקה השפעת הזמן המעלה ארוכה" (עמ' 456). כולנו חשים את החסד שהשינה עושה לחיי הנפש, והתחושה העמומה של התודעה העממית אינה מניחה לנו כנראה לגזול ממנה את הדעה הקדומה, שהחלום הוא אחת הדרכים של השינה להשפיע עלינו את חסדיה.

הניסיון המקורי והמרחיק לכת ביותר להסביר את החלום כפעילות מיוחדת של הנפש המסוגלת להתפתח בחופשיות אך ורק במצב של שינה הוא זה של שרנר (Schermer, 1861). ספרו של שרנר כתוב בסגנון נפוח ונמלץ - כמעט שיכור מהתלהבות לנושא - המותיר רושם דוחה, ללא ספק, על כל מי שאינו נסחף עמו. הקשיים שהוא מציב בפני ניתוח תוכנו גדולים עד כדי כך שאני פונה ברצון אל תיאורו הקצר של הפילוסוף פולקלט (Volkel, 1875), שבו הוא מציג את תורתו של שרנר. "אכן מתוך כל גיבוב הדברים המיסטי, מתוך גלי הזוהר והתפארת מבזיקים רעיונות שיש בהם משהו מן הנבואה, אך אלה אינם מאירים את נתיבותיו של הפילוסוף" (עמ' 29). תיאורו של שרנר זוכה להערכה כזאת אפילו מפי אחד מחסידיו.

שרנר אינו נמנה עם המחברים המתירים לנפש ליטול עמה את כישוריה בשלמותם, אל תוך חיי החלום. הוא עצמו מסביר (לפי פולקלט, שם, עמ' 30) כיצד בחלום נשלל הכוח העצבי ממרכזיות האני, מן האנרגיה הספונטנית שלו; איך בעקבות דה-צנטרליזציה זו משתנות ההכרה, ההרגשה, הרצייה ויכולת החשיבה, וכיצד אין לשרידים של כוחות נפש אלה אופי רוחני אמיתי, אלא טבע מכני בלבד. אך מנגד, הפעילות שאפשר לכנותה כוח הדמיון (Phantasie) משוחררת בחלום משלטון התבונה, וכך, פנויה מכל הגבלה, היא מרקיעה שחקים ומגיעה לשליטה ללא מצרים. היא אמנם נוטלת את אבני הבניין האחרונות מן הזיכרון בהקיץ, אך בונה מהן בניינים הרחוקים מתצורות ההקיץ כרחוק מזרח ממערב; היא מתגלה בחלום לא רק כמשחזרת אלא כמייצרת (שם, עמ' 31). סגולותיה מעניקות לחיי החלום את תכונותיהם האופייניות. היא

מעדיפה את הבלתי שקול, המוגזם, המפלצתי, אך כתוצאה מן השחרור מקטגוריות החשיבה המגבילות, היא זוכה בו-זמנית בגמישות, בזריזות ובהתענגות על שינויים; היא רגישה מאוד לגירוים העדינים ביותר של רגשות הלב, לאפקטים המתגלגלים והמתהפכים ומעצבת מיד את החיים הפנימיים בחזותיות פלסטית חיזונית. לכוח הדמיון של החלום חסרה שפת המושגים; את מה שברצונו לומר עליו לצייר באופן חזותי, ומכיוון שהמושג אינו פועל עליו להחלישו, הוא מצייר במלאות, בכוח, ובגודל שהחזותיות מאפשרת. כתוצאה מכך נעשית לשונו, בהירה ככל שתהיה, גדושת פרטים, מסורבלת ומגושמת. מה שמכביד במיוחד על בהירות לשונו הוא רתיעתו מביטוי של אובייקט באמצעות דמות האובייקט עצמו; הוא מעדיף לבחור תמונה זרה, כל עוד ניתן לבטא באמצעותה את אותו גורם באובייקט שהוא מעוניין להציג. זוהי פעילות ההסמלה של כוח הדמיון (שם, עמ' 32). נקודה חשובה נוספת היא שכוח הדמיון בחלום אינו מצייר את העצמים בצורה ממצה אלא רק בקווים כלליים, וגם זאת מתוך חירות יתרה. משום כך נראים ציורי החלום כאלתורים גאוניים. אך כוח הדמיון בחלום אינו מסתפק בהעמדת העצמים בלבד, אלא יש לו צורך פנימי לערב בהם במידה זו או אחרת את אני-החלום, ובאופן כזה לייצר עלילה. למשל, חלום שנוצר מתוך גירוי חזותי מצייר מטבעות זהב ברחוב; החולם אוסף אותן, ונוטל אותן עמו בשמחה (שם, עמ' 33).

על פי שרנר, גירווי הגוף האורגניים, העמומים כל כך במשך היום [ראו פרק 1-ג], הם, בעיקרו של דבר, החומר שעליו מבצע כוח הדמיון של החלום את פעילותו האמנותית. על כן, התיאוריה הפנטסטית כל כך של שרנר והתורה של וונדט ושל פיזיולוגים אחרים, שהיא אולי מפוכחת מדי, תיאוריות המצטיירות מבחינות אחרות כקטבים מנוגדים, חופפות זו את זו לחלוטין בשאלת מקורות החלום ומעורריו. אך על פי התיאוריה הפיזיולוגית, התגובה הנפשית על גירוים גופניים פנימיים מגיעה לכלל מיצוי כשהיא מעוררת דימוי כלשהו המתאים להם, הגורר אחריו בדרך האסוציאציה דימויים אחרים לעזרה; דומה שהמהלך של התהליכים הנפשיים בחלום מסתיים בשלב זה. לעומת זאת, על פי שרנר, הגירווי הגופני מעניק לנפש רק חומר שהיא יכולה לנצל למטרות הדמיון שלה. לדידו של שרנר, עיצוב החלום מתחיל במקום שבו הוא נעלם מעיניהם של האחרים.

מובן שאי אפשר לראות את התכלית שבמעשיו של דמיון החלום בכל הנוגע לגירווי הגוף. הוא מתגרה בהם במשחקו, מתאר באיזושהי סמליות פלסטית את המקור האורגני שממנו נובעים הגירוים בחלום מסוים. אכן שרנר מאמין, וכאן פולקלט (Volket, 1875, עמ' 37) ואחרים אינם מסכימים עמו, שקיים דימוי מסוים החביב במיוחד על כוח הדמיון בחלום לתיאור האורגניזם כולו; זהו, לדעתו, הבית. אך למזלו, כנראה, אין הדמיון כובל את עצמו לחומר זה לצורך תיאורו; נהפוך הוא, הוא מסוגל להשתמש בשורה שלמה של בתים לתיאור של איבר בודד; הוא יכול, למשל, להשתמש ברחובות ארוכים של בתים לתיאור של גירווי מעיים. במקרים אחרים חלקי בית בודדים מייצגים חלקי גוף בודדים; כך, למשל, בחלום של כאב ראש, תקרת החדר מייצגת את הראש (והחולם רואה אותה מכוסה בעכבישים מבחילים דמויי קרפדות) (שם, עמ' 33 ואילך).

אם נניח לסמליות הבית, נראה שעצמים שונים משמשים להמחשת חלקי הגוף המשגרים את גירווי החלום. "כך הריאה הנושמת מסומלת על ידי תנור עתיר להבות רועשות המשמיע קול דומה לאושה של אוויר; הלב - על ידי ארגזים וסלים ריקים; שלפוחית השתן - על ידי עצמים עגולים דמויי שק, או סתם חלולים. חלום שמקורו בגירווי איבר המין הזכרי גורם לחולם למצוא ברחוב חלק עליון של קלרינט, חלק דומה של מקטרת, ולידם גם פרווה. הקלרינט והמקטרת מייצגים את האיבר הזכרי הדומה להם בצורתו, והפרווה - את שער הערווה. בחלום המיני הנשי עשויה חצר צרה מוקפת בתים לסמל את המפשעה המוצרת על ידי הירכיים המתהדקות, ואת הנרתיק הנשי יסמל שביל צר מאוד, רך וחלקלק החוצה את החצר, שהחולמת אמורה להתהלך בו, אולי כדי להביא מכתב לגבר" (שם, עמ' 34). חשוב במיוחד לציין, שבסופו של חלום

כזה, הנובע מגירוי גופני, דמיון החלום מסיר לכאורה את המסכה שלו, כאשר הוא מציג את האיבר המעורר, או את הפונקציה שלו, כמות שהם. כך מסתיים בדרך כלל "חלום גירוי השיניים" בכך שהחולם עוקר לעצמו שן בחלומו (עמ' 35).

אולם, כוח הדמיון שבחלום אינו חייב להפנות תשומת לב רק לצורתו של האיבר המעורר, אלא יכול, באותה מידה, גם להפוך את החומר הכלול בו לאובייקט של הסמלה. כך, למשל, חלום גירוי המעיים מוליך דרך רחובות מרופשים, וחלום הגירוי של שלפוחית השתן - אל מים קוצפים. או שהגירוי עצמו, אופן עוררתו, או האובייקט שהוא מתאווה לו, מתוארים באופן סמלי; או שאני-החלום נקשר באופן מוחשי להקמלות של מצבו; למשל, כאשר בגירוים של כאב אנו נאבקים נואשות עם כלבים נשכנים או שוורים משתוללים, או כשבחלום מיני החולמת רואה את עצמה נרדפת על ידי גבר עירום (שם, עמ' 35 ואילך). אם נניח לכל העושר העומד לרשות הביצוע, כי אז נותרת הפעילות המסמלת של כוח הדמיון ככוח המרכזי של כל חלום (עמ' 36). בספרו היפה של פולקלט, הכתוב בחום, הוא מנסה לחדור לעומק אופיו של הדמיון הזה ולהקצות מקום לפעילות הנפשית שהכיר בה בשיטה של ההגות הפילוסופית; ספרו נותר עם זאת קשה מדי להבנה לכל מי שלא הוכשר, על ידי הכנה מוקדמת, להבנה של מערכת מושגים פילוסופית.

לפי שרנר, עיסוקו של כוח הדמיון בחלום בהסמלה איננו קשור לתפקיד תועלתי כלשהו. בחולמה, הנפש משתעשעת בגירוים המוצעים לה. אפשר אפילו להניח שהיא משתובבת. אך יש מקום להפנות אלי את השאלה, אם התעסקותי בפרטי-הפרטים של תיאוריית החלום של שרנר, שהשרירות שלה והתנערותה מכל רסן של כללי המחקר המדעי כה גלויות לעין, עשויה, בכל זאת, להוביל לדבר מה מועיל. מן הראוי להטיל כאן וטו על פסילה ללא-בדיקה של תורתו של שרנר, כעל גילוי של יהירות מופרזת. תורה זו מתבססת על הרושם של אדם מחלומותיו, שהקדיש להם תשומת לב רבה, כשהוא עצמו מתגלה כמוכשר ביותר לחקור עניינים נפשיים סתומים. יתרה מזאת, היא עוסקת בנושא שבמשך אלפי שנים נראה חידתי בעיני בני האדם אך עם זאת עשיר בתכנים ובקשרים, והמדע המחמיר - על פי הודאתו שלו - לא תרם דבר להבהרתו פרט לניסיון לשלול ממנו תוכן ומשמעות בניגוד לתחושה העממית. לבסוף עלינו לומר בכנות שכנראה לא קל להימנע מן הדמיוני בניסיונות להסביר את החלום. אפילו תאי הגנגליון [במוח] מעוררים פנטזיה. ציטטתי קודם חוקר מפוכח ודייקן כמו בינץ, שתיאורו על איילת השחר המשתהה בשעת היקצה מעל ערמות התאים הישנים שבקליפת המוח, איננו נופל בדמיונותו ובאי-סבירותו מניסיונות הפרשנות של שרנר. אני מקווה שיעלה בידי להראות שמאחורי פרשנות זו מסתתר דבר ממשי, אף על פי שלא זוהה אלא במעומעם, ואף על פי שהוא חסר אותה כלליות, שהיינו מצפים לה מתיאוריה של חלום. בינתיים עשויה תיאוריית החלום של שרנר, בניגוד לתיאוריה הרפואית, להציג בפנינו את הקוטב השני, כאשר ההסבר של חיי החלום מיטלטל כיום עדיין באי-ביטחון בין קטבים אלה.*

ח. היחסים בין החלום לבין מחלות הנפש

כל המדבר על יחסו של החלום להפרעות נפשיות עשוי להתכוון לשלושה דברים: (1) יחסי גרימה [אטיולוגיים] ויחסים קליניים, כגון, בשעה שהחלום מייצג מצב פסיכוטי, פותח אותו או נותר אחריו, (2) שינויים שחלים בחיי החלום במקרה של מחלת נפש, (3) יחסים פנימיים בין החלום לבין הפסיכוזות, אנלוגיות המצביעות על קרבה מהותית ביניהם. יחסים מגוונים אלה בין שתי מערכות התופעות היו בעבר וחזרו שוב היום להיות נושא חביב על המתבררים הרופאים, כפי שאנו למדים מן הספרות על הנושא

שנאספה על ידי שפיטה (Spitta, 1882, עמ' 196 ואילך, ועמ' 319 ואילך), רדשטוק (Radestock, 1879, עמ' 217), מורי (Maury, 1878, עמ' 124 ואילך), וטיסייה (Tissi?, 1898, עמ' 77 ואילך). לאחרונה, הפנה סנטה דה סנקטיס (de Sanctis, 1899) את תשומת לבו לקשר זה. 37 לצורך התיאור שלי די יהיה אם אגע בנושא חשוב זה ברפרוף בלבד.

ברצוני להביא את התצפיות הבאות כפרדיגמות ליחסים הקליניים והאטיולוגיים בין החלום לבין הפסיכוזות. הונבאום (Hohnbaum, 1830, עמ' 124) מדווח (לפי Krauss, 1858, עמ' 619) שמקור ההתפרצות הראשונה של הטירוף הוא לעתים קרובות בחלום בלהות מפחיד, ושהרעיון השולט בטירוף קשור לאותו חלום. סנט דה סנקטיס מביא תצפיות דומות על פרנואידיים ומצהיר שבמקרים אחדים החלום היה

"vraie cause d?terminante de la folie"

[הסיבה האמיתית הקובעת את השיגעון]. הפסיכוזת עשויה לפרוץ אל החיים בבת אחת עם החלום הפעיל, המכיל הסבר לטירוף; או להתפתח לאט בחלומות נוספים, שעליהם להתמודד עדיין עם ספקות. במקרה אחד שדה סנקטיס מדווח עליו, נלוו אל החלום המזעזע התקפי היסטריה קלים ובהמשך גם מצב חרדה מלנכולי. פרה (F?r?, 1886; מצוטט אצל Tissi?, 1898, עמ' 78) מדווח על חלום שתוצאתו היתה שיתוק היסטרי. החלום מוצג כאן כגורם להפרעה הנפשית, אף כי לא נחטא לאמת אם נאמר שההפרעה הנפשית מצאה את ביטויה הראשון בחיי החלום, שהיא התפרצה לראשונה בחלום. בדוגמאות אחרות מכילים חיי-החלום את הסימפטומים החולניים, או שהפסיכוזת נשאת מוגבלת לחיי-החלום. כך תומייר (Thomayer, 1897) מפנה את תשומת הלב לחלומות חרדה שיש לראותם כשווי ערך להתקפי אפילפסיה. אליסון (Allison, 1868) תיאר אי-שפיות לילית (nocturnal insanity), (מצוטט אצל Radestock, 1879, עמ' 225), שבה האנשים נראים בריאים לגמרי במשך היום, ואילו בלילה מופיעים בקביעות חזיונות שווא, התקפי השתוללות זעם וכדומה. תצפיות דומות נמצא אצל דה סנקטיס (de Sanctis, 1899, עמ' 226) (למשל, חלום, שווה ערך לפרנויה, של אלכוהוליסט ששמע בחלומו קולות המאשימים את אשתו בבגידה); וכן אצל טיסייה. טיסייה (Tissi?, 1898, עמ' 147 ואילך) מביא מספר רב של תצפיות מן הזמן האחרון שבהן התנהגויות בעלות אופי פתולוגי (התנהגות שמקורה בהנחות שווא של טירוף, או בדחפים כפייתיים) נובעות מחלומות. גיסלן (Guislain, 1833) מתאר מקרה שבו השינה התחלפה לסירוגין בשיגעון.

אין ספק שביום מן הימים תעסיק את הרופאים הפסיכופתולוגיה של החלום ולא רק הפסיכולוגיה שלו. במקרים רבים של החלמה ממחלת נפש ניתן לראות בבהירות יתרה שחיי החלום עודם משתייכים לתחום הפסיכוזת, לצד תפקוד בריא ביום. לפי קראוס (Krauss, 1859, עמ' 270), גרגורי היה הראשון שהפנה את תשומת הלב לתופעה זו. מקריו (Macario, 1847, אצל Tissi?, 1898, עמ' 89) מספר על אדם חולה במאניה שחזר וחווה בחלומותיו את שטף הרעיונות ודחפי ההתלהטות של מחלתו, שבוע ימים לאחר החלמתו המלאה.

רק בדיקות מעטות מאוד של השינויים המתרחשים בחיי החלום אצל חולי פסיכוזת ממושכת נערכו עד כה.* לעומת זאת, העניין בקרבה הפנימית שבין החלום להפרעות הנפשיות, המתבטאת בהתאמה המפליגה כל כך בין תופעותיהן, התגלה כבר מזמן. לפי מורי (Maury, 1853, עמ' 124), קבניס (Cabanis, 1802) היה

הראשון שהצביע על כך בספרו, ואחריו באו ללו (L?lut, 1852), מורו (Moreau, 1855), ובייחוד הפילוסוף מן דה בירן (Maine de Biran, 1834, עמ' 111 ואילך). ההשוואה היא ודאי קדומה עוד יותר. רדשטוק (Radestock) פותח את הפרק שבו הוא דן בה באוסף של אמרות היוצרות הקבלה בין החלום לבין הטירוף. קאנט אומר במקום אחד (Kant, 1764): "המשוגע הוא חולם בהקיץ". קראוס (Krauss, 1859, עמ' 270): "הטירוף הוא חלום תוך חושים ערים." שופנהאואר (Schopenhauer, 1874, כרך 1, עמ' 246) מכנה את החלום טירוף קצר, ואת הטירוף - חלום ארוך. הגן (Hagen, 1846, עמ' 812) מציין את טירוף הדעת [דליריום] כחיי-חלום שלא השינה אלא מחלות מחוללות אותם. וונדט (Wundt, 1874) מביע את דעתו ב- *Physiologischen Psychologie*: "למעשה, בחלום אנו יכולים לחוות בעצמנו כמעט את כל התופעות שאנו פוגשים בהן בבתי החולים לחולי נפש" (עמ' 662).

שפיטה (Spitta, 1882, עמ' 199) מונה את ההתאמות הבודדות, שעל בסיסן נראתה השוואה כזאת סבירה, בסדר הבא (אגב, בדומה מאוד למורי: (Maury, 1853): "1) ביטול או נסיגה של התודעה העצמית ומכאן אי-הכרת המצב לאשורו; כלומר, העדר אפשרות הפתעה, חֶסֶר בתודעה המוסרית, 2) שינוי בתפיסה של איברי החושים; זאת אומרת, בשינה התפיסה מוחלשת, בטירוף - מועצמת, 3) חיבור המחשבות זו לזו אך ורק על פי חוקי האסוציאציה והשחזור; כלומר, בניית סדרות אוטומטית ומכאן חוסר הפרופורציה ביחסים בין המחשבות (הגזמות, חזיונות [פנטזמות]), וכתוצאה מכל אלה: 4) שינוי, או יותר נכון, היפוך של האישיות ולעתים של קווי האופי (פרוורסיות)."

רדשטוק (Radestock, 1879) מוסיף קווים אחדים ומצביע על אנלוגיות בחומר: "רוב ההלוצינציות והאשליות הן בתחומם של חושי הראייה והשמיעה ובהרגשה העצמית. כמו בחלום, חושי הריח והטעם מספקים רק מעט מן המרכיבים. זיכרונות מן העבר הרחוק עולים גם בהזיות של החולה הקודח כמו אצל החולם; מה שהאדם הער והבריא ראה כדבר שנשכח, הישן והחולה נזכרים בו" (עמ' 219). האנלוגיה בין חלום לבין פסיכוזה זוכה רק אז במלוא ערכה כאשר, כמו בדמיון משפחתי, היא מתפשטת אל המימיקה העדינה ביותר, עד לבולטות שבהבעות הפנים הבודדות.

"החלום מעניק למתייסר בייסורי גוף ונפש את מה שהמציאות מנעה ממנו: בריאות ואושר; כך גם אצל חולה הנפש עולות התמונות המאירות של אושר, גדולה, רוממות ועושר. לעתים קרובות, הבעלות המדומה על נכסים והמילוי הדמיוני של משאלות שמניעתן או הריסתן היו היסוד הנפשי לשיגעון, הם התוכן העיקרי של טירוף הדעת [דליריום]. האישה ששכלה את ילדה היקר הוזה חדות אס, מי שסבל אובדן רכוש מחזיק עצמו עשיר מופלג, העלמה הנבגדת רואה עצמה נאהבת ברוך".

(קטע זה מדברי רדשטוק הוא קיצור דבריו הרגישים של גריזינגר [Griesinger, 1861, עמ' 106] החושפים בבהירת מוחלטת את מילוי המשאלה כמאפיין משותף לדרכי הדימוי של החלום והפסיכוזה. חקירותי לימודי שיש לבקש כאן את המפתח לתיאוריה פסיכולוגית של החלום ושל הפסיכוזות.)

"קישורי מחשבה פרוקיים וחולשת שיפוט הם המאפיינים העיקריים של החלום והטירוף" (רדשטוק ממשיך). בזה כמו גם בזה נמצא הפרזה בערך ההישגים הרוחניים העצמיים, שנראית כשטות בעיני השיפוט המפוכח; מנוסת הרעיונות של הפסיכוזה מקבילה למהלך הדימויים החפוז של החלום. בשניהם חסרה כל מידת זמן. פיצול האישיות בחלום, המחלק למשל את הידיעה העצמית בין שני אנשים, כאשר הזר מתקן את האני העצמי בחלום, שווה ערך לגמרי לפיצול האישיות המוכר לנו בפרנויה הלוצינטורית; גם החולם שומע את מחשבותיו שלו מפי קולות זרים. אפילו לרעיונות הטירוף הקבועים נמצא הקבלה בחלומות

הפתולוגיים החוזרים ונשנים באופן סטריאוטיפי (r?ve obs?dant). - לא אחת, אומרים החולים, לאחר החלמתם מטירוף הדעת, שכל זמן המחלה נראה להם כחלום, לאו דווקא בלתי נעים. אכן, הם מדווחים לנו שלעתים הרגישו, אפילו תוך כדי המחלה, שהם שרויים בחלום, בדיוק כפי שקורה תדיר בחלום הלילה. לאחר כל זאת אין תימה שרדשטוק מסכם את דעתו ודעת רבים אחרים באומרו ש"יש לראות בטירוף, שהוא תופעה חולנית אבנורמלית, התעצמות המצב הנורמלי של החלום החוזר במחזוריות" (שם, עמ' 228). קראוס (Krauss, 1859, עמ' 270 ואילך) ניסה לחזק את הקרבה בין החלום לבין הטירוף - אולי עוד יותר ממה שעולה מן ההקבלה בין התופעות המתגלעות - בבססו אותה על האטיולוגיה (ליתר דיוק: במקורות הריגוש). הרי כפי ששמענו [פרק 1-ג], היסוד הבסיסי המשותף לשניהם הוא, לדעתו, התחושה המותנית באורגני, תחושת הגירוי הגופני, ההרגשה הכללית הנוצרת מתרומות הבאות מכל האיברים (ראו Peisse, 1857, כרך 2, עמ' 21; המצוטט אצל Maury, 1878, עמ' 52).

ההתאמה שאין עליה עוררין בין החלום לבין ההפרעות הנפשיות, המגיעה עד לפרטים אופייניים, היא מן התימוכין החזקים ביותר בתיאוריה הרפואית של חיי-החלום שלפיה החלום הוא מהלך חסר תועלת ומפריע, המתואר כפעילות נפשית נחותה. עם זאת, אין לצפות שההפרעות הנפשיות יזכו אותנו בהסבר מלא של החלום, שעה שידוע לכול באיזה מצב עגום שרויה הבנתנו בשאלת מוצאן של הפרעות אלה. לעומת זאת, סביר להניח שתפיסה שונה של החלום תשפיע גם על השקפותינו על המנגנון הפנימי של ההפרעות הנפשיות, וכך נוכל לטעון שאנו עוסקים בהבהרת הפסיכוזות שעה שאנו טורחים על הארת סוד החלום.*

תוספת משנת 1909

עלי להצטדק על שלא המשכתי לסקור את הספרות על בעיות החלום שהופיעה בזמן שחלף בין פרסום המהדורה הראשונה של ספר זה לבין השנייה. הצטדקותי עשויה להיראות בלתי מספקת בעיני הקורא; אף על פי כן, היתה מכרעת בשבילי. בפרק ההקדמה הקיים מיציתי את המניעים שבכלל גרמו לי להציג את הספרות המטפלת בחלום; המשכה של עבודה זו היה עולה לי במאמץ בלתי רגיל - וגם היה מביא מעט מאוד תועלת או ברכה. שכן, תשע השנים שבהן מדובר לא הביאו עמן כל חידוש או דבר בעל ערך לגבי תפיסת החלום, לא בחומר עובדתי ולא בנקודות מבט. ברוב הפרסומים שיצאו לאור בינתיים נותרה עבודתי ללא אזכור או שימת לב; מובן שפחות מכול זכתה לתשומת לבם של מי שקרויים "חוקרי החלום", דוגמה מבריקה לרתיעתם של אנשי המדע מללמוד דבר מה חדש. "Les savants ne sont pas curieux" [אנשי המדע אינם סקרנים], בלשון הלגלגן, אנטול פרנס. לו ניתנה במדע הזכות לגמול, כי אז היתה גם לי הזכות להזניח את הספרות שהתפרסמה מאז צאת ספרי לאור. הסקירות המעטות שנראו בכתבי עת מדעיים מלאות בכל כך הרבה אי-הבנה והבנה שגויה עד שלא הייתי יכול להשיב למבקרים אלא בהמלצה לחזור ולקרוא את הספר פעם נוספת. אולי צריכה היתה ההמלצה להיות: לקרוא אותה בכלל. חלומות רבים שפורשו בהתאם להנחיותי פורסמו בעבודותיהם של רופאים שהחליטו ליישם את תהליך הריפוי הפסיכואנליטי וגם בעבודות אחרות. 38 במידה שעבודות אלה מרחיקות לכת מעבר לאישור השקפותי, שילבתי את מסקנותיהן בהקשר בתוך הצגת הדברים. בנספח ביבליוגרפי שני מופיעים כל הפרסומים שיצאו לאור מאז המהדורה הראשונה של ספר זה. זמן פרסום ספרו העשיר של סנטה דה סנקטיס על החלום (de Sanctis, 1899), שזכה לתרגום גרמני מיד לאחר הופעתו, הצטלב עם זה של פירוש

החלום שלי; כך יכולתי גם אני לזכותו באותה תשומת לב מועטה שבה המחבר האיטלקי יכול היה לזכותני. לצערי היה עלי לשפוט שעבודתו החרוצה דלה ברעיונות, דלה עד כדי כך שמתוכה לא ניתן היה כלל לנחש את הבעיות שבהן אני דן.

עלי להזכיר שתי עבודות בלבד המתקרבות לדרך הטיפול שלי בבעיות החלום. בספר עשיר דמיון, ה. סוּבּוּדָה (Swoboda, 1904) - פילוסוף צעיר, שלקח על עצמו להרחיב את תגליתו של ו. פליס (Fliess, 1906)* על המחזוריות הביולוגית (בסדרות של 23 ו-28 ימים) וליישמה אל ההתרחשות הנפשית - מנסה, בין השאר, לפתור את חידת החלומות על פי מפתח זה. משמעות החלומות היתה מתקפחת באופן זה; חומרי התוכן היו מסתברים על ידי המפגש של כל הזיכרונות שבדיוק באותו לילה השלימו את אחד המחזוריים הביולוגיים בפעם הראשונה, או בפעם ה-n. הודעה אישית מצד המחבר נתנה לי יסוד להניח תחילה שהוא עצמו שוב אינו מייצג עמדה זו ברצינות. דומה שטעיתי במסקנתי; 39 במקום אחר [ראו פרק 5-א] תהיינה לי כמה הערות בנוגע לסוּבּוּדָה, שאמנם גם הן לא הביאו אותי למסקנה חד-משמעית. משמח הרבה יותר היה לפגוש באקראי, במקום בלתי צפוי, תפיסה של החלום התואמת לחלוטין את גרעין תפיסתי שלי. יחסי הזמנים מוציאים מכלל אפשרות שאותה התבטאות הושפעה מקריאת ספרי; אם כן, עלי לקדם בברכה את המקום היחיד שניתן להוכיח בספרות בו מחשבתו של הוגה בלתי תלוי עולה בקנה אחד עם מהות תורת החלום שלי. הספר שבו נמצא המקום הנדון העוסק בחלום הוא ספרו של לינקאוס שהופיע ב-1900, במהדורה שנייה תחת הכותרת Phantasien eines Realisten (מהדורה ראשונה 1899). 40.

תוספת משנת 1914

ההצטדקות שלעיל נכתבה בשנת 1909. מאז אמנם השתנה מצב הדברים; הספרות שוב אינה מתעלמת מתרומתי ל"פירוש החלום". אלא שהמצב החדש שולל ממני על אחת כמה וכמה את האפשרות להמשיך את הסקירה הקודמת. פירוש החלום העלה שורה שלמה של השערות ובעיות חדשות שנדונו על ידי המחברים באופנים שונים ביותר. אינני יכול לתאר עבודות אלה קודם שאפתח את השקפותי שלי, שהמחברים מתייחסים אליהן. כל מה שנראה לי בעל ערך בספרות חדשה זו שילבתי והערכתי בהקשר הראוי בדיון שלהלן.